

UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

SZKOŁA DOKTORSKA NA UNIwersYTECIE PAPIESKIM

JANA PAWŁA II w KRAKOWIE

Krzysztof Stefan Nawrot

**Zjawisko handlu ludźmi w opinii studentów szkół
wyższych województwa małopolskiego.**

Studium socjologiczne

Rozprawa doktorska

Dyscyplina: *nauki socjologiczne*

Promotor: *ks. prof. dr hab. Tadeusz Borutka*

Kraków 2023

Opis bibliograficzny pracy:

Autor: Krzysztof Nawrot

Tytuł: *Zjawisko handlu ludźmi w opinii studentów szkół wyższych województwa małopolskiego. Studium socjologiczne*

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Szkoła Doktorska na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie

Dziedzina: nauki społeczne

Dyscyplina: nauki socjologiczne

Kraków 2023

Liczba stron: 189

Tabele: 18

Wykresy: 22

Aneksy: 1

ABSTRAKT

Handel ludźmi – jeden z elementów przestępczości zorganizowanej – ma charakter transgraniczny, a ofiarą może stać się każdy, bez względu na wiek, płeć, rasę czy pochodzenie. Przestępstwo to, powszechnie określane mianem współczesnej formy niewolnictwa, narusza podstawowe prawo człowieka, jakim wolność. Proceder ten ma wiele form, wśród których wymienić należy m.in. pracę niewolniczą, wykorzystanie do prostytucji, handel narządami i handel dziećmi. Z uwagi na dynamikę zmian sposobu działania sprawców zjawisko to wymaga ciągłych badań i analiz.

Celem rozprawy jest ukazanie zjawiska handlu ludźmi z punktu widzenia nauk socjologicznych oraz poznanie opinii na temat tego zagadnienia osób studiujących w ośrodkach akademickich na terenie województwa małopolskiego. W celu udzielenia odpowiedzi na postawione problemy badawcze posłużono się metodą krytycznej analizy materiałów źródłowych oraz częściowo metodą analizy historycznej, niezbędnej do wykonania analizy porównawczej. Ponadto na potrzeby realizacji badań własnych wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego. Przeanalizowany materiał może stanowić punkt wyjścia do dalszych pogłębionych analiz dotyczących tej problematyki.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, przestępczość zorganizowana, przestępstwo, prawa człowieka, niewolnictwo, wykorzystanie

Spis treści

Wstęp.....	5
Rozdział I Istota handlu ludźmi jako przedmiotu działań w przestępczości zorganizowanej.....	11
1.1. Pojęcie i istota przestępczości zorganizowanej.....	11
1.2. Pojęcie i istota procederu handlu ludźmi	16
1.3. Podłoże cywilizacyjne handlu ludźmi.....	23
1.4. Skala zjawiska w świecie i w Polsce.....	28
Rozdział II Charakterystyka form handlu ludźmi.....	40
2.1. Praca przymusowa.....	40
2.2. Prostytucja.....	46
2.3. Handel dziećmi.....	60
2.4. Handel narządami ludzkimi	67
2.5. Inne formy handlu ludźmi	72
Rozdział III Penalizacja czynów zabronionych wchodzących w zakres przestępstwa handlu ludźmi.....	77
3.1. Charakterystyka ofiary handlu ludźmi	77
3.2. <i>Modus operandi</i> sprawcy przestępstw handlu ludźmi	83
3.3. Prawo międzynarodowe wobec procederu handlu ludźmi.....	87
3.4. Regulacje polskiego ustawodawstwa wobec przypadku handlu ludźmi.....	91
3.5. Nauczanie społeczne Kościoła katolickiego wobec czynów wchodzących w zakres przestępstwa handlu ludźmi	94
Rozdział IV Metodologia badań własnych.....	102
4.1. Przedmiot i cel badań własnych	102
4.2. Problem badawczy	104
4.3. Metody, techniki i narzędzia badań.....	105
4.4. Organizacja badań i dobór próby	108
4.5. Charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów	109
Rozdział V Zjawisko handlu ludźmi w opiniach młodzieży akademickiej	115
5.1. Wiedza studentów na temat handlu ludźmi.....	115
5.2. Wiedza studentów o skali zjawiska handlu ludźmi w Polsce i na świecie	119

Rozdział VI Zjawisko handlu ludźmi w opiniach studentów – analiza wyników badań własnych	126
6.1. Najczęściej spotykane formy handlu ludźmi w opiniach badanych	126
6.2. Grupy ryzyka najbardziej zagrożone handlem ludźmi według badanych.....	132
6.3. Wnioski	143
Zakończenie	149
Streszczenie	153
Summary	155
Bibliografia	157
Spis tabel	177
Spis wykresów.....	179
Aneks	181
Kwestionariusz ankiety	181

Wstęp

Początek XX wieku aż do czasów współczesnych to okres dynamicznego rozwoju wszystkich obszarów ludzkiej egzystencji. Wraz z postępującą globalizacją obserwuje się również wzrost aktywności grup przestępczych, które na ludzkiej krzywdzie i cierpieniu wzbogacają swój kapitał. Przestępczość zorganizowana – zarówno w skali globalnej, jak i regionalnej – jest istotnym zagrożeniem dla funkcjonowania nie tylko poszczególnych jednostek, ale także całych społeczeństw¹. Zorganizowane grupy przestępcze w sposób bezprawny naruszają ludzkie bezpieczeństwo, pozbawiają innych mienia, zdrowia, a niejednokrotnie i życia. Zauważyć też można, że osoby dopuszczające się czynów karalnych stosują coraz brutalniejsze metody osiągnięcia celu, często zadając ból i cierpienie, a nadto nie zachowując prawa do ludzkiej wolności.

Wśród wszystkich tych przestępczych działań znajduje się też proceder handlu ludźmi, powszechnie określany mianem współczesnego niewolnictwa. Choć praktyki te sięgają już czasów starożytnych, to na przestrzeni lat zmieniały się ich sposób pojmowania oraz skala². Problemu tego nie można zdefiniować w jednoznaczny sposób, składa się nań bowiem wiele przestępczych działań, które u swego podłoża mają przede wszystkim ograniczenie podstawowego prawa człowieka, jakim jest wolność. Podstawę tego groźnego zjawiska stanowi wykorzystanie ludzi w celu uzyskania określonych korzyści³. Proceder ten spotykany jest na wszystkich kontynentach, a ofiarą może stać się każdy bez względu na wiek, płeć, rasę czy pochodzenie. O ile na początku współczesnym niewolnictwem było „tylko” przymuszenie do pracy i wykorzystanie seksualne, to obecnie zaliczane są do niego inne działania przestępcze, takie jak między innymi handel dziećmi, nielegalny handel ludzkimi narządami czy zmuszanie do żebractwa.

Krajowy Plan Działania na rzecz Zwalczenia Handlu Ludźmi (National Action Plan to Combat Human Trafficking), wydany przez administrację Białego Domu, podaje, że obecnie w skali całego świata blisko 25 milionów ludzi mogło stać się ofiarami handlu ludźmi, a zyski

¹ L. Jones, D.W. Engstrom, T. Hilliard, M. Diaz, *Globalization and Human Trafficking*, „The Journal of Sociology & Social Welfare” 34(2007), s. 107–122.

² Z. Lasocik, *O handlu ludźmi w Polsce, czyli o ewolucji zjawiska i budowie systemu jego eliminowania*, Warszawa 2012, s. 481–529, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_7420_AK2012L, dostęp: 8.12.2022.

³ M. Gębska, *Handel ludźmi w Europie jako wyzwanie dla bezpieczeństwa państw i organizacji międzynarodowych w latach 2012–2020*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 1(2022), Poznań 2022, s. 27–51.

generowane przez ten przestępczy proceder sięgają nawet 150 bilionów dolarów⁴. Na podstawie badań prowadzonych przez Andriya Andrushkę w Ukrainie w latach 2010–2019 można zauważyć, że największy ujawniony odsetek ofiar tego przestępczego procederu obejmował osoby od 18. do 30. roku życia⁵.

W Polsce problem ten także się nasila i jest przyczyną wielu ludzkich nieszczęść, ponieważ dotyczy również ludzi młodych. W związku z tym podjęto trud przeprowadzenia badań naukowych w środowisku akademickim na temat wiedzy i opinii studentów uczelni wyższych na terenie województwa małopolskiego dotyczącej zjawiska handlu ludźmi. Badań tych nie można ograniczać wyłącznie do zagadnień definicyjnych i teoretycznych. Zagadnienie to jest bardzo złożone i ma charakter interdyscyplinarny, wymaga zatem refleksji filozoficznej (antropologicznej), psychologicznej, teologicznej, socjologicznej, medycznej, a nade wszystko prawnej i społecznej. Może ono zostać lepiej zrozumiane i wyjaśnione dzięki kryminalistyce, kryminologii i wiktymologii. W analizie tego zjawiska należy więc uwzględnić dorobek wspomnianych dyscyplin naukowych, aby ukazać je w sposób pełny i wiarygodny.

Organizacja Narodów Zjednoczonych 15 listopada 2000 roku w *Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej* na podstawie dotychczasowej wiedzy i doświadczeń określiła definicję zjawiska, jakim jest handel ludźmi. Zgodnie z powyższym dokumentem pod wyżej wymienionym terminem należy rozumieć „werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób; z zastosowaniem: gróźb lub z użyciem siły, lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą oraz w celu wykorzystania, które obejmuje, jako minimum, wykorzystywanie prostytutki innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie, albo usunięcie organów”⁶.

⁴ The White House, *National Action Plan to Combat Human Trafficking*, Waszyngton 2021, s. 8, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/National-Action-Plan-to-Combat-Human-Trafficking.pdf>, dostęp: 8.03.2023.

⁵ A.V. Andrushko, *Charakterystyka wiktymologiczna ofiar handlu ludźmi*, Użhorod 2021, s. 232–246, <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39691>, dostęp: 6.12.2022.

⁶ *Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050180160/O/D20050160.pdf>, dostęp: 6.11.2022.

Definicja ta stała się dla wielu krajów punktem wyjścia dla stworzenia własnego, wewnętrznego ustawodawstwa w zakresie przestępstwa handlu ludźmi. Również w Polsce regulacje prawne dotyczące penalizacji tego czynu karalnego są zbudowane na bazie definicji zawartej w tzw. protokole z Palermo. W polskim ustawodawstwie handel ludźmi jest czynem skategoryzowanym jako przestępstwo przeciwko wolności człowieka. Skoro tak, to nauki prawnicze pozwalają na przeprowadzenie analizy sposobu działania sprawców, instytucjonalnego podejścia organów ścigania, a także przedstawienie obecnych regulacji prawnych, mających na celu skuteczną walkę z rozszerzaniem się działalności organizacji przestępczych, w tym trudniących się handlem ludźmi⁷.

W ostatnim czasie coraz więcej ośrodków i instytucji naukowych zajmuje się tym zagadnieniem. Zjawisko to wymaga jednak regularnego rozpoznawania, dostrzegania jego skali, rozeznawania działalności sprawców oraz sytuacji ofiar. Jest to zadanie bardzo trudne, gdyż wciąż pojawiają się jego nowe formy, trudne do rozpoznania i zahamowania, które w procesie wykrywczym, realizowanym przez organy ścigania, wymagają czasu i wyspecjalizowanych narzędzi umożliwiających skuteczne ujmowanie sprawców przestępstwa, a także sporych nakładów finansowych. Walka z tym procederem musi jednak stać się powszechna i mieć charakter międzynarodowy⁸.

Obecnie funkcjonuje wiele organizacji i instytucji, których celem jest analizowanie zjawiska handlu ludźmi i opisywanie go w różnych aspektach. Warto w tym miejscu wskazać jako przykład Ośrodek Badań Handlu przy Uniwersytecie Warszawskim. Ponadto powstało wiele dyrektyw i rozporządzeń o charakterze prawnym, które mają za zadanie powstrzymanie tego niebezpiecznego procederu. Przestępczość zorganizowana staje się też podstawą coraz liczniejszych badań, publikacji i wystąpień naukowych⁹.

Wśród badaczy, których dorobek naukowy w istotny sposób przyczynił się do dotychczasowego rozwoju wiedzy na temat handlu ludźmi, są między innymi Zbigniew Lasocik, Brunon Hołyst, Radosław Antonów, Irena Malinowska czy Irena Dawid-Olczyk (prezes Fundacji La Strada – Fundacji Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu). Mimo zwiększającej się liczby opracowań naukowych problematyka ta domaga się jednak dalszych analiz. Wynika to z natury samego zjawiska, które nieustannie ewoluuje zarówno w obszarze

⁷ J. Bryk, *Żebractwo jako forma handlu ludźmi*, [w:] E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, *Wybrane prawne, kryminologiczne i medyczne aspekty wykluczenia społecznego*, Białystok 2016, s. 188.

⁸ S. Jespersen, R. Henriksen, A.M. Barry, M. Jones, *Human Trafficking. An Organised Crime?*, London 2019, s. 1–18.

⁹ A. Głogowska-Balczerek, *Standardy zwalczania handlu ludźmi w prawie międzynarodowym*, Łódź 2019, s. 13–19.

przyczyn, jak i jego skutków. Można stwierdzić, że wiedza dotycząca przedmiotowego proceduru pozostaje *in statu nascendi*.

Głównym celem prowadzonych badań w niniejszej rozprawie doktorskiej jest próba ukazania opinii osób studiujących na uczelniach wyższych zlokalizowanych na obszarze województwa małopolskiego na temat zjawiska handlu ludźmi. Opinie studentów w niniejszym zakresie stały się również przedmiotem realizowanych badań na potrzeby niniejszej dysertacji, gdyż to właśnie one pozwolą na ukazanie sposobu pojmowania poznanych form podejmowanego przestępstwa. Podstawowym zatem problemem badawczym niniejszej rozprawy stało się pytanie: Jaki jest stan wiedzy i opinie studentów uczelni wyższych w województwie małopolskim na temat zjawiska handlu ludźmi?

W celu uzyskania odpowiedzi na powyższe wybrano metodę sondażu diagnostycznego, a do jej realizacji przyjęto technikę ankiety internetowej. Autor sformułował autorski kwestionariusz ankiety, który następnie rozesłano do wyższych uczelni województwa małopolskiego. Zastosowanie powyższej techniki umożliwiło dotarcie do znacznej liczby respondentów w różnych środowiskach akademickich zlokalizowanych w Małopolsce, zwłaszcza że badania te realizowano w dobie trwającej pandemii SARS-CoV-2, która w znacznym stopniu utrudniała realizację badania w formie bezpośredniej. Grupa badanych liczyła 252 osoby.

Realizacja kwerendy dokumentów i publikacji opisujących zjawisko handlu ludźmi posłużyła w rozprawie do przedstawienia podstaw badań własnych. Chodziło bowiem również o zapoznanie się z dorobkiem naukowym i analizę aktualnych raportów instytucji międzynarodowych dotyczących tego trudnego społecznie zagadnienia. Należy zauważyć, że wciąż pojawiają się nowe opracowania i dokumenty (niektóre z nich mają charakter poufny) i dlatego trudno dotrzeć do wszystkich materiałów. Badania te należało prowadzić niemal do ostatniej chwili, śledząc nie tylko samą ich treść, ale ich kontekst społeczny. Materiałem badawczym w tym obszarze stał się więc zestaw tekstów uwzględniony w bibliografii.

W związku z możliwością łączenia, jak również mieszania w badaniu naukowym metod i technik badawczych, w zakresie wyłonionych publikacji zastosowano metodę historyczno-porównawczą oraz metodę analizy i syntezy.

Metoda historyczno-porównawcza okazała się szczególnie pożyteczna, gdyż dzięki analizie źródeł historycznych możliwe jest bowiem ukazanie genezy, kierunków rozwoju i zmian w obrębie zjawiska handlu ludźmi w kontekście historycznym. Zastosowanie niniejszej metody badawczej pozwoli również na ukazanie historycznego tła oraz kontekstu ewolucji przestępczych form handlu ludźmi. Natomiast analiza dokumentów pozwala na prześledzenie

podstaw działania i metod funkcjonowania instytucji przeznaczonych do walki ze sprawcami nikczemnego procederu oraz udzielania pomocy jego ofiarom.

Tematyka dotycząca zjawiska handlu ludźmi w niniejszym opracowaniu została przedstawiona w sześciu rozdziałach. Pierwsze trzy nakreślają tło, dzięki któremu możliwe stanie się poznanie omawianego procederu w kontekście zarówno jego źródła, rozwoju i struktury, jak i uwarunkowań prawnych w obszarze wewnętrznym i międzynarodowym, z uwzględnieniem opisu ofiary i sprawcy przestępstwa. Kolejne trzy natomiast zawierają część metodologiczną, w której zaprezentowano wyniki badań własnych stanowiących podstawę niniejszej dysertacji oraz zaproponowano zalecaną profilaktykę działań.

W pierwszym rozdziale nakreślono genezę powstawania tego zjawiska. Na podstawie analizy tekstów źródłowych omówiono pojęcie i istotę przestępczości zorganizowanej. Następnie, na przykładzie wybranych dokumentów międzynarodowych, ukazano zmianę podejścia i pojmowania definicyjnego handlu ludźmi oraz czynniki cywilizacyjne, które miały istotny wpływ na rozwój i powstawanie przestępczego procederu. W ostatniej części rozdziału na podstawie raportów i publikacji przygotowanych przez instytucje krajowe i międzynarodowe przedstawiono skalę tego zjawiska na świecie i w Polsce.

Ze względu na obszerność tematu zdecydowano, by drugi rozdział w całości poświęcić przestępczym formom handlu ludźmi. Wśród nich rozróżniono pracę przymusową, prostytucję, handel dziećmi, handel narządami oraz mniejsze formy przestępcze. Przedstawione patologie nie wyczerpują całości zagadnienia, dlatego zaistniała konieczność wyróżnienia i ogólnego opisanie „innych” przypadków.

Treść trzeciego rozdziału przedstawia zjawisko handlu ludźmi w ujęciu prawnokarnym. Opisano w nim przedmiot i podmiot czynu karalnego, gdyż analiza znamion przestępstwa handlu ludźmi pozwala na dokładniejsze zrozumienie badanego zjawiska. Ponadto zaprezentowano wybrane akty prawne obowiązujące na terenie Unii Europejskiej, co umożliwi szersze spojrzenie na problem walki z procederem handlu ludźmi. Następnie przedstawiono sposoby penalizacji czynów związanych z handlem ludźmi w polskim ustawodawstwie. Porównanie legislacji krajowej i międzynarodowej dotyczącej przedmiotowego zjawiska pozwoliło z kolei na przedstawienie poziomu pojmowania prawnego, doświadczenia i skuteczności legislacyjnej oraz ukazanie, w jaki sposób regulacje krajowe są paralelne z ustawodawstwem międzynarodowym. Ostatnią część rozdziału poświęcono przedstawieniu społecznego nauczania Kościoła katolickiego wobec zagrożeń płynących z różnych form handlu ludźmi.

W czwartym rozdziale przedstawiono zagadnienia metodologiczne prowadzonych badań ilościowych przy wykorzystaniu autorskiego internetowego kwestionariusza ankiety. Ukazano także charakterystyki społeczno-demograficzne osób uczestniczących w badaniach. W rozdziałach piątym i szóstym zaprezentowano wyniki przeprowadzonych badań. Na podstawie udzielonych odpowiedzi ukazano stan wiedzy – ogólny i badanych studentów – na temat handlu ludźmi jako zjawiska obecnego we współczesnym świecie, jego skali, najczęściej występujących form oraz potencjalnych zagrożeń, które powoduje handel ludźmi. Zjawisko handlu ludźmi wymaga konkretnych działań profilaktycznych i zapobiegawczych związanych z przeciwdziałaniem i ochroną ludzi narażonych na ten proceder. W to dzieło muszą być zaangażowane solidarnie wszystkie państwa i organizacje międzynarodowe, wykorzystując odpowiednie siły i środki w celu skutecznego zwalczania handlu ludźmi i odpowiedniego zapewnienia pomocy ofiarom tych przestępstw. Potrzebne jest również zaangażowanie instytucji – zarówno państwowych i pozarządowych, jak i wyznaniowych oraz oświatowych – a także działania społeczne na rzecz ukazania godności i wartości osoby ludzkiej oraz jej praw.

Rozdział I

Istota handlu ludźmi jako przedmiotu działań w przestępczości zorganizowanej

Współczesne formy zniewolenia człowieka spotykane są pod różnymi postaciami. Człowiek może stać się niewolnikiem różnych obszarów egzystencji – własnych problemów zdrowotnych, uwikłań w nałogi – ale najbardziej niebezpieczną formą zniewolenia jest bezprecedensowe ograniczenie jego wolności i praw. Do tego typu działań zalicza się proceder przestępczy, będący podstawą rozważań niniejszej dysertacji, jakim jest zjawisko handlu ludźmi. Prosto brzmiąca nazwa, na pozór wskazująca na rachunek ekonomiczny, często transakcyjny, staje się w istocie bezmiarem ludzkiego cierpienia¹.

W związku z tym należy dokonać charakterystyki pojęcia i istoty przestępczości zorganizowanej jako obszaru, z którego wywodzi się analizowany proceder (par. 1.1.), omówić genezę jego powstania (par. 1.2.), przedstawić jego podłoże cywilizacyjne (par. 1.3.), a także poznać skalę tego zjawiska – zarówno w Polsce, jak i na świecie (par. 1.4.).

1.1. Pojęcie i istota przestępczości zorganizowanej

Przestępczość zorganizowana jako zjawisko stanowi przedmiot rozlicznych badań i analiz. Ich kontekst jest zróżnicowany z uwagi na rozległość podejmowanego zagadnienia, działalność przestępcza obejmuje bowiem wiele obszarów. Nieszablonowy sposób funkcjonowania środowiska przestępczego i złożoność tego procederu przekładają się też na trudność podania syntetycznej i jednolitej jego definicji. Na ostateczny wynik składa się dorobek wielu dyscyplin naukowych – kryminalistyki, kryminologii, socjologii, medycyny, psychologii czy psychiatrii. Jednakże podstawową i fundamentalną wśród wymienionych jest właśnie kryminologia² – jako odrębna nauka wyłoniona dopiero w drugiej połowie XIX wieku z nauk medycznych (wielu badaczy zajmujących się tą dyscypliną było z wykształcenia właśnie medykami)³.

¹ United Nations Office on Drug and Crime, *Global Report on Trafficking of Human in person*, https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/glotip_2009.html, dostęp: 21.01.2021.

² B. Hołyst, *Kryminologia*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 64.

³ B. Toroń, *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2013, s. 2.

Kryminolodzy Letizia Paoli i Tom Vander Beken dowodzą, że od początku XX wieku definicja przestępczości zorganizowanej rozwijała się w dwóch kierunkach. Pierwszy z nich określa to zjawisko jako zbiór bezprawnych grup, których uczestnicy trudnią się przestępczym fachem. Drugi mówi o ciągu nielegalnych działań przestępczych, opartych na szerzeniu usług realizowanych głównie w celach zarobkowych⁴. Wśród licznych prób podjęcia zdefiniowania zjawiska przestępczości warto przytoczyć tę, którą za Międzynarodową Organizacją Policji Kryminalnej cytuje Brunon Hołyst: „[przestępczością jest] każdy związek osób, który prowadzi, w skali międzynarodowej, do sprzecznego z prawem działania w celu osiągnięcia zysków, wykraczające poza granice”⁵. Jasno określono w niej aspekt przekroczenia ustalonych norm prawnych oraz transgraniczny charakter czynów zabronionych.

W Stanach Zjednoczonych w drugiej połowie XX wieku powołano do istnienia Specjalną Komisję do Spraw Stosowania Prawa i Wymiaru Sprawiedliwości (The Commission on Law and Enforcement and Administration of Justice) celem sprecyzowania i ujednolicenia terminu przestępczości zorganizowanej. Według tej instytucji „zorganizowane przestępstwo jest rodzajem sprzężenia o rozbudowanej wieloczołowej strukturze, opartego na wewnętrznej hierarchii, dyscyplinie oraz żelaznych regułach postępowania, które prowadzi planową działalność typu aktywności biznesowej, zmierzającą do opanowania i monopolizacji określonych sfer (zwłaszcza w dziedzinie handlu, usług, obrotu kapitałem)”⁶. Podkreśla się, że działania te obejmują zarówno nielegalne czyny, jak i stosowanie nielegalnych środków (szantaż, korupcja) do osiągnięcia legalnych celów⁷. Natomiast w polskiej legislacji zjawisko przestępczości zorganizowanej z uwagi na wykraczanie poza miary skonkretyzowanego czynu zabronionego pozostaje niezdefiniowane⁸.

Pojęcie przestępczości zorganizowanej często jest łączone z określeniem „mafia”. Niektóre źródła dowodzą, że termin ten wywodzi się z języka arabskiego od słowa „marfud”, co znaczy „odrzucać, odmawiać”, lub „mayhas”, oznaczającego człowieka aroganckiego. Węgierski naukowiec Gabor Gelert, zajmujący się problematyką mafii, twierdzi natomiast, że nazwa ta ma korzenie w określeniu „ma-fair”, stanowiącym nazwę arabskiego plemienia.

⁴ L. Paoli, *The Oxford Handbook of Organized Crime*, Oxford 2014, s. 2.

⁵ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2001, s. 314.

⁶ E. Piórecka, *Przestępczość zorganizowana na terenie Włoch oraz jej wpływ na przestępczość zorganizowaną w niektórych państwach Europy. Świat Idei i Polityki*, Bydgoszcz 2018, s. 121–126.

⁷ D. Karpiel, *Przestępczość zorganizowana*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017/7, s. 5, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/44667/internetowy_przeglاد_prawniczy_tbsp_uj_nr_037_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y, dostęp: 18.04.2021.

⁸ Za: P. Łabuz, *Przestępczość zorganizowana w świetle polskiego prawodawstwa*, „Zeszyty Naukowe WSFiP” 3, 2014, s. 50.

Podaje także, że pochodzić może od słowa „muafah”, oznaczającego bezpieczeństwo lub obronę, lub „marfa” („kryjówka”)⁹. Natomiast Wiesław Modrzejowski uważa, że słowo „mafia” może pochodzić od nazwy „mahias”, co w tłumaczeniu oznacza „bezczelne zachowanie”. „Maha” znaczy też „kamieniołom”, czyli miejsce będące ukryciem dla osób uciekających przed wymiarem sprawiedliwości¹⁰.

Zdaniem innych naukowców słowo „mafia” jest powiązane z konkretnymi wydarzeniami z kart historii państwa włoskiego. Pierwsze z nich miało miejsce w 1282 roku w mieście Palermo na terenie włoskiej Sycylii. W tym czasie doszło do zbrojnej konfrontacji pomiędzy rodowitymi Sycylijczykami a przedstawicielami społeczności popierającej rządu Karola Andegaweńskiego. Podczas zbrojnej rewolty, nazwanej później „sycylijskimi nieszporemami”, miał paść antyfrancuski okrzyk: „Morte alla Francia, Italia anela”, co znaczy: „Śmierć Francuzom, odetchnij Italio”. I właśnie od pierwszych liter powyższych wyrazów ma pochodzić słowo „mafia”¹¹. Z kolei materiały źródłowe podają, że słowa „mafia” po raz pierwszy użyto w drugiej połowie XIX wieku w 1865 roku w protokole prefekta Palermo Filippo Antonio Gualtiero. Właśnie on posłużył się stwierdzeniem „associazione malandrinesca”, co w tłumaczeniu oznacza „stowarzyszenie przestępcze”¹².

Odrębne źródła dowodzą, że dopiero w XVIII wieku powstały zręby przestępczości zorganizowanej. W tym czasie na terenie Niemiec i Francji istniała grupa rycerzy „rozbójników”, zwanych Raubritterami. Ich działalność polegała na stosowaniu przemocy, gwałtów, rabunków, co miało skutkować szybkim wzbogaceniem się. Poprzez takie działanie grupy przestępcze zyskiwały sławę i postrach wśród ofiar. Sposób działania Raubritterów mógł przypominać funkcjonowanie mafii sycylijskiej¹³.

W opinii społecznej pojęcie przestępczości zorganizowanej łączy się głównie z takimi organizacjami, jak Cosa Nostra, Comorra, Ndranghetta, japońska Yakuza i inne, których istota na kartach niniejszej dysertacji zostanie opisana, jednak to właśnie włoska mafia jest najsilniej kojarzona przez ogół społeczeństw. To właśnie na Półwyspie Apenińskim w drugiej połowie XIX wieku wyklarowały się cztery znaczące grupy, mające istotny wpływ na rozwój przestępczości w tym kraju.

⁹ W. Zubrzycki, *Przez PZ do terroryzmu*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2015, s. 9.

¹⁰ W. Modrzejowski, *Przestępczość zorganizowana – system zwalczania*, Warszawa 2008, s. 9–10.

¹¹ S. Schneider, *Iced: The Story of Organized Crime in Kanada*, Kanada 2009, s. 104.

¹² Z. Machelski, *Mafia i państwo włoskie*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 9(2008), s. 121.

¹³ A. Miczkowska, *Problematyka przestępczości zorganizowanej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie”, Wrocław 2009, s. 121–122.

Główną, a zarazem największą i najbardziej znaną, jest mafia sycylijska. Dane historyczne wskazują, że jej początki sięgają XIX wieku¹⁴. Z podmiotem tym identyfikowany jest tradycyjny wizerunek zrębu włoskiej przestępczości zorganizowanej. Ośrodkiem działania przestępców było Palermo, miasto w regionie Sycylii. Podstawę przestępczej działalności stanowiła zwarta współpraca ich członków, ze szczególną troską i dbałością o wspólne interesy. Poszerzania kapitału ekonomicznego sycylijska mafia dokonywała poprzez działalność narkotykową, uprowadzenia dla okupu, rozboje, kradzież, a także sprzedaż samochodów pochodzących z przestępstwa¹⁵.

Następnym opisywanym komponentem włoskiej mafii jest *Camorra* (słowo oznaczające w przekładzie „kłótnię”). Obszar działania grupy obejmował tereny Neapolu i przyległych do niego prowincji, głównie miasta. W drugiej połowie XX wieku, z uwagi na postępujące obniżenie poziomu życia mieszkańców pobliskich prowincji, znaczna część ludności migrowała ku obszarom zurbanizowanym. Zaistniała sytuacja dała pole do działania środowiskom przestępczym. *Camorra* czerpała największe korzyści z sektora gospodarki odpadami i sektora odzieżowego¹⁶. Odrębne źródła wskazują, że jej działalność związana była ze środowiskiem penitencjarnym, zlokalizowanym na wyspach Tremiti, położonych w pobliżu półwyspu Garganum, a funkcjonowanie tej grupy cechowały wymuszenia¹⁷.

Kolejną opisywaną grupą przestępczą jest, jak wskazują źródła, najmniej zbadana organizacja, czyli *Ndrangheta*, uważana we Włoszech za drugą siłę przestępczą, ustępującą tylko mafii sycylijskiej. Obszar działania obejmuje terytorium Kalabrii, regionu oddzielającego Sycylię od Półwyspu Apenińskiego. Początkowo uważano, że *Ndrangheta* stanowi odłam mafii sycylijskiej. Jednakże na późniejszym etapie analizy funkcjonowania organizacji przestępczej zauważono, że jest to samodzielna, zorganizowana struktura, posiadająca ukształtowane cechy funkcjonowania. Sposobem działania *Ndrangheta* były porwania, przemyt i handel narkotykami. Przez dłuższy czas rząd włoski nie miał świadomości istnienia *Ndranghety*, gdyż cała uwaga skupiona była na działalności *Comorry*, a w późniejszym czasie sycylijskiej mafii.

¹⁴ O. Bandiera, *Land Reform, the Market for Protection and the Origins of the Sicilian Mafia: Theory and Evidence*, Londyn 2002, s. 2.

¹⁵ J. Telak, K. Gađ, *Międzynarodowa przestępczość zorganizowana – wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2, 2018, s. 145–156.

¹⁶ G.A. Antonopoulos, G. Papanicolaou, *Organized Crime: A Very Short Introduction*, Oxford 2018, s. 9–13.

¹⁷ G. Di di Gennaro, A. La Spina, *Mafia-type Organisations and Extortion in Italy: The Camorra in Campania*, Routledge, Neapol 2018.

Członków *Ndranghety* spotykano także w Europie, Wyspach Brytyjskich, USA i Ameryce Południowej¹⁸.

Organizacją przestępczą działającą na terenie Włoch jest również *Sacra Corona Unita*, powszechnie nazywana „mafią z Apulii” lub też „czwartą mafią”. Struktura przestępcza funkcjonowała w wyżej wspomnianym regionie południowych Włoch z centralnym miastem Bari. Powstanie związku przestępczego datuje się na lata osiemdziesiąte XX wieku. Wcześniej na tym terenie Apulii odnotowywano obecność różnych zorganizowanych grup przestępczych, w tym wszystkich wyżej opisanych. Działalność *Sacra Corona Unita* opiera się głównie na nielegalnym handlu towarami, takim jak narkotyki, broń czy tytoń. Ma to związek z korzystną dla rozrostu przestępczości lokalizacją funkcjonowania grupy – wszak Apulia jest regionem nadmorskim. Mafia czerpie także korzyści majątkowe z udzielania nieformalnego dostępu do portów celem wyładunku towarów pochodzących z przestępstwa lub służących do ich popełnienia. Przemoc i terror – nadrzędny atrybut działania *Sacra Corona Unita* – stosowano nie tylko celem wzbogacenia się, lecz także zaznaczenia dominacji w regionie¹⁹.

Mafia sycylijska na terenie Stanów Zjednoczonych Ameryki przyjęła nazwę *La Cosa Nostra*. Funkcjonowaniem i sposobem działania była zbliżona do swojego włoskiego pierwowzoru. Jej powstanie związane jest z migracją ludności pochodzenia włoskiego do USA. To właśnie włoscy mafiosi zostali prekursorami przestępczości zorganizowanej na tym terenie, a równocześnie głównymi jej członkami, jednak wraz z upływem czasu liderami zaczęli się stawać rodowici Amerykanie²⁰.

Faktem często ukazywanym przez badaczy jako początek przestępczej działalności mafii w USA jest zamordowanie pod koniec XIX wieku funkcjonariusza z Nowego Orleanu, który zmarł w wyniku rany postrzałowej. Tuż przed śmiercią miał wypowiedzieć następujące słowa: „Sicilians have done for me” i „Dagoes”. Powyższe słowa miały wskazać na udział w zbrodni grupy przestępczej pochodzenia włoskiego. W świadomości Amerykanów przez długi okres nie istniało określenie „mafia” jako zorganizowanej grupy przestępczej. Dla zobrazowania tego twierdzenia przytoczyć należy, że w latach 20. i 30. XX wieku w popularnej gazecie „The New York Times” w związku z działalnością zorganizowanych grup przestępczych określenie „mafia” zostało użyte tylko czterokrotnie²¹.

¹⁸ N. Serenata, *The 'Ndrangheta and Sacra Corona Unita: The History, Organization and Operations of Two Unknown Mafia Groups*, New York 2014, s. 2–4, 34–36.

¹⁹ Tamże, s. 101–115, oraz; M. Massari, C. Motta, *Women in the Sacra Corona Unita*, Springer, Nowy Jork 2007, s. 53–54.

²⁰ F. Shanty, P.P. Mishra, *Organized Crime: From Trafficking to Terrorism*, t. I, California 2008, s. 136–137.

²¹ Tamże, s. 142–143.

La Cosa Nostra, której początek działalności źródła datują na lata dwudzieste XX wieku, trudni się praktycznie każdą gałęzią przestępczych działań. Rynek narkotykowy, pranie brudnych pieniędzy czy handel ludźmi – to tylko niektóre, które wskazać należy jako komponent ich działalności. W USA na przestrzeni ostatniego stulecia wprowadzono liczne regulacje prawne dotyczące zwalczania przestępczości zorganizowanej, jednakże do chwili obecnej *La Cosa Nostra* stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa społeczeństwa amerykańskiego²².

Na każdym kontynencie są miejsca, gdzie rozprzestrzenia się działalność grup przestępczych. W XX wieku ich członkowie byli praktycznie na każdym krańcu świata. W niniejszym podrozdziale Europa i USA zastały wskazane jako sztandarowy przykład występowania grup przestępczych o zorganizowanym charakterze. Warty wspomnienia jest, że w innych częściach globu na ludzkim cierpieniu także wzbogacały się (i wciąż to robią) grupy przestępcze. W Azji była to japońska *Yakuza*. W Ameryce Południowej kryminaliści pomnażali swoje dobra, wykorzystując kolumbijskie kartele narkotykowe²³.

Analizując genezę i istotę słowa „mafia”, należy stwierdzić, że owo zjawisko jest nierozzerwalnie związane z pojęciem przestępczości zorganizowanej. Kształt struktur organizacji przestępczych wskazuje na głęboką hierarchiczność, a sposób funkcjonowania budzi lęk i niepewność wśród społeczeństwa. W celu zapewnienia bezpieczeństwa wielką jest rola organizacji rządowych w utworzeniu odpowiednich struktur i narzędzi prawnych, by móc skutecznie zwalczać przestępczość w kraju i poza jego granicami.

1.2. Pojęcie i istota procederu handlu ludźmi

Przestępczy proceder handlu ludźmi na kartach historii pojawia się od najdawniejszych czasów pod różnymi postaciami. Na zjawisko to składa się wiele przyczyn. Czynnikiem składowym omawianego przestępczego procederu są prostytutki, handel narządami, praca niewolnicza i wiele innych mniejszych form, które zostaną dokładnie scharakteryzowane na dalszych kartach niniejszej dysertacji. W celu skuteczniejszego zrozumienia tego zjawiska warto przedstawić periodyzację i ewolucję tego zjawiska na przestrzeni lat.

Zjawisko handlu ludźmi określić można jako element patologii społecznej. Irena Pospiszyl definiuje ją jako „negatywne zjawisko społeczne, które musi uwzględniać

²² K.M. Finklea, *Organized Crime in the United States: Trends and Issues for Congress*, Congressional Research Service 2009, s. 18–19.

²³ U.S. Department of Justice, *Annual Report of the Attorney General of the United States...*, s. 9–10.

następujące warunki: naruszenie norm i wartości, destruktywność działania mierzoną skalą potępienia społecznego, występowanie w większej zbiorowości lub w skali masowej, konieczność wykorzystania zbiorowej siły w celu przeciwstawienia się tego rodzaju problemom”²⁴. Autorka wśród licznych patologii społecznych wymienia również zjawisko handlu ludźmi²⁵.

Handel ludźmi jest przestępstwem, szeregiem zachowań stanowiących istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa człowieka. Popełnianie czynu zabronionego można określić jako pewnego rodzaju szereg zaburzeń prawidłowości życia społecznego. U podstaw tych zachowań znajdują się teorie nauk społecznych, wśród których wymienić należy socjologię, kryminologię i wiele innych, obejmujących swoją treścią czyny wchodzące w zakres przestępstwa handlu ludźmi.

Podstawy kształtowania przestępczości zostały określone przez Emila Durkheima w *Teorii anomii*. Istoty powstawania działań przestępczych autor poszukiwał w strukturze społecznej. Twierdził on, że człowiek jako jednostka nigdy nie jest zaspokojony w swoich dążeniach. Niezbędnym aspektem właściwego funkcjonowania jest kontrola społeczna. Stan braku przestrzegania ujętych norm, w tym również regulacji prawnych przez społeczeństwo na skutek gwałtownych zmian społecznych, Durkheim określa właśnie anomią, co skutkuje „nasileniem się różnorodnych zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczości”. Kontynuatorami myśli Emila Durkheima w teorii anomii byli Robert Merton, Steven Messner, Richard Rosenfelds i Robert Agnew²⁶.

Jednym z podejść teorii socjologicznej, który w swojej koncepcji i założeniach nawiązuje do sposobu postępowania sprawców przestępstwa handlu ludźmi, jest tak zwana teoria dramaturgiczna, reprezentowana przez Ervinga Goffmana. W powyższej teorii rzeczywistość ludzkiego funkcjonowania porównuje się do sceny teatralnej. W niej właśnie zachowanie uczestniczących „aktorów” jest kreowane, by uzyskać lub wyrzucić odpowiedni efekt na odbiorcy. W opisie tej metody posługuje się terminologią sceniczną, wśród których wymienić należy takie, jak: występ, kulisy, widownia, rola. Goffman, podejmując problematykę integracji społecznej oraz wzajemnego oddziaływania jednostki względem siebie, zauważa, że wszystkie działania uczestników „spektaklu” życiowego nie są przypadkowe. Przeciwnie – cechuje je celowość działania, ukierunkowana na osiągnięcia

²⁴ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2008, s. 12.

²⁵ Tamże, s. 270–276.

²⁶ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2016, s. 747–751.

zamierzonych postanowień²⁷. Niejednokrotnie do analogicznych sytuacji dochodzi w przypadku przestępczych form procederu handlu ludźmi.

Wartą przytoczenia jest również teoria racjonalnego wyboru, zakładająca świadomość i dobrowolność sprawcy w decyzji popełnienia czynu zabronionego. Jest to jeden z najstarszych kryminologicznych „nurtów teoretycznych”, który swoje początki ma już w XVIII wieku. Jednym z podstawowych założeń powyższej teorii jest fakt, że do głównych determinantów istnienia i funkcjonowania przestępczości zalicza się aspekty ekonomiczne. Jak podaje Hans Joachim Schneider: „popełnienie przestępstwa wynika z dokonanego przez sprawcę bilansu strat i zysków i jest rozstrzygnięciem płynącym z jego wolnej woli, podjętym na podstawie przesłanek rozumowych²⁸”.

Z kolei w ujęciu socjologicznym Tadeusz Michalczyk do ogólnych założeń powyższej teorii zalicza przesłanki racjonalności, użyteczności i interesu własnego. Na uwagę zasługuje trzecia z wymienionych. Autor przedstawia ją następująco: „Jednostka, dążąc do ich realizacji, jest obojętna na stan posiadania innych, o ile nie ma to bezpośredniego wpływu na poziom własnej użyteczności”, zaznaczając przy tym, że wszelkie działania ukierunkowane są na zdobycie jak największego zysku²⁹. Bez żadnej wątpliwości działania sprawców przestępstwa handlu ludźmi ukierunkowane są na zdobycie jak największych zysków, bez zważania na konsekwencje fizyczne, psychiczne i emocjonalne, jakie mogą wyniknąć dla ofiar na skutek tego procederu.

W powyższe założenia teoretyczne, u których podstaw znajduje się zachowanie człowieka mające znamiona wykroczenia poza uznane normy prawne i społeczne, wpisuje się szereg form przestępczego zjawiska handlu ludźmi.

Współcześnie uważa się, że handel ludźmi stanowi odmianę dawnego niewolnictwa, gdyż jest ono bowiem pierwszą i najstarszą formą badanego procederu. Do świadomości międzynarodowej sformułowanie „handel ludźmi” zostało wprowadzone w XX wieku. Do tej pory pod wyżej wymienionym pojęciem identyfikowano wszelką formę niewolnictwa³⁰.

²⁷ A. Nogueira-Volpato, *Metáfora del escenario: Roles y actores en la escena organizacional mediatizada*, „InMediaciones De La Comunicación” 2(15), 2020, s. 139–156, <https://revistas.ort.edu.uy/inmediaciones-de-la-comunicacion/article/view/3017/3372>, dostęp: 23.01.2023; D. Ćwiklińska-Surdyk, A. Surdyk, *Człowiek jako aktor na scenie życia. Teorie G.H. Meada i E. Goffmana a narracyjne gry fabularne*, „Homo Ludens” 1(4), 2012, s. 45–61.

²⁸ H.J. Schneider, *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*, „Archiwum kryminologiiKryminologii”, t. XXXIII–XXXIV, s. 13–44.

²⁹ T. Michalczyk, *Zachowania społeczne a sfera racjonalnych wyborów — aspekt komunikacji społecznej*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika, Częstochowa 2004, s. 276–279.

³⁰ Z. Lasocik, *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 33–35.

W międzynarodowej terminologii określenia „handel białym niewolnikiem” po raz pierwszy użyto w roku 1902 na międzynarodowej konferencji w Paryżu, dotyczącej dynamicznie rozwijającego się wówczas procederu handlu ludźmi³¹. Pierwszymi opublikowanymi międzynarodowymi dokumentami opowiadającymi się za prawami osób zniewolonych były *Porozumienie międzynarodowe* z dnia 18 maja 1904 roku w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami oraz *Międzynarodowa Konwencja* z dnia 4 maja 1910 roku o zwalczaniu handlu białymi niewolnikami. Każdy z tych dokumentów kładł nacisk na potępienie wszelkich czynów przestępczych, dążących do transportu dorosłych i nieletnich poza granice kraju w celu zmuszania ich do niemoralnych czynów, w tym prostytucji³².

30 września 1921 roku w Genewie ustanowiono *Międzynarodową konwencję o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi*. Niniejszy dokument używa już wprost określenia „handel”. Stopniowo odchodzono od dotychczas stosowanego pojęcia „biały niewolnik”. Stała się ona kontynuacją poprzednich aktów międzynarodowych. Określono to we *Wstępie* do niniejszego dokumentu słowami: „Pragnąc zapewnić w sposób bardziej kompletny zwalczanie handlu kobietami i dziećmi, wymienionego we wstępie do *Porozumienia* z dnia 18 maja 1904 roku i do *Konwencji* z dnia 4 maja 1910 roku pod nazwą «Handel białymi»”. Ten sam dokument w artykule siódmym obliguje również kraje przyjmujące ten dokument do uruchomienia legislacji dotyczącej zwalczania przestępczych procederów, a także do zapewnienia należytej ochrony potencjalnym ofiarom słowami: „Zgadza się mianowicie wydać przepisy niezbędne dla ochrony kobiet i dzieci, podróżujących na okrętach, przewożących emigrantów, nie tylko przy odjeździe i przyjeździe, ale również podczas podróży, oraz zarządzenia w celu ogłaszania na stacjach kolejowych i w portach ostrzeżeń dla kobiet i dzieci przed niebezpieczeństwem handlu ze wskazaniem miejsc gdzie mogą otrzymać mieszkanie, pomoc i opiekę”³³.

Po niespełna dwóch latach, 12 września 1923 roku, ukazał się kolejny dokument, który w swojej treści określał ramy bezprawnej działalności związanej z przemysłem pornograficznym. W zakres czynów wchodzić miały między innymi sporządzanie lub przechowywanie treści niemoralnych celem ich sprzedawania lub rozpowszechniania oraz

³¹ U. Kozłowska, *Problematyka prawna – handel ludźmi w dokumentach międzynarodowych ratyfikowanych przez Polskę*, Warszawa 2006, s. 12, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Materiały do raportu*, Warszawa 2007.

³² M. Miłek, G. Wilk-Jakubowski, R. Brzoza, *Wschód i Zachód w wymiarze globalnym. Doświadczenia z przeszłości a perspektywy na przyszłość*, Kielce 2012, s. 115.

³³ *Międzynarodowa Konwencja o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi*, Dz.U. 1925, nr 125, poz. 893, s. 1707–1712.

transport materiałów do powyższych celów³⁴. Istotną rolę w przygotowaniu i wprowadzeniu *Konwencji* miała Liga Narodów, w której skład wchodziło 45 państw. Jako instytucja o charakterze interkontynentalnym, w swoich głównych założeniach miała na celu integrację państw, dbałość o bezpieczeństwo czy prowadzenie polityki na rzecz pokoju na świecie³⁵.

Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów przy współpracy z Międzynarodowym Związkiem Pomocy Dzieciom w 1924 roku przyjęło i wprowadziło *Deklarację Praw Dziecka*, którą od miejsca jej przyjęcia nazywano zamiennie *Deklaracją Genewską*. Jest to ważny dokument, ponieważ kodyfikował i nakładał obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa i sprawowania należytej opieki na dziećmi. Twórcy regulacji, podkreślając powagę troski o wychowanie dzieci, umieścili w niej następujące postulaty: „Dziecku powinno się dać możliwość normalnego rozwoju fizycznego i duchowego; dziecko głodne powinno być nakarmione, dziecko chore powinno być pielęgnowane, dziecko wykołajone wrócone na właściwą drogę; sierota i dziecko opuszczone – wzięte w opiekę i wspomagane; dziecko powinno przed innymi otrzymać pomoc w czasie klęski. Dziecko powinno być przygotowane do zarobkowania na życie i zabezpieczone przed wszelkim wyzyskiem; dziecko winno być wychowane w wierze, że jego najlepsze cechy powinny być oddane na usługi współbraci”³⁶. Niniejszy dokument nie podejmuje wprost problematyki związanej z czynami wchodzącymi w zakres przestępczego procederu handlu ludźmi, niemniej jednak, jego treść stanowi przykład ewolucji podejmowanych działań na rzecz ochrony praw człowieka. Zarówno przeszłość, jak i teraźniejszość pokazują, jak często dzieci stawały się i stają niemymi ofiarami handlu ludźmi³⁷.

Kolejnym istotnym dokumentem była *Międzynarodowa konwencja dotycząca zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi*, podpisana również w Genewie 11 października 1933 roku. W treści pierwszego artykułu niniejszej *Konwencji* czytamy: „Należy poddać karze każdego, kto dla zaspokojenia namiętności innych osób werbuje, uprowadza lub uwodzi kobietę lub dziewczynę pełnoletnią, nawet za jej zgodą, mając przy tym na celu przeznaczenie jej do uprawiania nierządu w innym kraju, choćby nawet poszczególne działania, należące do istoty przestępstwa, popełnione były w różnych krajach. Usiłowanie oraz w granicach ustawowych, czynności przygotowawcze powinny być również karalne”. Nietrudno zauważyć,

³⁴ *Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania obiegu i handlu wydawnictwami pornograficznymi*, artykuł I, Dz.U. 1927, nr 71, poz. 621, s. 962–963.

³⁵ A.H.M. van Ginneken, *Historical Dictionary of the League of Nations*, Oxford 2006.

³⁶ *Deklaracja Praw Dziecka*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1959.html>, dostęp: 25.05.2021.

³⁷ Tamże.

że wymowa artykułu zbliżona jest do międzynarodowych aktów z początku XX wieku, o których była mowa u początku niniejszych rozważań³⁸.

Z kolei 21 marca 1950 roku została uchwalona *Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji*. Dokument ten wskazuje na trzy istotne zagadnienia. Pierwszym jest wyraźne nazwanie podejmowanej problematyki **złem** jako działania sprzecznego z podstawowymi zasadami współżycia społecznego i szkodzącego dobru jednostki. Kolejnym jest wyraźne uznanie dorobku wszystkich dotychczasowych międzynarodowych aktów dotyczących obrony jednostki ludzkiej: od *Porozumienia międzynarodowego z dnia 18 maja 1904 r. w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami* do czasu zawarcia przedmiotowej *Konwencji*, wskazując jednocześnie, że scala ona dotychczasowy dorobek. Ostatnim aspektem jest pogląd dotyczący konieczności karania sprawców czynów zabronionych, do czego odnoszą się kolejne artykuły. Twórcy *Konwencji* precyzyjnie wskazują na użycie środków prawnych celem ukarania sprawcy, używając powtarzanego po wielokroć sformułowania: „Strony niniejszej *Konwencji* zgadzają się ukarać każdego, kto (...)”³⁹, którego wcześniej nie stosowano. Wysoce prawdopodobnym jest też, że w połowie XX wieku nie istniało wyraźne rozgraniczenie zagadnienia handlu ludźmi a prostytucji, identyfikowanej przeważnie jako przymuszenie do czynności seksualnych. Ustalenia *Konwencji* w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji okazały się na tyle precyzyjne i obszerne, że korzystano z nich prawie do końca XX stulecia.

Problematykę handlu ludźmi, w tym szczególnie seksualnego wykorzystania kobiet, podjęto w trakcie IV Światowej Konferencji w sprawie Kobiet (potocznie zwanej konferencją pekińską), zorganizowanej pod patronatem Organizacji Narodów Zjednoczonych w Chinach w dniach 4–15 września 1995 roku. Tematem głównym wydarzenia były prawa kobiet we współczesnym świecie. W obszernym raporcie pokonferencyjnym stwierdzono, że wszelkie formy przemocy seksualnej, w tym także handel kobietami i dziewczętami, mogą prowadzić do daleko idących konsekwencji w zdrowiu psychicznym i fizycznym płci żeńskiej⁴⁰. W treści raportu, wśród zalecanych działań, jakie rządy sygnatariuszy sugerują podjąć, znalazła się propozycja stworzenia i przyjęcia odpowiednich rozwiązań prawnych mających na celu ochronę kobiet, młodzieży i dzieci przed wszelkimi formami wykorzystania seksualnego, wyzyskiem i handlem ludźmi. Zaznaczono również konieczność tworzenia odpowiednich

³⁸ *Międzynarodowa Konwencja dotycząca zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi*, artykuł I, Dz.U. 1951, nr 59, poz. 405.

³⁹ *Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji*, Dz.U. 1952., nr 41, poz. 278.

⁴⁰ United Nations, *Report of the Fourth World Conference on Women*, New York 1996, s. 37, <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>, dostęp: 5.05.2021.

rozwiązań prawnych i dostępu do pomocy medycznej⁴¹. W dokumencie użyto terminu „przemoc wobec kobiet”, w zakres którego wpisano takie czyny, jak przymusowa prostytucja i handel kobietami⁴². Postanowienia konferencji pekińskiej jasno opowiedziały się po stronie praw kobiet. Jednocześnie wskazano na konieczność penalizacji czynów zabronionych związanych z przemocą seksualną i możliwie jak najlepsze niesienie pomocy ofiarom tych przestępstw.

15 listopada 2000 roku Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło *Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*. W treści niniejszego dokumentu wskazano na konieczność ujednolicenia definicji przestępczych zagadnień, karalności, poruszono również zagadnienia prewencji kryminalnej dotyczącej zorganizowanych grup przestępczych⁴³. Do niniejszej *Konwencji* jako dopełnienie dodano trzy protokoły: *O zapobieganiu, zwalczaniu i karaniu handlu ludźmi, zwłaszcza kobietami i dziećmi; Przeciwko przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną; Przeciwko nielegalnemu wytwarzaniu i handlowi bronią palną, jej częściami i komponentami oraz amunicją*.

Dla potrzeb niniejszej pracy, celem ukazania procesu kształtowania definicji handlu ludźmi, najistotniejszy jest pierwszy protokół, powszechnie nazwany *Protokołem z Palermo*. W nim bowiem jako w oficjalnym dokumencie rangi międzynarodowej po raz pierwszy użyto określenia „handel ludźmi”, określając ten proceder jako: „werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje jako minimum, wykorzystanie prostytucji innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów”⁴⁴. W pierwszej części definicji przedstawiono czynność inicjacyjną przestępstwa, w drugiej – ukazano sposób jego

⁴¹ Tamże, s. 44.

⁴² Tamże, s. 49.

⁴³ *Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r.*, Dziennik Dz.Ustaw U. 2005, nr 18, poz. 158.

⁴⁴ *Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r.*, Dz.U. 2005, nr 18 poz. 160.

realizacji. Ostatni element omawia celowość, którą w przypadku przestępstwa handlu ludźmi jest wykorzystanie ofiary w każdej formie zaistnienia przestępstwa.

Określenie ram teoretycznych, mających głębokie zakorzenienie w praktyce handlu ludźmi, było zwieńczeniem dorobku dokumentów powstałych na przełomie XX wieku. To właśnie *Protokół z Palermo* stał się zbiorem dotychczasowych, a zarazem punktem wyjścia do dalszych badań. Na podstawie zawartej w nim definicji handlu ludźmi oparto krajowe i międzynarodowe regulacje prawne. Obecny polski *Kodeks karny* (dalej: kk) bazuje na dorobku zawartym we wspomnianym protokole uzupełniającym do *Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*⁴⁵.

Powyżej zaprezentowano na wybranych przykładach, jak na przestrzeni lat zmieniał się sposób pojmowania zjawiska, dziś określanego jako handel ludźmi. Przemieszczanie ludności w skali zarówno krajowej, jak i międzynarodowej stało się podłożem rozwoju działalności przestępczej. Często na obcej ziemi najpierw poprzez oszustwo, bo to ono jest pierwszym etapem udziału w procederze przestępczym handlu ludźmi, rozpoczyna się ludzka tragedia. Obietnica wyimaginowanej rzeczywistości, dobrej pracy, atrakcyjnego wynagrodzenia prowadzi do stania się ofiarą uprowadzenia, pozbawienia dokumentów, ograniczenia kontaktów z najbliższymi lub całkowitego zniknięcia z dotychczasowej egzystencji. Wtedy właśnie grupy przestępcze, bazując na ludzkiej ufności i chęci polepszenia poziomu życia, pozyskują swoją ofiarę, na krzywdzie której pomnażają swój kapitał. Z tego też powodu zjawisko handlu ludźmi powszechnie nazwane zostało współczesną formą niewolnictwa⁴⁶.

1.3. Podłoże cywilizacyjne handlu ludźmi

Handel ludźmi jest przestępstwem godzącym w najważniejsze prawa człowieka. Jako element zniewolenia bazuje przede wszystkim na krzywdzie i cierpieniu. Istota opisywanych czynów zabronionych jest motywowana w głównej mierze aspektem finansowym. Niemniej jednak nie tylko czerpanie zysku wpływa na kształtowanie się tego procederu. Wspomnieć należy, że zgodnie z *Kodeksem karnym* do handlu ludźmi dochodzi nawet wtedy, gdy czyny mają miejsce za zgodą ofiary⁴⁷.

⁴⁵ Tamże, s. 112.

⁴⁶ Z. Lasocik, *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXVII, s. 233–253, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_7420_AK2005-2006P/c/316-475.pdf, dostęp: 25.01.2023.

⁴⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 115, § 22.

Handel ludźmi jako zjawisko jest motywowany wieloma czynnikami natury cywilizacyjnej, jak chociażby przyczynami społecznymi, politycznymi, gospodarczymi czy wynikającymi wprost z zaspokajania ludzkich potrzeb.

Pierwszym dziejowym przejawem kształtowania obecnych form handlu ludźmi było niewolnictwo jako swoista odpowiedź na brak siły roboczej w państwach szybko rozwijających się. O tym zjawisku dowiadujemy się praktycznie na każdym etapie historii. Mówiąc o globalnym pojęciu handlu niewolnikami, wskazać należy Afrykę, bo z tego miejsca na przestrzeni czternastu wieków (od VII do XX wieku) wywieziono do pracy w nieludzkich warunkach przeszło 20 milionów ludzi⁴⁸. Skala zjawiska była tak duża, że już w XVII wieku wyraźnie potępiano zjawisko niewolnictwa. Dla przykładu można przytoczyć, że zarówno Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu, powszechnie nazywany jako Monteskiusz, jak również Jan Jakub Rousseau określali je jako będące w sprzeczności z „naturalnym prawem człowieka do wolności”⁴⁹. Niewolnictwo na przestrzeni historii dziejów rozpowszechniło się po świecie, a motywatorami stały się podboje i okupacje. We wszystkich przypadkach chodziło o pozyskanie taniej siły roboczej czy „źródła uciech cielesnych”⁵⁰.

Wśród wielu czynników dziejowych, mogących mieć wpływ na ukształtowanie się obecnych form handlu ludźmi, znajduje się przedmiotowe traktowanie człowieka, w tym w głównej mierze wykorzystanie na tle seksualnym. Seksualność, praktycznie we wszystkich epokach, była istotną częścią ludzkiej egzystencji. Dla przykładu należy podać, że w średniowieczu każdą publiczną aktywność seksualną uznawano za czyn „grzeszny” i to bez względu na to, czy był to akt małżeński, czy pozamałżeński. Jednocześnie prostytutkę, pomimo jej potępienia w wiekach średnich, traktowano z dużą dozą tolerancji, a korzystanie z niej uważano za chroniące przed większymi grzechami. W średniowieczu niewolnik, bez względu na płeć, pozostawał własnością swojego pana. Warto dodać, że niektórzy niewolnicy byli

⁴⁸ M. Kraśniewski, *Niewolnictwo we współczesnej Afryce. Zarys problematyki*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 1, 2007, s. 161–174.

⁴⁹ P. Fiktus, *Kilka uwag na temat wybranych aspektów prawnych dotyczących niewolnictwa i handlu ludźmi*, [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, Wrocław 2013, s. 73.

⁵⁰ J. Rubiś-Kulczycka, *Handel ludźmi jako forma współczesnego niewolnictwa*, „Zeszyty Naukowe UJW. Studia z Nauk Społecznych” 9, 2016, s. 27–61; B. Kleboko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka*, Wrocław 2015, s. 23; S. Mc Krause, *Niewolnictwo i gospodarka w starożytnym Rzymie*, *Brainy Bookstore* Mckrause, s. 3, https://books.google.pl/books?id=63moDwAAQBAJ&pg=PP1&lpg=PP1&dq=Niewolnictwo+i+gospodarka+w+staro%C5%BCytnym+Rzymie+Krause&source=bl&ots=rqSAnacxC&sig=ACfU3U2hU_yocI-c79kUMvQlmtP2R8MBXw&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwjZ07SRuuTwAhVxsosKHZBVCr4Q6AEwA3oECAwQAw#v=onepage&q=Niewolnictwo%20i%20gospodarka%20w%20staro%C5%BCytnym%20Rzymie%20Krause&f=false, dostęp: 25.05.2021.

wyłącznie wykorzystywani seksualnie. A tych, których przymuszano do pracy, często nazywano „mówiącymi narzędziami”⁵¹.

Niewolnicy w prawie rzymskim nie mogli liczyć na żadne przywileje. W wielu przypadkach wykorzystanie seksualne niewolnika mogło dawać możliwość uzyskania przez niego wolności. Zainteresowaniem cieszyli się również wykastrowani chłopcy, których wykorzystywano do zaspokajania popędu seksualnego zarówno kobiet, jak i mężczyzn⁵². Również i dziś obserwujemy zjawisko wykorzystania ciała w celu zaspokojenia własnych żądz oraz dla rozwoju kapitału przestępczego. Mowa w tym miejscu o seksbiznesie i pornografii. Dramatyzm zjawiska polega na ukazywaniu scen erotycznych, pod którymi często kryje się ogrom ludzkiego dramatu, cierpienia i utraconego wstydu⁵³.

Niewątpliwie czynnikiem cywilizacyjnym, mającym wpływ na rozwój handlu ludźmi, była i nadal jest bieda. Zjawisko ciągłej migracji w wymiarze światowym, będącej konsekwencją zubożenia lub chęci poprawy sytuacji materialnej, stało się czynnikiem postępującej globalizacji. Również obecnie jednym z elementów mających wpływ na rozwój przestępstwa handlu ludźmi jest właśnie przemieszczanie się ludności⁵⁴. Życie w biedzie, a nierzadko w skrajnym ubóstwie, generuje zachowania godzące w godność człowieka, z niewolniczym wykorzystywaniem ludzkiej pracy, często prowadzącej do śmierci. Bieda jest uwarunkowana wieloma czynnikami, głównie ekonomicznymi, politycznymi, społecznymi czy kulturowymi. Jest też jednym z podstawowych elementów wpływających na rozwój przestępczości, w tym handlu ludźmi.

Tomasz Morus już w XVI wieku wskazywał, że podstawowym determinantem rozwoju przestępstw jest istniejący podział na bogatych i biednych. Prócz niedostatku, ludzka słabość była uznawana przez wyżej wymienionego za czynnik wpływający na rozwój przestępczości. Ekonomię jako główny aspekt motywujący do działań przestępczych wskazywali chociażby twórcy marksizmu. Zarówno Karol Marx, jak i Friedrich Engels twierdzili, że nędza, będąca konsekwencją wyzysku społecznego, należy do przyczyn powstawania przestępstw i patologii społecznych⁵⁵.

⁵¹ K. Skwierczyński, *Vademecum historii średniowiecznej seksualności*, „Przegląd Historyczny”, 3, (1998), s. 437–443.

⁵² A. Węglowski, *Wieki bezwstydu*, Kraków 2018, s. 214–219.

⁵³ E. Olszewska, *Wiktymologiczne aspekty handlu kobietami*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 3, 2014, s. 152.

⁵⁴ R. Antonów, *Handel ludźmi a bezpieczeństwo człowieka we współczesnym świecie*, Wrocław 2012, s. 63.

⁵⁵ J. Widacki, *Czy bieda generuje przestępczość?*, [w:] H.E. Kubiak, *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, Kraków 2012, s. 165–171.

Współcześnie handel ludźmi, u podstaw którego leży bieda, stał się obszarem dynamicznego rozwoju. Właśnie czynnik materialny powoduje, że człowiek bez względu na wiek decyduje się na „sprzedaż” własnego ciała, a wraz z nim swojej intymności i prywatności. Wśród młodych ludzi głównymi powodami prostytuowania się są nadmierne pobudzenie seksualne i chęć zaspokojenia wyimaginowanych doznań erotycznych. Jednak nie tylko popęd czysto fizjologiczny stoi u podstaw decyzji o podjęciu współżycia seksualnego. Wobec braku perspektyw i możliwości zaspokojenia swoich potrzeb dochodzi do „oddania” swojego ciała jako przedmiotu będącego narzędziem zarobkowym. Dla przykładu można wskazać prostytutkę galeryjną wśród młodzieży. Przedmiotowy proceder wraz z opisem każdego rodzaju prostytutki zostanie opisany na późniejszych kartach niniejszej dysertacji. Z przykrością należy stwierdzić, że podjęcie decyzji o „sprzedaży” własnego ciała z powodu niedostatku materialnego jest nie tylko tragedią, ale i postępującym procesem utraty własnej wartości, tożsamości i godności⁵⁶.

Migracja ludności jest również jednym z wielu czynników mających wpływ na bezpieczeństwo, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, poszczególnych państw. Można wymienić wiele pozytywnych cech migracji. Zaliczają się do nich: rozwój gospodarczy i technologiczny, minimalizacja problemów demograficznych, wymiana międzykulturowa i wiele innych związanych z napływem nowej ludności. Migrowanie to także szereg negatywnych konsekwencji, pośród których można wskazać: zmieniający się rynek pracy, trudności z asymilacją i z tym związane zagrożenie suwerenności i tożsamości; ale również – w omawianej problematyce – rozprzestrzenianie się zorganizowanych grup przestępczych, również trudniących się kryminalnym procederem handlu ludźmi. Na przestrzeni wieków migracja stała się zjawiskiem współtowarzyszącym ludzkiej egzystencji. Powody tego były różne; wśród nich można wymienić choćby ucieczkę przed niestabilną sytuacją w ojczyźnie, spowodowaną konfliktami zbrojnymi lub niepewną sytuacją ekonomiczną, która miała przełożenie na relokację w celu ochrony przed głodem i ubóstwem. W wielu przypadkach także prześladowania natury etnicznej i religijnej zmuszały do zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania⁵⁷.

Korzeni migracji można doszukiwać się w rodzącym się kolonializmie, który znany był już w starożytności⁵⁸. Pochodzenie i zjawisko kolonializmu łączone są także z odkryciami

⁵⁶J. Kurzepa, A. Lisowska, A. Pierzchalska, *Prostytucja „nieletnich” w perspektywie dolnoślązaków – raport z badań*, Wrocław 2008, s. 7–10.

⁵⁷R. Raczyński, *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2, 2015, s. 13–14.

⁵⁸W. Mazurczak, *Kolonializm – dekolonizacja – Postkolonializm. Rozważania o istocie i periodyzacji*, „Przegląd Politologiczny” 3, 2016, s. 131–143.

geograficznymi przełomu XV i XVI wieku. Ich konsekwencją był między innymi przepływ ludności z Europy na kontynenty obu Ameryk. Wiele krajów Starego Kontynentu – w tym Wielka Brytania, Hiszpania, Portugalia, Niemcy, Holandia czy Francja – posiadały swoje kolonie na całym świecie. Niekiedy podboje kolonialne miały związek z działaniami wojennymi, co nierzadko generowało konflikty lokalne, destabilizujące dotychczasowe cywilizacje, prowadząc wprost do ich wyniszczenia⁵⁹. W kontekście skutków kolonizacji William H. McNeill w publikacji *Human Migration in Historical Perspective* wskazuje, że przesiedlenia lokalnych mieszkańców, nawet całych społeczności, wielokrotnie następowały za sprawą bandytów i handlarzy niewolnikami⁶⁰.

Z tradycyjnie pojmowaną migracją powiązane jest również zjawisko nielegalnej imigracji. Niejednokrotnie stanowi ona wynik splotu dwóch czynników, jakimi są brak możliwości socjalno-bytowych i zapewnienia miejsca pracy dla imigrantów oraz brak odpowiednich środków prawnych zabezpieczających wolność i nietykalność tych osób⁶¹.

Zagadnieniem istotnym do wskazania w kontekście podejmowanej problematyki jest uchodźstwo, rozumiane jako forma migracji ulegającej wielu przemianom pod kątem skali i formy podejścia społecznego. W minionym stuleciu organizacje międzynarodowe dołożyły wszelkich starań, by problematyka uchodźstwa i pomocy ofiarom tego zjawiska została prawnie uregulowana. Agnieszka Florczak w artykule *Uchodźstwo* wskazuje następujące przyczyny tego współcześnie występującego zjawiska: naruszenie praw człowieka, konflikty krajowe i międzynarodowe, niestabilność społeczna, brak odpowiedniego systemu demokratycznego państwa. Kategorie problemów uchodźczych podzielić można na polityczne i społeczno-ekonomiczne. Definitywnie, w odróżnieniu od migranta, uchodźca jest osobą zmuszoną przez okoliczności niezależne od niego do opuszczenia dotychczasowego miejsca przebywania⁶².

Obecnie migracja, zarówno wewnątrzkrajowa, jak i poza jego granicami, motywowana jest głównie czynnikiem ekonomicznym. W Polsce, jeszcze w nieodległej przeszłości, przeważał model migracji wewnętrznej – ze wsi do obszarów miejskich. Głównymi przyczynami były potrzeby edukacyjne lub znalezienie atrakcyjniejszego miejsca pracy.

⁵⁹ R. Cohen, *History of Migration*, <https://www.striking-women.org/module/migration/history-migration>, dostęp: 25.05.2021.

⁶⁰ W.H. McNeill, *Human Migration in Historical Perspective*, „Population and Development Review” 10, 1984, s. 1–18.

⁶¹ M. Kilijański, *Migracje międzynarodowe –zarys współczesnych trendów migracyjnych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne”, 5, (2008), s. 101–102.

⁶² A. Florczak, *Uchodźstwo*, [w:] też, A. Lisowska, *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, s. 373–376.

Współczesna emigracja nie jest tak jednorodna, a jej przyczynami są chociażby ciekawość świata, otwarcie granic i związana z tym możliwość swobodnego przemieszczania się, a także wchodzenie w związki małżeńskie z partnerami innych kultur i religii. Do ujemnych skutków emigracji polskich obywateli należy zaliczyć spadek liczby wykwalifikowanych i doświadczonych pracowników oraz młodych osób podtrzymujących kapitał państwowej gospodarki. Statystyki wskazują, że poza granicami Polski, na emigracji, może przebywać nawet około 20 milionów osób polskiego pochodzenia⁶³.

1.4. Skala zjawiska w świecie i w Polsce

Handel ludźmi w różnych formach i postaciach występuje w większości krajów na całym świecie. Podejmowany proceder przestępczy jest trudny do precyzyjnego określenia statystycznego z uwagi na tak zwaną ciemną liczbę przestępstw lub liczbę przestępczości utajonej. Pod powyższymi pojęciami w literaturze kryminologicznej i terminologii specjalistycznej określa się przypadki przestępstw, które zostały dokonane, lecz informacja o nich nie dotarła do jednostek przeznaczonych do ścigania przestępców⁶⁴. Na potrzeby niniejszej dysertacji, w celu zobrazowania skali zjawiska, zostaną przedstawione wybrane wyniki analiz, prowadzonych przez instytucje i organizacje na całym świecie. W zależności od instytucji badaniom poddawane są różne zmienne wpływające na całokształt zjawiska.

Jedną z pozycji wartą wskazania jest opublikowany w 2019 roku przez Departament Stanu USA raport dotyczący handlu ludźmi pt. *Human Trafficking in Persons 2019*. Niniejszy dokument w sposób obszerny ukazuje przypadki zaistnienia procederu handlu ludźmi. Zawarto w nim opis metodologiczny podjętych badań. W formie tabelarycznej przedstawiono dane ilościowe z lat 2012–2018. W zestawieniach uwzględniono: rok, zidentyfikowane ofiary, liczbę wprowadzonych nowych lub zmienionych regulacji prawnych, liczbę prowadzonych postępowań wobec sprawców, liczbę osób skazanych za popełnienie przestępstwa handlu ludźmi. W raporcie każdy z krajów kategoryzowany jest według podejmowanych działań na rzecz zwalczania handlu ludźmi w odniesieniu do międzynarodowego dokumentu *Trafficking Victims Protections Act* z 2000 roku, dotyczącego ochrony ofiar handlu ludźmi, który jest zgodny z *Protokołem z Palermo*. Państwa są uszeregowane w czterech kategoriach, zgodnie z wytycznymi z wspomnianego aktu i z uwagi na poziom zaangażowania w walce

⁶³ Ministerstwo Edukacji i Nauki, *Migracje ludnościowe związane z Polską oraz ich skutki*, Podręcznik internetowy, <https://epodreczniki.pl/a/migracje-ludnosciowe-zwiazane-z-polska-oraz-ich-skutki/DVjyDzG3n>, dostęp: 5.05.2021.

⁶⁴ W. Cieślak, *Prawo karne: Zarys instytucji i naczelnne zasady*, Warszawa 2010, s. 249.

z przestępczym procederem. W sposób obszerny na podstawie wspomnianych zmiennych opisano działania każdego z państw⁶⁵.

Kolejnym materiałem obrazującym skalę przestępczego zjawiska handlu ludźmi w przestrzeni międzynarodowej jest *Second Report on the progress made in the fight against trafficking in human beings*, opublikowany 4 grudnia 2018 roku przez Komisję Europejską w Brukseli. Raport wskazuje, że w latach 2015–2016 na terenie państw Unii Europejskiej ujawniono 20 532 ofiary handlu ludźmi. Dane wskazują osoby zarejestrowane, lecz ze względu na wspomnianą ciemną liczbę przestępstw rzeczywista skala zjawiska może być znacznie większa. Z przedstawionej analizy wynika, że 68% ujawnionych przypadków ofiar handlu ludźmi to kobiety, 32% – mężczyźni, 77% – osoby dorosłe, a 23% – dzieci. Statystyki wskazują, że niespełna połowa zarejestrowanych przypadków osób pokrzywdzonych to obywatele Unii Europejskiej, natomiast pozostali to przedstawiciele Nigerii, Albanii, Wietnamu, Chin i Erytrei. W raporcie ujawniono kilka form przestępstwa handlu ludźmi, w tym wykorzystanie seksualne, pracę niewolniczą oraz mniejsze formy, takie jak żebractwo czy małżeństwa z przymusu. Według przedstawionych raportów najbardziej rozpowszechnioną formą (56%) jest wykorzystanie seksualne, potem niewolnicza praca i inne mniejsze formy. Pośród ujawnionych przypadków „handlarzy” dominują mężczyźni na co dzień mieszkający na terenie Unii Europejskiej. Istotną płaszczyzną ukazaną w niniejszym raporcie są kierunki rozwoju przestępstwa handlu ludźmi. Niepokoi fakt, że werbunek potencjalnych ofiar przenosi się do cyberprzestrzeni. Zwiększa się także udział osób niepełnoletnich oraz osób z niepełnosprawnością w populacji ofiar⁶⁶.

Analizą skali zjawiska, która według autora niniejszej pracy w sposób kompleksowy przedstawia skalę zjawiska handlu ludźmi w ujęciu ogólnoświatowym, jest publikowany corocznie przez Biuro Narodów Zjednoczonych ds. narkotyków i przestępczości (UNODC) *Global Report on Trafficking in Persons*. Dokument w swojej treści przedstawia zarówno dane ogólnoświatowe, jak i szczegółowe z każdego z kontynentów. Na potrzeby niniejszej dysertacji przedstawione zostaną informacje i statystki publikowane w raportach prezentowanych w latach 2018 i 2020.

Dokumenty analizowano metodą dośrodkową, dlatego też przegląd rozpocznie się od danych globalnych. W latach 2007–2016 w skali świata o 67% wzrosła liczba osób skazanych

⁶⁵ U.S. Department of State, *Trafficking in Persons Report 2019*, <https://www.state.gov/reports/2019-trafficking-in-persons-report>, dostęp: 18.04.2021.

⁶⁶ *Second European Commission report on the progress made in the fight against trafficking in human beings*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20181204_agenda-on-security-factsheet-report-thb_en.pdf, dostęp: 18.04.2020.

prawomocnym wyrokiem za dopuszczenie się przestępstwa handlu ludźmi. Ogólnie zanotowano wzrost liczby nie tylko osób skazanych przez wymiary sprawiedliwości, ale też faktów zgłoszonych, co wskazuje na poszerzającą się świadomość społeczną istniejącego niebezpieczeństwa. Również w tym czasie zwiększyła się liczba wykrytych ofiar przestępstwa w skali każdego kraju. Nadal jednak znajdują się na świecie regiony, gdzie wskaźnik wykrywalności sprawców i identyfikacji ofiar jest niski. Badania wskazują, że największą liczbę osób będących przedmiotem handlu ludźmi ujawnia się w Europie Południowej i Wschodniej. Bogate kraje Europy i Ameryki Południowej stają się niejako centrum docelowym dla potencjalnych ofiar przybywających z krajów całego świata.

Według statystyk znaczna większość ujawnionych ofiar podejmowanego przestępczego procederu pochodzi z tego samego obszaru. Prawie połowa, bo 49% wykorzystywanych osób w skali świata, to kobiety. Niepokojącym jest, że 30% w tej niechlubnej statystyce stanowią dzieci. W zależności od regionu powyższe wskazania są różne. Dla przykładu, na terenie zachodniej Afryki większość wykrytych ofiar stanowią dzieci. W Azji Południowej ofiarami handlu ludźmi stają się osoby praktycznie w każdym wieku i każdej płci. Jeżeli mowa o formach popełniania przestępstwa handlu ludźmi, to bez podziału na kontynenty wykorzystanie seksualne, przede wszystkim kobiet, pozostaje główną i najbardziej rozpowszechnioną wśród ujawnianych form czynu zabronionego. Na kolejnym miejscu znajduje się praca przymusowa. Największy wskaźnik ofiar pracy niewolniczej wykrywany jest głównie na kontynencie afrykańskim.

Nie tylko te dwie wskazane formy przestępcze są przedmiotem ujawnień przez instytucje do tego przeznaczone. W różnych częściach świata wykrywane są mniej znane formy handlu ludźmi. W Azji Południowo-Wschodniej dochodzi do zjawiska zawierania nielegalnych małżeństw, z organizowania których czerpana jest korzyść finansowa. W Ameryce Środkowej i Południowej zarejestrowano przypadki nielegalnych adopcji. Wiele innych form, takich jak żebractwo oraz produkcje pornograficzne, również są zgłaszane jako przestępcze procedury handlu ludźmi⁶⁷.

Najnowsze statystyki gromadzone za okres od 2016 do 2018 roku wskazują, że znaczną większość ujawnionych przypadków stanowią ofiary płci żeńskiej, zarówno osoby dorosłe, jak i dzieci. Dla przykładu można wskazać, że w 2018 roku na dziesięć stwierdzonych faktów handlu ludźmi w świecie w pięciu przypadkach ofiarami były kobiety. Jedną trzecią tej smutnej

⁶⁷ United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Report on Trafficking in Persons 2018*, UNODC Research, s. 10, https://www.unodc.org/documents/southeasterneurope//GLOTiP_2018_BOOK_web_small.pdf, dostęp: 16.01.2020.

statystyki stanowią dzieci. Jak wskazują autorzy analiz, na przestrzeni ostatnich 15 lat można wyraźnie zauważyć, że coraz częściej ofiarami handlu ludźmi stają się właśnie osoby nieletnie, co w ciągu tego okresu daje wzrost o 30% przypadków. Jednakże w skali ogólnej w dalszym ciągu najwyższy odsetek ofiar to kobiety, co stanowi blisko połowę ujawnionych przypadków (46%), a nieletni dziewczynki i chłopcy – 34% ujawnionych ofiar, co w dalszym ciągu jest wysokim wskaźnikiem. Mając na uwadze powagę problemu, w obecnie analizowanym raporcie tematyce dzieci jako ofiar handlu ludźmi poświęcono osobny rozdział, czego nie było w raporcie poprzednim⁶⁸.

Autorzy raportów omówili proceder handlu ludźmi, dzieląc świat na wyodrębnione regiony: Europa Zachodnia i Południowa, Europa Centralna i Wschodnio-Południowa, Azja Centralna i część Europy Wschodniej, Azja, Południowa i Wschodnia, kraje Pacyfiku, Ameryka Północna i Centralna wraz z Karaibami, Ameryka Południowa, Afryka Subsaharyjska, zwana „Czarną Afryką”, oraz Afryka Północna.

W Europie Zachodniej i Południowej 37% zidentyfikowanych ofiar handlu ludźmi stanowią kobiety. Jednakże, jak wskazują twórcy raportu, w ciągu ostatnich lat odnotowano znaczny wzrost ujawnionych przypadków ofiar nieletnich, w tym chłopców, który klasyfikuje się na poziomie 35%. Najpowszechniejszą formą przestępczą w omawianym wymiarze jest eksploatacja seksualna, wynosząca 44%. Z kolei przypadki wykorzystania do pracy przymusowej stanowią około jedną trzecią zidentyfikowanych ofiar. Badania przeprowadzone w okresie od 2016 do 2018 roku ujawniły, że w tym czasie najpowszechniejszymi formami handlu ludźmi były przymuszanie do pracy i wykorzystanie seksualne. Pod pojęciem „inne formy” w tym obszarze kryją się natomiast żebractwo lub przymuszanie do działalności przestępczej – mowa tu między innymi o przymuszaniu do kradzieży⁶⁹.

W 2016 roku na Cyprze ujawniono 16 przypadków niewolniczego zawarcia związków małżeńskich. Z kolei mężczyźni są najczęściej przymuszani do pracy. W 20 krajach Europy Zachodniej i Południowej zanotowano 5552 przypadki zwerbowania do tego procederu, z czego 70% stanowili właśnie mężczyźni. Dane wskazują, że w ponad dwóch trzecich przypadków sprawcami byli również mężczyźni. Aż 51% sprawców czynów przestępczych to osoby pochodzące z regionu wykrycia przestępstwa. Region Europy Zachodniej i Południowej,

⁶⁸ United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Report on Trafficking in Persons 2020*, UNODC Research, s. 31–34, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTiP_2020_15jan_web.pdf, dostęp: 22.11.2022.

⁶⁹ Tamże, s. 133–134.

z uwagi na specyfikę, posiada jeden z największych wskaźników wykrywalności ofiar w porównaniu z innymi krajami i regionami na świecie⁷⁰.

Kolejnym regionem poddanym analizie jest Europa Centralna i Południowo-Wschodnia. W tym obszarze statystycznie ponad połowa ujawnionych ofiar to kobiety. Do tego obszaru zaliczane są takie kraje, jak Polska, Czechy, Litwa, Węgry, Czarnogóra, Bośnia i Hercegowina, Rumunia, Serbia i Słowenia. W czasie sporządzania badania w 14 krajach ujawniono 1732 ofiary handlu ludźmi. Około 64% pokrzywdzonych zmuszanych jest do czynności seksualnych, a około jedna piąta padła ofiarą niewolniczej formy pracy i innych form przestępczych (ponad połowa z nich to mężczyźni). W Bułgarii zanotowano też przypadki kobiet w ciąży, których jeszcze nienarodzone potomstwo zostało przewidziane jako element transakcyjny. W dużej mierze oprawcy działali na terenie kraju swego pochodzenia.

Dla obywateli pochodzenia krajów regionu południowo-wschodniego to właśnie Europa Zachodnia i Centralna staje się miejscem do polepszenia bytu materialnego. W skali globalnej Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia ustępuje tylko Ameryce Środkowej pod względem przypadków ofiar na 100 tysięcy mieszkańców. W analizowanym subregionie znaczną większość osób skazanych, bo przeszło 70%, stanowili sprawcy płci męskiej. W tej niechlubnej statystyce ujawniono również nieletnich chłopców, choć dane wskazują, że ich odsetek wynosił tylko 2% spośród ujętych i skazanych oprawców. Jak można odczytać w *Raporcie*, 84% sprawców popełniała przestępstwa w krajach swojego pochodzenia. Wszystkie kraje poddane analizie regionu zobligowały się do przestrzegania wytycznych protokołu Organizacji Narodów Zjednoczonych, dotyczącego przeciwdziałania przestępstwu handlu ludźmi⁷¹.

Środkowa Azja i część Europy Wschodniej – w skład którego wchodzi: Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Republika Mołdawii, Federacja Rosyjska, Ukraina, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan – to kolejny analizowany w raporcie region. W Azji Środkowej osoby dorosłe stanowią 84% ogółu wykrytych przypadków. W porównaniu do innych obszarów świata handel dziećmi występuje tam w niskim, kilkunastoprocentowym stopniu. Natomiast na poziomie 46% owa statystyka określa pokrzywdzone kobiety. Największy współczynnik ujawnionych ofiar to osoby wykorzystanie do pracy przymusowej. Stanowią one 66% ujawnionych przypadków i jest to jeden z największych współczynników w skali wszystkich analizowanych subregionów. Około jedną trzecią ofiar z tych terenów –

⁷⁰ Tamże, s. 51–56.

⁷¹ Tamże, s. 139–143.

z czego 80% stanowiły kobiety – wykorzystano do prostytucji lub innych przestępstw seksualnych. Z uwagi na poziom zamożności to Kazachstan i Federacja Rosyjska są głównymi krajami migracji ludności w celu wzbogacenia. Ciekawym i wartym wspomnienia jest, że w tym regionie 80% skazanych sprawców trudniących się handlem ludźmi stanowiły kobiety⁷².

Kolejnym badanym obszarem jest Południowa Azja. Do krajów tego terenu zalicza się Afganistan, Bangladesz, Bhutan, Indie, Malediwy, Nepal, Pakistan i Sri Lankę. W Azji Południowej w równej mierze stwierdza się poziom wykrytych ofiar zarówno wśród dorosłych kobiet, jak i dzieci, kształtujący się odpowiednio na poziomie 45% i 44%. Ponad połowa wykrytych ofiar to osoby wykorzystane do pracy przymusowej, a jedna trzecia – seksualnie. Ujawniono również inne formy handlu ludźmi, wśród których wymienić należy przymuszanie do małżeństw. Twórcy *Raportu* wskazują na duże trudności w dotarciu do statystyk związanych z karalnością sprawców tych przestępstw w analizowanym regionie. Wiele krajów Azji Południowej bierze czynny udział w respektowaniu postanowień *Protokołu* i ta część globu odnotowuje niski poziom kryminalizacji procederu handlu ludźmi⁷³.

W skład Wschodniej Azji i Pacyfiku wchodzi 18 krajów. Należą do nich: Australia, Brunei Darussalam, Kambodża, Chiny, Indonezja, Japonia, Laos, Malesja, Mongolia, Birma, Nowa Zelandia, Filipiny, Republika Korei, Singapur, Tajlandia, Timor Wschodni i Wietnam. Statystyka ofiar handlu ludźmi jest tam bardzo zróżnicowana. Dla przykładu w tym regionie w przeważającej większości ofiarami były kobiety. W krajach Mekongu jedną trzecią ofiar przestępstw były dzieci. Wykorzystanie w celu pracy przymusowej dotyczy głównie osób płci męskiej. Podobnie jak w innych opisywanych częściach świata, również i tu kobiety należą do większości osób skrzywdzonych przestępstwami na tle seksualnym. W pozostałej części zestawienia 20% ofiar stanowią dziewczęta. W Azji Wschodniej i Pacyfiku zanotowano duży odsetek kobiet-przestępców trudniących się handlem ludźmi. Wiele z nich ujęto i skazano. Znaczna część oprawców to rdzenni mieszkańcy regionu, w którym ujawniono przestępczy proceder. Podobnie jak w uprzednio opisywanym regionie, najbogatsze i najbardziej zurbanizowane kraje stają się niejako centrum ujawniania ofiar handlu ludźmi. Dla przykładu można podać, że na obszarze Wysp Salomona największy współczynnik ofiar handlu ludźmi stanowią nieletnie dziewczęta, z kolei na terenie Nowej Zelandii w tej niechlubnej statystyce przodują dorośli mężczyźni⁷⁴.

⁷² Tamże, s. 144–147.

⁷³ Tamże, s. 148–150.

⁷⁴ Tamże, s. 151–154.

Kolejny analizowany region to obszar Ameryki Północnej, Centralnej i Karaibów. Subregion ten stanowią: Kanada, Meksyk, Stany Zjednoczone Ameryki, Bahamy, Kostaryka, Dominikana, Salwador, Honduras, Gwatemala, Nikaragua, Panama oraz Trinidad i Tobago. Na terenie Ameryki Środkowej i Karaibów wśród 506 ujawnionych ofiar handlu ludźmi 48% stanowili nieletni, w tym 40% – dziewczynki. To najwyższy wskaźnik ujawnionych ofiar w skali ogólnoswiatowej. Ogólnie należy podkreślić, że pośród ujawnionych przypadków pokrzywdzonych przestępstwem kobiety i dziewczęta stanowią 79% wszystkich ujawnionych ofiar. Na obydwu kontynentach eksploatacja seksualna jest dominującą formą wyzysku, kształtującą się na poziomie 81% wszystkich ujawnionych form handlu ludźmi. Jednakże raport wskazuje, że przeważająca liczba ofiar była mieszkańcami i obywatelami kraju swojego pochodzenia. Wobec opisywanego zjawiska na terenie USA używa się określenia „handel transgraniczny”. Dotyczy to nie tylko krajów obu Ameryk, gdyż wykrywano przypadki transportowania do kraju docelowego, jakim są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, ofiar z Tajlandii i Filipin, ale także ludność z Europy, Afryki, Azji Południowej. Większość krajów tego regionu wprowadziła odpowiednie kroki legislacyjne w celu skutecznej walki z handlem ludźmi⁷⁵.

Ameryka Południowa jest kolejnym subregionem opisywanym w raporcie. W jego skład wchodzi: Argentyna, Boliwia, Brazylia, Chile, Kolumbia, Ekwador, Paragwaj, Peru, Urugwaj, Wenezuela. W skali regionu w 2018 roku zgłoszono 3421 ofiar handlu ludźmi – blisko 70% z nich stanowiły kobiety, a 25% – mężczyźni. Właśnie w tym czasie duża liczba ofiar w Ameryce Południowej była przedmiotem wykorzystywania seksualnego. Drugą najczęstszą przyczyną handlu ludźmi jest praca przymusowa, ujawniona w jednej trzeciej zdarzeń. W około dwóch trzecich przypadków to mężczyźni zostali doprowadzeni przed wymiar sprawiedliwości za popełnienie czynów związanych z handlem ludźmi. Kraje Ameryki Południowej, choć w niskim stopniu, również są odnotowane jako regiony przepływu transgranicznego. W większości z nich handel ludźmi definiowany jest w prawie jako przestępstwo⁷⁶.

Obszar Afryki, ze względów statystycznych, został podzielony na dwa podregiony: Afryka Subsaharyjska i Afryka Północna z Bliskim Wschodem.

Region Afryki Subsaharyjskiej stanowią kraje: Benin, Burkina Faso, Wyspy Zielonego Przylądka, Kamerun, Czad, Wybrzeże Kości Słoniowej, Gambia, Ghana, Gwinea, Gwinea Bissau, Liberia, Mali, Niger, Nigeria, Senegal, Sierra Leone, Togo, Kenia, Mauritius, Rwanda,

⁷⁵ Tamże, s. 155–160.

⁷⁶ Tamże, s. 161–164.

Uganda, Tanzania, Angola, Botswana, Demokratyczna Republika Konga, Eswatini, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mozambik, Namibia, Seszele, Zimbabwe, Zambia. Na tym obszarze ponad połowę ujawnionych ofiar handlem ludźmi stanowiły dzieci. Największą wykrywalność ofiar odnotowano w Afryce Wschodniej. I tak w 2018 roku w 26 krajach Afryki Subsaharyjskiej uzyskano informację o 4799 ofiarach, z czego największy odsetek, bo 77%, przymuszano do niewolniczej pracy. W 7 krajach wyrok skazujący usłyszało 121 osób. Osoby doświadczające różnych form handlu ludźmi odnajdywane są często w Europie Zachodniej i Europie Południowej. Na obszarze Afryki Subsaharyjskiej wśród osób dotkniętych problemem zidentyfikowano nie tylko rodzimych mieszkańców, ale także osoby przemywane z krajów z Azji Wschodniej i Południowej. Aspekt ustawodawczy penalizujący zjawisko handlu ludźmi w Afryce Subsaharyjskiej jest bardzo zróżnicowany. Niektóre narodowości kryminalizują wyłącznie czyny handlu ludźmi, w których partycypują tylko nieletni. Niemniej większość krajów wprowadziła do aktów prawnych karalność za handel ludźmi jako przestępstwo w oparciu o wytyczne przedstawione przez Organizację Narodów Zjednoczonych⁷⁷.

Ostatnim charakteryzowanym obszarem w niniejszym raporcie jest Afryka Północna wspólnie z Bliskim Wschodem. Do tego obszaru autorzy analiz zaliczyli następujące kraje: Algieria, Egipt, Maroko, Sudan, Tunezję, Bahrajn, Kuwejt, Oman, Katar, Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Irak, Izrael, Jordan, Liban, Syria. Ofiarami przestępstw w głównej mierze padają osoby dorosłe (69% przypadków), a odsetek pokrzywdzonych dzieci wynosi 31%. Badania wskazały, że w 2018 roku zidentyfikowano 1690 osób, których dotknął problem handlu ludźmi. Z uwagi na specyfikę regionów odmienna jest statystyka popełnianych form handlu ludźmi w obydwóch regionach. Jednakże na podstawie dostępnych danych wskazać należy, że prawie równą liczbę ujawnionych ofiar przymuszono do czynów seksualnych i żebractwa oraz wykorzystano do pracy. W Afryce Północnej i krajach Bliskiego Wschodu ujawniono najwięcej przypadków przymuszania do pracy, czynności seksualnych i – co dotychczas było w najmniejszym stopniu zauważane – usuwania ludzkich narządów w celach sprzedaży. Ofiary pochodzenia północnoafrykańskiego, ale także pochodzące z pozostałych części tego regionu, są przemywane do bogatych krajów Bliskiego Wschodu oraz na tereny południowej i zachodniej Europy⁷⁸.

Na uwagę zasługuje również raport pt. *Menschenhandel und Ausbeutung 2020*, opublikowany w 2021 roku przez funkcjonujący na terenie Niemiec Federalny Urząd

⁷⁷ Tamże, s. 165–169.

⁷⁸ Tamże, s. 170–173.

Kryminalny w Weisbaden – Bundeskriminalamt. Instytucja ta ukazała w raporcie następujące formy występowania przestępczego zjawiska na terenie Federacji Niemieckiej: wykorzystanie seksualne, wykorzystanie siły roboczej, wyzysk poprzez praktykę żebraczą, wykorzystanie w celu popełniania innych czynów przestępczych czy przymusowe małżeństwa. Jako osobną kategorię handlu ludźmi w raporcie wyróżniono wykorzystanie nieletnich w wyżej wymienionych formach. To właśnie te osoby określono jako potrzebujące szczególnej ochrony. W 2020 roku na terenie Niemiec przeprowadzono 465 śledztw, których znamiona spełniały ramy przestępstwa handlu ludźmi. Ponad połowa, bo 291 przypadków, dotyczyła seksualnego wykorzystania, którego ofiarami stało się 406 osób. Ponad 75% prowadzonych postępowań karnych toczyło się w Nadrenii Północnej-Westfalii, Berlinie, Bawarii i Dolnej Saksonii. Często dochodziło do zjawiska, w którym handel ludźmi ujawniono jako przestępstwo współistniejące z innym popełnianym przez sprawcę. Czerpanie korzyści materialnej z wykorzystywania seksualnego ujawniano także podczas badania spraw o przestępstwa narkotykowe, pozbawienia wolności, przemytu czy użycia broni.

Autorzy raportu określają, że zarówno tożsamość narodowa, jak i ten sam język posługiwania się sprawcy i ofiary sprzyjają rozwojowi działalności przestępczej z uwagi na łatwość nawiązania relacji oprawcy z ofiarą. W 2020 roku zakończono 22 postępowania w sprawie handlu ludźmi, których przedmiotem było wykorzystanie człowieka do pracy przymusowej. Jest to największy wskaźnik tego rodzaju przestępstw na przełomie ostatnich pięciu lat na terenie Republiki Federalnej Niemiec. W kategoriach handlu ludźmi ujmowano również sprawców przymuszających ofiary do innych przestępstw, takich jak handel narkotykami, kradzieże kieszonkowe, kradzieże sklepowe lub też inne podobnego typu czyny karalne. Należy stwierdzić, że 193 przypadki spośród prowadzonych spraw dotyczyły ofiar niepełnoletnich, których było 269. Wśród szczególnych form wykorzystywania osób nieletnich wymienia się oferowanie dziecka do wykorzystania seksualnego, wykorzystywanie seksualne w celu produkcji pornografii dziecięcej, promowanie czynności seksualnych przez nieletnich za opłatą i wykorzystywanie seksualne młodych ludzi za wynagrodzeniem.

Autorzy wskazują, że czynnikiem wpływającym na rozwój handlu ludźmi był również stan epidemii koronawirusa SARS-CoV-2. Obostrzenia epidemiczne nakładające obowiązek przebywania we własnych miejscach zamieszkania oraz realizację obowiązków szkolnych i zawodowych poprzez środki przekazu i komunikacji umożliwiły przestępcom „chwytanie” ofiar w przestrzeni internetowej za pośrednictwem komunikatorów, mediów społecznościowych i portali randkowych. Stanowi to wielkie niebezpieczeństwo, gdyż właśnie

w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia spowodowanej stanem epidemii także i środowisko przestępcze zaktywizowało swoje działania⁷⁹.

Problematyka wpływu pandemii COVID-19 na rozwój zjawiska handlu ludźmi została również podjęta w publikacji przygotowanej przez Biuro Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości pt. *Executive summary: The effects of the COVID-19 pandemic on trafficking in persons*. Raport dowodzi, że sytuacja pandemiczna istotnie wpłynęła na rozwój zjawiska, sytuację ofiar przestępstwa oraz funkcjonowanie instytucji przeznaczonych do walki z handlem ludźmi i pomocy ofiarom tych przestępstw. Dodatkowo autorzy wskazali powiększającą się w tej sytuacji trudność w oszacowaniu skali zjawiska. Zanotowano, że zintensyfikowało się ono w mniejszych obszarach i społecznościach, na co wpłynęły nagła utrata środków do życia oraz znaczne ograniczenia i zakazy w zakresie przemieszczania się. Dotyczyło to w szczególności wykorzystania seksualnego i wykorzystania do pracy. Prowadzone badania wskazały, że do szczególnie wrażliwej grupy należy zaliczyć nieletnich, którzy na skutek nagłej, nieplanowanej i niewystarczającej do zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych sytuacji ekonomicznej również stali się uczestnikami tego procederu.

W czasie panujących obostrzeń pandemicznych przestępcy wykorzystali fakt zwiększonej ilości czasu spędzonego poprzez pracę i nauczanie zdalne w szkołach i uczelniach wyższych do możliwie jak najskuteczniejszego werbowania potencjalnych ofiar. Realia licznego zamykania przestrzeni publicznych, w szczególności restauracji, barów i salonów masażu, wpłynęły na przeniesienie obszaru działania sprawców do domów i mieszkań. Dotyczy to w szczególności wykorzystania seksualnego kobiet i nieletnich. Wpływ pandemii koronawirusa na sytuację ofiar miał wielopłaszczyznowe podłoże. Jak już wspomniano, przymus wywarty na ofierze jest jedną z podstaw składowych definicji handlu ludźmi. Zmuszanie człowieka do wykonywania różnego rodzaju czynności ograniczało jego możliwość ochrony przed wirusem, niosącym niebezpieczne powikłania dla zdrowia i życia. Niektóre z ofiar zostały pozostawione przez swoich oprawców bez opieki i środków do życia. Z kolei osoby uratowane przez instytucje bezpieczeństwa publicznego lub które zdołały się same oswobodzić z uwagi na trudności komunikacyjne nie miały możliwości powrotu do swojego miejsca zamieszkania. Restrykcje związane z pandemią wirusa SARS-CoV-2 były również utrudnieniem dla instytucji zwalczających handel ludźmi oraz niosących pomoc ofiarom.

⁷⁹ Federalny Urząd Kryminalny w Weisbaden – Bundeskriminalamt, *Federalny raport o sytuacji w zakresie handlu ludźmi i ich wykorzystywania*, <https://www.bka.de/SharedDocs/Downloads/DE/Publikationen/JahresberichteUndLagebilder/Menschenhandel/menschenhandelBundeslagebild2020.html;jsessionid=68BE78D1D4FD67C86C1005637E082C57.live611?nn=27956>, dostęp: 1.08.2022.

Wśród głównych trudności znalazły się problemy finansowe, uniemożliwiające należyte funkcjonowanie. Przeniesienie części życia do przestrzeni wirtualnej utrudniło też bezpośredni kontakt z ofiarami oraz dostęp do instytucji niosących pomoc z zakresu przestępstwa handlu ludźmi⁸⁰.

Wartymi przytoczenia są również dane zawarte w raporcie *Dadermonitor mensenhandel 2017–2021*, przygotowanym przez holenderską instytucję Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen. Dokument ten podaje, że w analizowanym okresie wszczęto 893 śledztwa dotyczące przestępstwa handlu ludźmi. Znaczna większość dotyczyła wykorzystania seksualnego w różnej postaci oraz innych form. Dane przedstawiają się następująco: 43% – wykorzystywanie seksualnego w rodzinie, 33% – inne formy wykorzystania seksualnego (także w skali międzynarodowej), 6% – wykorzystanie siły roboczej, 5% – wykorzystywanie do popełniania innych przestępstw⁸¹.

W celu kompleksowego zrozumienia skali handlu ludźmi niezbędnym jest także wskazanie stopnia zjawiska terenie Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie również dochodzi do tego procederu. Polska jest nie tylko krajem, którego obywatele stają się ofiarami handlu ludźmi, ale coraz częściej bywa wykorzystywana jako szlak transportowy i miejsce docelowe ofiar handlu ludźmi. Pomocne w zobrazowaniu skali zjawiska będą dane zawarte w *Krajowym planie działań przeciwko handlowi ludźmi na lata 2020–2021*. Powyższy dokument zawiera dane statystyczne z analiz przeprowadzonych w latach 2016–2018 przez Prokuraturę Krajową oraz Krajowe Centrum Interwencyjno-Konsultacyjne dla ofiar handlu ludźmi. W czasie przeprowadzania badania do Prokuratury Krajowej wpłynęły łącznie 263 zawiadomienia dotyczące przestępstwa handlu ludźmi. W 2017 roku do najczęstszych przypadków form handlu ludźmi zaliczono prostytutkę i pracę przymusową: 46 osób padło ofiarami wykorzystania o charakterze seksualnym, a 34 „zwerbowano” do przymusowego wykonywania pracy. W kolejnym roku ujawniono łącznie 142 przypadki wykorzystania człowieka do przymusowej pracy – to najwyższy wskaźnik z całej grupy przypadków tego przestępstwa w naszym kraju. W latach 2017–2018 ofiarami handlu ludźmi padło łącznie 55 dzieci⁸².

⁸⁰ United Nations Office on Drugs and Crime, *Executive summary: The effects of the COVID-19 pandemic on trafficking in persons*, źródło: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2021/EffectsCovidTraffickingInPersons_ExecutiveSummaryEN.pdf, dostęp: 25.10.2022.

⁸¹ Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, *Dadermonitor mensenhandel 2017–2021*, <https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2022/12/06/dadermonitor-mensenhandel-2017-2021>, dostęp: 12.12.2022.

⁸² *Krajowy plan działań przeciwko handlowi ludźmi na lata 2020–2021*, <https://handelludzi.eu/download/91/13190/KPDPHL2020-2021.pdf>, dostęp: 18.04.2021.

Dla przykładu wskazać należy, że w badaniach przeprowadzonych na terytorium Polski w latach 2010–2015 w województwie lubuskim ujawniono następujące formy handlu ludźmi: wykorzystanie seksualne, przejawiające się poprzez handel kobietami przeznaczanymi do uprawiania prostytucji przydrożnej; handel kobietami przeznaczanymi do prostytucji zorganizowanej w agencjach towarzyskich oraz w tzw. mieszkaniówkach; zmuszanie do pracy przymusowej; zmuszanie do popełniania przestępstw; handel ludźmi związany z nielegalnym przerzutem uchodźców i imigrantów przez zorganizowane grupy przestępcze⁸³.

Według informacji przedstawionych w *Krajowym planie działań przeciwko handlowi ludźmi na lata 2022–2024* i na podstawie danych Krajowego Centrum Interwencyjno-Konsultacyjne dla ofiar handlu ludźmi na przestrzeni lat 2009–2020 pomocy udzielono 2270 osobom: 941 obywatelom Polski oraz 1329 obcokrajowcom, pochodzącym z takich krajów, jak: Ukraina, Białoruś, Bułgaria, Rumunia, Filipiny, Wietnam, Arabia Saudyjskiej, Birma, Indonezja, Gruzja, Syria, Uganda, Kamerun, Sierra Leone czy Gwinea⁸⁴.

⁸³ J. Pytliński, *Zjawisko handlu ludźmi na terenie województwa lubuskiego w latach 2010–2015*, „Forum Historyczno-Społeczne” 7, 2019, s. 7–23.

⁸⁴ *Krajowy plan działań przeciwko handlowi ludźmi na lata 2022–2024*, <https://www.gov.pl/attachment/1e9fc8cd-f9df-4614-8bbd-7ef63fcf4954>, dostęp: 22.11.2022.

Rozdział II

Charakterystyka form handlu ludźmi

Handel ludźmi, nie bez przyczyny powszechnie nazwany „współczesnym niewolnictwem”¹, jest w obecnych czasach poważnym zagrożeniem dla tych, którzy z różnych powodów stali się jego ofiarami. Grupy przestępcze, dopuszczające się tego czynu, nie mają względu na wiek, płeć, kulturę, narodowość czy pochodzenie ofiar i w procederze tym znajdują łatwe i duże zyski. Niestety, wielu ludzi bez głębszej świadomości staje się jego uczestnikami, a w chwili zorientowania się w swojej trudnej sytuacji nie znajdują odpowiednich środków i sposobów na uwolnienie się z tej tragedii. Postępujący rozwój działań przestępców powoduje ciągłą potrzebę poszukiwania odpowiednich metod, za pomocą których można skutecznie nieść pomoc osobom skrzywdzonym.

Wśród podstawowych form handlu ludźmi rozróżnia się pracę przymusową (par. 2.1), prostytucję (par. 2.2), handel dziećmi (par. 2.3), handel narządami (par. 2.4). Uwzględnione formy nie wyczerpują całości zagadnienia, dlatego zaistniała potrzeba wyróżnienia i ogólnego opisanie również innych przypadków (par. 2.5).

2.1. Praca przymusowa

Nieludzkie wykorzystanie człowieka jako podmiotu przynoszącego zysk stało się na przestrzeni lat praktyką powszechnie znaną. Przestępstwo handlu ludźmi zawiera w sobie wykorzystanie pracy ludzkiej w formie wyzysku do osiągnięcia własnych celów, bez poszanowania prawa do wolności i należytej egzystencji. Na każdym kontynencie praca przymusowa jest zjawiskiem dotyczącym jednostkę ludzką. Ofiarą można stać się bez względu na wiek, płeć, wyznanie, rasę czy kulturę. Jak podaje Teodor Bulenda: „Przymus pracy i handel ludźmi współwystępują z niewolnictwem i poddaństwem oraz pozostają z nimi w ścisłym związku”².

Opisując genezę rozwoju przymuszania ludzi do pracy, należy wskazać, że analizowane zjawisko na przestrzeni dziejów nierozdzielnie związane jest z pojęciem niewolnictwa. Istnieje jednak trudność w określeniu początkowych ram czasowych popełniania wspomnianej praktyki.

¹ Z. Lasocik, *Handel ludźmi – aspekty socjologiczne i prawne*, „Studia Socjologiczne” 4, 2007, s. 31–33.

² T. Bulenda, *Przymus pracy i wykorzystanie pracowników – aspekty etyczne i prawne*, [w:] Z. Lasocik, *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2001, s. 289.

W czasach biblijnych opisywanych w Starym Testamencie można odnaleźć informacje dotyczące poddaństwa i posiadania swojego niewolnika. W *Księdze Wyjścia* zapisane jest bowiem: „Jeśli kupisz niewolnika – Hebrajczyka będzie «Ci» służył sześć lat, w siódmym roku zwolnisz go bez wykupu” (Wj 15, 7–8). Podobny zapis odnajdujemy w starotestamentowej *Księdze Powtórzonego Prawa*: „Jeśli się tobie sprzeda brat twój, Hebrajczyk lub Hebrajka, będzie niewolnikiem przez sześć lat. W siódmym roku wolnym go wypuścisz od siebie” (Pwt 15, 12). W kolejnych wersach niniejszych *Ksiąg* opisywane są różnorakie obyczaje dotyczące obchodzenia się z osobą poddaną, podane są też wskazania, kto nią może być i na jakich warunkach³.

W Babilonii niewolników nazywano „ardu”, co było odpowiednikiem hebrajskiego słowa „ebed”, oznaczającego mężczyznę jako sługę lub mężczyznę jako niewolnika. Warto zaznaczyć, że kwestię praw niewolnika w starożytnej Babilonii jasno określono w ustawodawstwie. Niewolnikiem nikt nie stawał się dobrowolnie, a zajmująca go osoba ponosiła za niego pełną odpowiedzialność. Do obowiązków najemcy należało zapewnienie pracującemu odzieży oraz żywności. Jeśli niewolnik zmarł z przepracowania, wówczas ten, u którego pracował, ponosił karę⁴. *Encyklopedia Britannica* wskazuje również informację, że w staromezopotamskim prawie *Eshunna*, a także w *Kodeksie Hammurabiego* znajdują się informacje dotyczące form obchodzenia się i traktowania osób przebywających w niewoli⁵.

Niewolnik dla Babilończyka nie był wyłącznie narzędziem do pracy. Potwierdza to fragment *Psalmu* 137, w którym osoby zniewolone wypowiadają się w następujący sposób: „Bo ci, którzy nas uprowadzili, żądali od nas pieśni. Nasi gnębiciele żądali pieśni radosnej: «Zaśpiewajcie nam którąś z pieśni syjońskich!» Jakże możemy śpiewać pieśń Pańską w obcej krainie?»” (Ps 137, 1–6)⁶. Niniejszy fragment *Księgi Psalmów* ukazuje, że poddany musiał niejednokrotnie, poza pracą na rzecz swojego pana, spełniać różnego rodzaju żądania, wykraczające poza obyczaje i upodobania uprowadzonego.

W starożytnej Grecji niewolnictwo istniało praktycznie od początku trwania tej cywilizacji. Istnieją wzmianki, że liczebnie na jednego wolnego człowieka przypadało trzech niewolników. Wartym zaznaczenia jest, że mieszkańcy Aten darzyli swoich pracowników

³ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2007, s. 98 i 218.

⁴ S. A. Cook, *The laws of Moses and the Code of Hammurabi*, New York 2010, s. 153–157.

⁵ R. Hellie, *Slavery*, <https://www.britannica.com/topic/slavery-sociology/The-law-of-slavery#ref24163>, dostęp: 1.01.2021.

⁶ Tamże, s. 795.

wielkim szacunkiem. Niejednokrotnie powstawały też szczególne więzi emocjonalne pomiędzy panem i jego poddanym⁷.

Wieki średnie były okresem wielu walk i niepokojów. Również i status niewolnika uległ zmianie, stawały się bowiem nimi jeńcy bitewni, uprowadzani przez oprawców w odległe miejsca. Jako przykład podać można, że wojska Mahmuda z Ghanzi, dokonując na początku XI wieku podbojów północno-zachodnich Indii, wzięły do niewoli około 100 tysięcy osób, w tym młodzież i dzieci.

W pierwszej połowie XVII wieku można odnaleźć wzmianki o przybyciu pierwszych niewolników na tereny Ameryki. Stało się to w Wirginii, dokąd sprowadzono 20 mężczyzn z obszarów afrykańskich. Ofiary przybyły drogą morską, przebywając w podróży w warunkach niedostatecznego miejsca, pożywienia i komfortu. Nieodpowiednie formy transportu stały się jednym z powodów rozprzestrzeniania chorób i infekcji, dotyczących nie tylko zniewolonych, ale również personel łodzi. Taka podróż w nieludzkich warunkach mogła trwać nawet kilka miesięcy. W podobny sposób mogło zostać przetransportowanych do krajów obu Ameryk nawet do 20 milionów Afrykańczyków⁸.

Szczególnym przykładem XX-wiecznego wykorzystania i wyzysku ludzi są obozy pracy. Miejsca deportacji obywateli polskich w głąb Syberii powszechnie nazywano łagrami lub gułagami. Zesłańców zmuszano do niewolniczej pracy w kilkunastostopniowym mrozie, co w wielu przypadkach prowadziło do masowych zgonów. Sowieckie obozy pracy tworzono w celu likwidacji polskiej inteligencji, elit politycznych i gospodarczych, zabijaniu „narodowego” ducha wśród obywateli oraz pozbycia się jednostek zakorzenionych kulturowo i etnicznie na terenach polskich⁹.

Kolejnym wartym wskazania miejscem wykorzystania ludzi do pracy jest ulokowany na ziemiach polskich niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny w Auschwitz. Właśnie tam, nad bramą wjazdową, znajduje się napis: „Arbeit macht frei”, co w tłumaczeniu z języka niemieckiego oznacza: „Praca czyni wolnym”. Rotmistrz Witold Pilecki w następujący sposób wspomina to miejsce: „Zbliżyliśmy się do bramy umieszczonej w ogrodzeniu z drutów, na której widniał napis: *Arbeit macht frei*. Później dopiero nauczyliśmy się go dobrze rozumieć”¹⁰.

⁷ W.O. Blake, *The History of Slavery Trade. Ancient and Modern*, Ohio 1860, s. 23–36, <https://restavekfreedom.org/2018/09/11/the-history-of-slavery/>, dostęp: 30.12.2020.

⁸ Tamże.

⁹ G. Kucharczyk, *Deportacje Polaków na Syberię w XX wieku*, Narodowe Centrum Kultury, http://nck.pl/upload/deportacje_polakow_na_syberia_w_xx_wieku433.pdf, dostęp: 4.01.2021.

¹⁰ K. Pilecki, *Był sens walki i sens śmierci*, Bydgoszcz 1998, s. 17.

W pierwotnych założeniach obóz utworzono jako tymczasowe miejsce przebywania więźniów, którzy docelowo trafić mieli do więzień na terenach Niemiec. Przetrzymywano ich tam w warunkach zaprzeczających ludzkiej godności – najczęściej były to baraki, konstrukcyjnie przypominające stajnie dla zwierząt¹¹. Ostatecznie obóz nigdy nie spełnił swojej pierwotnej funkcji, od początku będąc miejscem wyzysku, terroru oraz masowych mordów i eksterminacji. Więźniowie Auschwitz stanowili darmową siłę roboczą, a ciągłość i regularność w dostarczaniu nowych transportów pozwalały na kontynuowanie tego procederu.

Przykładem zniewolenia człowieka są także obozy pracy dla więźniów w Chińskiej Republice Ludowej – laogai. Miejsca te często porównywane są, jeśli chodzi o ich organizację i model funkcjonowania, do sowieckich gułagów. W dosłownym tłumaczeniu zwrot „laogai” oznacza „reforma przez pracę”. Ludzie trafiają tam nie tylko dla odbycia kary za popełnione czyny niezgodne z prawem, ale również w celu resocjalizacji poprzez przymusową pracę. Więźniowie uczestniczą także w zajęciach dydaktycznych z zakresu między innymi nauki o polityce, nauki socjalizmu czy nauki myśli Mao Zedonga¹². Poza odbywaniem kary i prowadzeniem procesu naprawczego skazani pełnią funkcję darmowej siły roboczej. Są przymuszani do robót na plantacjach, przy zbiorach, pracach górniczych, budowie infrastruktury komunikacyjnej, takiej jak kolej czy drogi, a także pracy w różnego rodzaju zakładach, co ma korzystny wpływ na sprzedaż towarów zarówno w handlu krajowym, jak i międzynarodowym¹³.

Jak widać, na każdym etapie historii można odnaleźć przykłady przymuszania niewinnych ludzi do niewolniczej pracy. Warto więc zwrócić uwagę, że Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP) w Konwencji 29 zawartej w *Deklaracji dotyczącej podstawowych praw i zasad praw pracy oraz działań uzupełniających* definiuje pracę przymusową jako „wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiejkolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”¹⁴.

Obszarami gospodarczymi, w którym najczęściej dochodzi do wykorzystania ludzi do pracy, są rolnictwo, budownictwo, przemysł drzewny, prace świadczone w gospodarstwach

¹¹ F. Piper, *Funkcje KL Auschwitz. Eksterminacja, eksploatacja i dystrybucja siły roboczej*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi XXX”, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 3039, 2008, s. 371–376.

¹² Committee on International Relations, Subcommittee on International Operations and Human Rights, *Chinese Prison System „Laogai”*, Waszyngton 1995, s. 44–45.

¹³ P.P. Karan, *The Non-Western World: Environment, Development and Human Rights*, New York 2004, s. 136–138.

¹⁴ *Deklaracja Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca podstawowych zasad i praw oraz działania uzupełniające, i konwencję MOP objęte deklaracją*, Konwencja 29, s. 8, https://www.ilo.org/public/english/standards/declaration/declaration_polish.pdf, dostęp: 30.12.2020.

domowych, transport, produkcja, przemysł pornograficzny, a także drobne formy przestępcze, jak kradzież i żebractwo. Niejednokrotnie zniewolenie człowieka ma podłoże głęboko zakorzenione w regionalnej tradycji. Dla przykładu można wymienić pracę na plantacjach ryżu w krajach Azji Południowej, gdzie człowiek przymuszony jest do pracy z uwagi na pewnego rodzaju odpracowanie zadłużenia, które zaciągnął on lub jego najbliżsi. Bywa to formą spłaty, w rzeczywistości nierzadko wysoce przewyższającej posiadany dług.

Na kontynencie afrykańskim ofiarami niewolniczej pracy często stają się dzieci. Związane jest to zwykle z oszustwem, gdyż rodziny sądzą, że wysyłają je do opiekunów mieszkających w oddalonych obszarach, aby zapewnić im byt i edukację, czasem jednak dzieci zostają zwerbowane również przez zorganizowane grupy przestępcze, trudniące się procederem handlu ludźmi¹⁵. Potem najczęściej angażowane są do prac na roli, wykonywania czynności domowych czy połowu ryb, stają się też ofiarami wykorzystania seksualnego lub są przymuszane do udziału w przemyśle pornograficznym. W skali światowej nieletni stanowią 40% ujawnionych ofiar pracy przymusowej.

U podstaw pracy niewolniczej niewątpliwie znajduje się brak poszanowania osoby ludzkiej. Człowieka traktuje się jako narzędzie do pracy lub towar przynoszący zysk. Kwestią fundamentalną jest to, że praca nie może być wykonywana bez uczciwego wynagrodzenia robotnika¹⁶. W innym przypadku staje się to wyzyskiem, co jest wyrazem pogwałcenia norm moralnych, uczciwego traktowania i poszanowania osoby, której zleciło się wykonanie zadania. Przymuszenie człowieka do pracy w nieuczciwych, nieustalonych wcześniej warunkach jest świadomym działaniem wyrządzającym krzywdę¹⁷.

Z kolei w dokumencie *Reporting on forced labour and rair recruitment* Międzynarodowa Organizacja Pracy określa pracę przymusową jako praktykę polegającą na werbowaniu osób do pracy, wykonywanej pod groźbą kary. Aby więc spełnić znamiona tego czynu, ofiara musi bez własnej zgody i dobrowolności zostać przymuszona do realizacji narzuconych zadań¹⁸.

Europejska Konwencja Praw Człowieka w sposób jednoznaczny potępia zjawisko pracy przymusowej i niewolnictwa. W artykule piątym niniejszego dokumentu zapisano: „Nikt nie może być trzymany w niewoli lub w poddaństwie”, oraz: „Nikt nie może być zmuszony do

¹⁵ B. Andrees, *Praca przymusowa i handel ludźmi. Podręcznik dla Inspektorów pracy*, Wrocław 2010, s. 112.

¹⁶ T. Borutka, *Nauczanie społeczne papieża Jana Pawła II*, Kraków 1994, s. 223–227.

¹⁷ Tamże, s. 291–292.

¹⁸ International Labour Organization, *Reporting on forced labour and rair recruitment – an ILO Toolkit for journalists in Pakistan*, Geneva 2019, s. 4, https://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/events-training/WCMS_754466/lang--en/index.htm, dostęp: 4.01.2021.

świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej”. Ponadto ten punkt w ostatnim wersji podkreśla, że „handel ludźmi jest zakazany”¹⁹. Umieszczenie w *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* w ostatnim wersji analizowanego punktu adnotacji dotyczącej przestępstwa handlu ludźmi, jako kontynuacji piętnowania niewolnictwa i pracy przymusowej wskazuje, że owe zjawiska są ze sobą ściśle powiązane.

W największym stopniu ofiarami pracy przymusowej stają się osoby w wieku od 20. do 50. roku życia – i to zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Niemniej, z uwagi na aspekt produktywny wykonywanych prac, częściej przymuszani są mężczyźni (w odróżnieniu od innej formy handlu ludźmi, to jest wykorzystania seksualnego, gdzie wśród ofiar przeważa płeć żeńska). Na terenie Rzeczypospolitej Polskiej instytucje rządowe ujawniły w głównej mierze obecność ofiar pracy przymusowej narodowości ukraińskiej, a także krajów azjatyckich, takich jak Wietnam, Filipiny czy Korea Północna. Zidentyfikowano, że ofiary posiadają wykształcenie od zawodowego po wyższe. Osoby przymuszane do pracy na terenie Polski najczęściej nie otrzymują godziwej zapłaty, ale stawkę znacznie niższą niż średnia stawka godzinowa. Czas pracy tych osób, zarówno w wymiarze dziennym, jak i tygodniowym, także nie jest regulowany. Otrzymywana zapłata w wielu przypadkach znacznie różni się też od początkowo ustalanych warunków pracy. Istnieje trudność w identyfikacji osób dotkniętych problemem wyzysku w pracy. Niejednokrotnie, z uwagi na potrzebę zarobku, ofiara nie zgłasza do organów ścigania swojej sytuacji, które o tym fakcie dowiadują się najczęściej przy kontrolach legalności pobytu od osób doświadczonych problemem lub innych, będących tego świadkami²⁰.

Jak wskazuje Organizacja Narodów Zjednoczonych, w skali światowej około 40 milionów ludzi dotkniętych jest współczesnym niewolnictwem, w tym blisko 25 milionów stało się ofiarami przymusowej pracy. Pozostała część stanowi inne odgałęzienia przestępstwa handlu ludźmi, przede wszystkim w celu przymuszania do małżeństwa. Na około tysiąc osób na świecie około pięć znajduje się w tej niechlubnej statystyce, z czego 25% ofiar stanowią dzieci. Około 16 milionów z podanej liczby wykonuje prace u osób prywatnych w domach, na plantacjach czy placach budowy. Pozostałe około 9 milionów przymusza się do pracy w sektorach państwowych, stają się także ofiarą wykorzystania seksualnego. Problem

¹⁹ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, <https://fra.europa.eu/pl/eu-charter/article/5-zakaz-niewolnictwa-i-pracy-przymusowej>, dostęp: 4.01.2021.

²⁰ Z. Lasocik, J. Filipowicz, Ł. Wieczorek, *Handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce*, Warszawa 2010, s. 27–31.

przymusowej pracy szczególnie rozprzestrzeniony jest w Afryce, gdzie na tysiąc osób około siedem pada ofiarą wyzysku²¹.

Ofiary pracy przymusowej najczęściej werbowane są za pomocą ogłoszeń zamieszczanych w gazetach lub w przestrzeni internetowej, które zwykle cechuje atrakcyjność pod kątem ekonomicznym i kwaterunkowym. Ponadto osoby rekrutowane są także przez pośredników szukających osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji życiowej lub za pośrednictwem nielegalnie funkcjonujących agencji pracy. Najczęściej dochodzi do oszukania osoby zwerbowanej, gdyż warunki przedstawiane w procesie rekrutacji są odmienne od tych zastanych na miejscu. Dotyczy to zarówno zapłaty, jak i na przykład miejsca zamieszkania. Wprowadzenie w błąd osoby poszukującej pracy jest podstawową formą działania sprawców. Niejednokrotnie dochodzi także do uprowadzenia w celu zmuszenia do pracy. Bywa także, że osoby świadomie opuszczają kraj celem podjęcia pracy zawodowej o atrakcyjniejszych warunkach finansowych, a dopiero w miejscu docelowym stają się uczestnikami tragedii.

2.2. Prostytucja

Praktycznie na każdym etapie rozwoju cywilizacji istnieją wzmianki o posługiwaniu się swoim ciałem do celów zarobkowych. Pomimo wielu zmian zachodzących na płaszczyznach życiowych od starożytności do czasów współczesnych owa praktyka ciągle trwa. Zjawisko to dotyka zawsze dwóch sfer funkcjonowania człowieka: materialnej i moralnej. Istnieje wiele powodów, dla których człowiek ucieka się do prostytucji.

Określenie genezy nierządu jest problematyczne z racji złożoności zjawiska. Niejednokrotnie powodem staje się trudna sytuacja materialna kobiet dokonujących nierządu. Często też uczestnikami podejmowanego sposobu zarobkowania są rodziny tych osób. Wielu naukowców badających problematykę prostytucji twierdzi, że nierząd i skłonność do handlu własnym ciałem mają głębokie korzenie w psychice człowieka. Specjalista i badacz demografii Edward Rosset twierdzi, że do rozwoju zjawiska prostytucji przyczyniają się uwarunkowania społeczne, obyczajowe, kulturowe, fizjologiczne i ekonomiczne, przy czym fizjologia rodzi popyt, a ekonomia – podaż²². Z pewnością istotny wpływ mają środowisko, otoczenie, rodzina, a także metody wychowawcze i formowanie światopoglądu młodego człowieka przez rodziców²³.

²¹ Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO), *Slavery is not merely a historical relic*, <https://www.un.org/en/observances/slavery-abolition-day>, dostęp: 2.01.2021.

²² J. Szobryn-Giercuskiewicz, *Psychologiczne aspekty prostytucji*, Łódź 2004, s. 33.

²³ M. Jasińska, *Problematyka prostytucji w Polsce*, Warszawa 1967, s. 1–5.

Prostytucja niesie za sobą nie tylko zagrożenia natury psychicznej, ale i społecznej. Niejednokrotnie osoba trudniąca się nierządem musi mieć świadomość związanych z nią fizycznych zagrożeń. Spośród niebezpieczeństw, na jakie może narazić się osoba prostytuująca się, należy wymienić choroby weneryczne, takie jak kiła czy rzeżączka, a także AIDS. Andrzej Stapiński w swoich badaniach dowiódł, że 45% osób trudniących się nierządem choć raz w życiu doświadczyło choroby wenerycznej²⁴.

Rozwój zjawiska prostytucji w obecnych czasach tak postępuje, że zaciera się widoczna granica pomiędzy tym, czym ono jest, a czym nie. Często trudno określić, czy dane zachowanie można już zakwalifikować jako patologiczne, czy jednak mieści się ono w granicach przyzwoitości²⁵. Ogrom szkód, jakie niesie za sobą prostytucja, może dotyczyć nie szeroko pojętego usługodawcy, lecz także osoby, które korzystają z tych praktyk. Tworzy to bowiem wielkie spustoszenie w świadomości osób korzystających z tych usług poprzez zachwianie prawidłowego pojmowania miłości człowieka. Osoba świadcząca seksualne usługi staje się tylko narzędziem bądź instrumentem służącym do zaspokajania żądzy i namiętności. Wraz ze wzrostem częstotliwości zbliżeń u osób świadczących usługi seksualne maleje potrzeba bliskości drugiej osoby. Jest to powodem powstania wielu ujemnych czynników, do których zaliczyć można: spłylenie uczuć, osłabienie więzi małżonków lub partnerów, zanik satysfakcji ze stosunków seksualnych oraz wzrost przedmiotowego traktowania drugiej osoby.

Ofiarami takich zachowań często padają najbliżsi, małżonkowie, dzieci czy inne osoby z najbliższego otoczenia. Osoby korzystające z prostytucji często nie mają wiedzy oraz świadomości, jak rażące konsekwencje, przede wszystkim w psychice człowieka, może mieć takie zachowanie. Kontakt z osobą udostępniającą swoje ciało w celach nierządu dla wielu staje się „narkotykiem”, doraźnym substytutem chwilowego zadowolenia. Zachwianie zdroworozsądkowego myślenia rodzi patologie i różnego rodzaju zachowania natury dewiacyjnej²⁶.

Na wiele sposobów można podjąć próby zdefiniowania zjawiska prostytucji. Etymologia tego słowa wywodzi się z języka łacińskiego. Pochodzi ono od wyrażenia *prostitutio*, co dosłownie oznacza „czynność nierządu uprawianą dla osiągnięcia korzyści majątkowej”. Inne źródło mówi zaś, że wyraz „prostytucja” pochodzi od innego słowa

²⁴ J. Moczydłowska, *Wybrane aspekty prostytucji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 3, 1996, s. 12–15.

²⁵ W. Welskop, *Wykluczenie prostytutek z dyskursu społecznego. Sytuacja formalno-prawna zjawiska prostytucji w Polsce*, „Pro Publico Bono” 5, 2009, s. 1.

²⁶ J. Wojtalik, D. Olejniczak, *Komercyjne usługi seksualne jako problem zdrowia publicznego*, „Seksuologia Polska” 9, 2011, s. 27–34.

łacińskiego – *prostare*, co oznacza „stać przed, ofiarować, dać na sprzedaż”²⁷. Pisarz rzymski Titus Maccius Plautus w swoim dziele *Pseudolus* określa prostytutkę jako „wystawienie siebie lub kogoś na widok”, co w rozumieniu tamtych czasów było równoznaczne z oddaniem swojego ciała do czynności nierządu²⁸. Zbiór norm prawa rzymskiego zawarty w *Kodeksie Justyniana* określa *meretrix*, czyli prostytutkę jako kobietę świadczącą za pieniądze usługi seksualne publicznie i bez dyskryminacji²⁹. Z kolei jedna z definicji wywodzących się z prawa rzymskiego twierdzi, że prostytutka jest kobietą, która własne ciało oddaje na użytek większej liczby mężczyzn. Dla odmiany Solon, ateński mąż stanu, mający duży wkład w rozwój systemu demokratycznego starożytnej Grecji, twierdził, że prostytutka jest osobą oddającą każdemu swoje ciało za opłatą. Widać więc różnicę w poglądach na prostytutkę zarówno w starożytnej Grecji, jak i Rzymie. Zgodnie z pierwszym jest to kobieta oddająca siebie mężczyznom, z drugim zaś – osoba oddająca się każdemu. Widać jednak, że bez względu na różnicę w pojmowaniu tego zjawiska jej wspólny mianownik stanowi osiągnięta korzyść materialna³⁰.

Według współczesnego *Słownika języka polskiego* pod redakcją Jana Karłowicza prostytutka to „nierząd w celach zarobkowych”³¹ lub też „odbywanie stosunków hetero- lub homoseksualnych dla zarobku”³². Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), działająca przy Organizacji Narodów Zjednoczonych, definiuje prostytutkę w sposób następujący: „aktywność seksualna mająca dynamiczny i adaptacyjny charakter, co pociąga za sobą transakcję pomiędzy usługodawcą a usługobiorcą”³³. Natomiast w języku prawniczym prostytutka nazywana jest zawodowym nierządem lub uprawianiem nierządu³⁴.

Polscy badacze i naukowcy również podjęli próbę zdefiniowania zjawiska prostitucji. Na początku XX wieku Augustyn Wróblewski w swojej publikacji *O prostytutce i handlu kobietami* podaje następującą definicję, która dla niniejszych rozważań staje się niejako punktem wyjścia: „Prostytucją nazywa się handel swojemi wartościami płciowymi”³⁵. To zdefiniowanie problemu mogło stanowić dla późniejszych badaczy pewnego rodzaju fundament, pozwalający szczegółowo pochylić się nad tą problematyką.

²⁷ L. Albański, *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Jelenia Góra 2010, s. 84–93.

²⁸ J. Hallett, *Ballio's Brothe, Phoenicium's Letter and the Literary Education of Greco-Roman Prostitutes*, [w:] A. Glazebrook, M. Henry, *Greek prostitutes in the Ancient Mediterranean, 800 BCE – 200 CE*, Wisconsin 2011, s. 172–173.

²⁹ L. van de Pol, *The Burgher and the Whore Prostitution in Early Modern Amsterdam*, Amsterdam 2011, s. 5–6.

³⁰ J. Domańska, *Zjawisko prostitucji – analiza teoretyczna*, „Edukacja Humanistyczna” 1, 2017, s. 33.

³¹ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000, s. 411.

³² J. Karłowicz, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1998, t. II, s. 133.

³³ Tamże, s. 20.

³⁴ M. Gwara, *Prostytucja w aspekcie prawnym i jej skutki psychiczno-społeczne*, Olsztyn 2016, s. 131–135

³⁵ A. Wróblewski, *O prostytutce i handlu kobietami*, Warszawa 1909, s. 1–3.

Z kolei Zbigniew Lew-Starowicz podaje bardzo zbliżoną definicję do tej zawartej w *Słowniku języka polskiego*, przy czym seksuolog dodaje do niej bardzo istotne uzupełnienie. Píše on bowiem, że prostytutką nazywamy „różnorodne w formie kontakty natury hetero- lub homoseksualnej uprawiane w celach zarobkowych z większą liczbą osób. Stosunek *prostytycyjny* traktowany jest w kategoriach rzeczowych (usługowych) i wyklucza więc emocjonalną”³⁶. W odróżnieniu zatem od Karłowicza Lew-Starowicz zwraca uwagę na aspekt liczebny i emocjonalny uprawiania prostytucji.

Całkiem inne spojrzenie na zjawisko prostytucji prezentuje Urszula Świętochowska, która definiuje prostytucję jako zjawisko patologiczne. Rozumie się przez nią „utrzymywanie przypadkowych stosunków seksualnych, bez zaangażowania emocjonalnego i pobieranie za świadczone usługi określonych opłat. Prostytucja ma również charakter zachowań typu dewiacyjnego ze względu na związki z przestępczością i nadużywaniem alkoholu”³⁷.

Josef Schrank w swoim dziele pt. *Die Prostitution in Wien in historischer, administrativer und hygienischer Beziehung* we wstępie określa prostytucję jako „nierząd zawodowy uprawiany przy pomocy ludzkiego ciała”³⁸. Autor, posługując się określeniem „zawodowy”, wskazuje na materialny aspekt tego układu, w którym ciało ludzkie używane jest tylko jako narzędzie zarobku. Z definicji Schranka można też wywnioskować, że istnieje prostytucja damska lub męska.

Bardzo podobny punkt widzenia wskazuje XIX-wieczny lekarz, Marcel Rey. Podaje on następującą definicję prostytucji: „Akt, w którym kobieta oddaje się każdemu mężczyźnie bez różnicy oraz pobiera zapłatę za użycie swojego ciała”³⁹. Wartym wskazania jest także wizerunek prostytucji prezentowany przez Joannę Sztobryn-Giercuskiewicz. Według autorki osoba uprawiająca nierząd to ta, „która odpłatnie świadczy usługi seksualne, będąc świadoma, że jest to sposób zarabkowania, a z klientem łączą ją jedynie więzi zawodowe”⁴⁰.

W rozważaniach na temat prostytucji warto zwrócić uwagę na historyczny rys tego zjawiska. W starożytności była ona praktykowana w formie gościnnej oraz religijnej. Brunon Hołyst pisze o tym w następujący sposób: „W starożytności (np. Babilonii, Fenicji, Syrii) najpierw występowała [prostytucja] w dwu formach: gościnnej i religijnej. Pierwsza polegała na oddawaniu przez męża żony lub córki gościowi jako towarzyszek do spania. Druga to

³⁶ Z. Lew-Starowicz, *Słownik seksuologiczny*, Warszawa 1986, s. 68–70.

³⁷ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1999, s. 105.

³⁸ J. Schrank, *Die Prostitution in Wien in historischer, administrativer und hygienischer Beziehung*, Wiedeń 1886, s. 1–3.

³⁹ K. Imieliński, *Manowce seksu. Prostytucja*, Łódź 1990, s. 10.

⁴⁰ Tamże, s. 34–35.

oddawanie się kapłanek, aby przyczynić się do dobrych zbiorów i sukcesów hodowlanych”⁴¹. Istniała też wyraźna synteza pomiędzy rzeczywistością boską i ludzką, a każda forma ludzkiej działalności ukierunkowana była na oddawanie czci Bogu. Prostytucja starożytnego Babilonu ściśle wiązała się z kultem bogini Mylitty. To właśnie z tą boginią kojarzony jest model funkcjonowania, w którym człowieka w żaden sposób nie ogranicza obowiązek zawierania związku małżeńskiego. Bogini Mylitta była symbolem braku ograniczeń i wielu swobód. Czczące ją kobiety miały więc swego rodzaju przyzwolenie na to, by móc oddać się mężczyźnie, z którym pragnęły odbyć stosunek płciowy.

Na kanwie prostytucji o zabarwieniu religijnym powstał model tak zwanych babilonek. Były to grupy dziewcząt, których działalność miała już charakter zarobkowy, przy czym zachowano charakter religijny, ponieważ cały zarobek nabyty na skutek czynów seksualnych kobiety przekazywały miejscowym kapłanom z przeznaczeniem na ofiarę dla bogów. Czynności seksualne przybierały wówczas dwie formy. W pierwszej kobiety te miały obowiązek oddać się przynajmniej raz w życiu mężczyźnie, którego uprzednio nie znały lub który był osobą duchowną. W drugiej formie charakter czynności seksualnych wiązał się z utratą dziewictwa przez kobietę, które babilonka ofiarowywała bóstwu. Czynności te odbywały się w świątyniach. Były nie tylko formą ofiary, lecz także zadośćuczynienia bogini za wszystko, co dana jednostka od niej otrzymała. Prócz prostytucji gościnnej i religijnej w Babilonii ukształtowała się także trzecia forma nierządu, jaką była prostytucja barowa. Warto nadmienić, że są to pierwsze wzmianki o uregulowanym prawnie sutenerstwie⁴².

W starożytnej Grecji prostytucja rozwijała się na trzech płaszczyznach. Najwyżej w hierarchii wartości znajdowały się hetery bądź kurtyzany, traktowane w środowisku nierządnic jako awangarda prostytucji tamtych czasów. Istotny wpływ miały na to takie czynniki, jak posiadane wykształcenie, środowisko, z jakiego dana kobieta się wywodziła, lub też względy kulturowe. Charakter ich pracy nie łączył się z działalnością prostytutek sakralnych. Ich działania skoncentrowane były tylko na środowisku świeckim⁴³.

W warstwie średniej w czasach starożytnej Grecji prym wiodły kobiety ściśle związane z działalnością artystyczną, nazywane auletridami, przeważnie posiadające zdolności taneczne i umiejętność grania na instrumentach muzycznych, głównie na flecie. Nazwa pochodzi od starożytnego greckiego dętego instrumentu muzycznego o nazwie aulos. Muzykowanie na nim

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s. 670.

⁴³ K. Imieliński, *Manowce seksu – prostytucja...*, s. 16.

w głównej mierze wiązało się z kultem Dionizosa⁴⁴. Auletridy były pochodzenia niewolniczego i znajdowały się na usługach „męskiego opiekuna lokalnych burdeli”. W niektórych źródłach opisywane są jako kobiety muzykujące podczas „arystokratycznych sympozjów”. Według innych danych zapraszano je na spotkania, „aby goście mogli zostać przyjęci przez zabawę i zadowolenie”. Liczne fragmenty starożytnych komedii wskazują wprost, że auletridy nie były wynajmowane przez mężczyzn tylko ze względu na swoje umiejętności muzyczne, lecz dlatego, że oferowały w tym czasie usługi seksualne. W hierarchii prostytutek mogły awansować z warstwy średniej do najwyższej klasy tej społeczności⁴⁵.

Najniżej w hierarchii znajdowały się prostytutki powszechnie nazywane dikteriadami. Nazwa pochodziła od domu publicznego, w którym zamieszkiwały, czyli dikterionu. Nie miały one swojego przyporządkowania terytorialnego i najczęściej zamieszkiwały w domach publicznych. Ich funkcjonowanie określał *Kodeks Solona*, na którego mocy utworzono w Atenach formalne domy publiczne, zamieszkiwane przez niewolnice, zwane właśnie dikteriadami. Najmowano je z funduszy państwowych w celu zaspokajania żądz lokalnych urzędników. Zyski z wykonywanych czynności seksualnych stanowiły źródło dochodów państwa. Jako ciekawostkę można dodać, że starożytną świątynię poświęconą bogini Wenus zbudowano właśnie z zysków pochodzących z nierządu. Po opuszczeniu swojego domu dikteriady musiały nosić specjalne odzienie, będące ich znakiem identyfikacyjnym, a zarazem symbolem zniesławienia⁴⁶.

W żartobliwym tonie wprowadza nas w opis antycznego imperium rzymskiego Jan Maurycy Kamiński w swoim dziele pt. *O prostytucji*. Píše on bowiem: „Rzymianie nie odznacжали się nigdy zbyteczną czystością obyczajów”. W starożytnym Rzymie prostytucja była zjawiskiem powszechnym. Wiedza zgromadzona przez autorów piszących w czasach antycznego Rzymu, mówiąca o nierządzie i rozwiązłości ludów tamtych czasów, jest znikoma. Pierwsze wzmianki o prostytucji starożytnego Rzymu znajdują się między innymi w *Kodeksie Justyniana*. Obok wielu czynów karalnych wymieniono w nim obcowanie z nieletnim, za co groziła kara śmierci. Wiele informacji o prostytucji widnieje także na ściennych malowidłach, które można odnaleźć między innymi w Pompejach. Wszystkie prostytutki potocznie nazywano tam quaesturiae. Istniały także wewnętrzne podziały na prostytucję męską, żeńską, dzienną, nocną, osoby pracujące w lokalach i na zewnątrz, a także prostytutki pracujące na terenach

⁴⁴ T. J. Moore, *Music in Roman Comedy*, Cambridge 2012, s. 31–35.

⁴⁵ Tamże, s. 116–119; M. Hope Ditmore, *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, t. II, Westport 2006, s. 51–52.

⁴⁶ W.W. Sanger, *The history of prostitution: its extent, causes and effects throughout the world*, New York 2013, s. 43–50.

nekropolii. W odróżnieniu jednak od starożytnej Grecji prawo imperium rzymskiego nie wprowadziło kategoryzacji prostytutek ze względu na ich pochodzenie lub status społeczny⁴⁷.

W starożytnym Rzymie, tak jak w wielu innych regionach, zjawisko niewolnictwa było bardzo powszechne. Prawa niewolnic i niewolników praktycznie nie istniały, więc właściciel mógł używać osobę mu poddaną wedle upodobania, stanowiła bowiem jego własność prywatną. Niewolnica, jako osoba płci żeńskiej, nie znajdowała się w strefie praw dotyczących zdrady małżeńskiej: w momencie ujawnienia faktu zdrady przez małżonka niewolnicy nie mógł on wnioskować o ukaranie swojej małżonki, bez względu na to, czy kochankiem był jej właściciel, czy też ktoś inny. Jurysdykcja karalności właścicieli za uprawianie nierządu przez osoby mu poddane była nieskuteczna. Fakt ten znajdował wielokrotne potwierdzenie do IV wieku naszej ery. Stosunku płciowego pomiędzy właścicielem a jego niewolnicą często nie uznawano za zdradę, choć prawnie nie był dozwolony. Warto też wspomnieć, że za czasów panowania cesarza Augusta w starożytnym Rzymie obowiązywało rozporządzenie *Lex Iulia de adulteriis coercendis* – dokument wydany przypuszczalnie w okresie między 18 a 16 rokiem przed naszą erą – który w swojej treści regulował problematykę społecznego cudzołóstwa i rozwiązłości. Powszechnie ten typ zachowań nazywano *crimen adulterii*. W najgorszych przypadkach sprawca mógł ponieść karę śmierci⁴⁸.

Germańskie prawo ludowe (VI–IX wiek) określało każdą kobietę, która dopuściła się stosunku pozamałżeńskiego, jako prostytutkę (*hure*); taki stosunek był surowo karany przez męża lub jego rodzinę (obcięcie włosów, pędzenie nago i publiczne bicie batami). Od XIII wieku prawa miejskie z reguły rezygnowały z karania prostytutki, sankcjonowały natomiast naruszenie określonych zakazów. Przykładowo prawo miejskie dla Augsburga, wydane przez Rudolfa von Habsburga, zakazywało prostytutkom przebywania w mieście w czasie Wielkiego Postu oraz w sobotnie noce. Ustawodawstwo kościelne również występowało przeciw prostytutce. Papież Paweł IV w bulli *Volens sceleribus* z 1558 roku zagroził prostytutkom surowymi karami, gdyby ich klientami zostali klerycy lub żonaci⁴⁹. Natomiast papież Pius V wprowadził skoszarowanie prostytutek, z podaniem dnia i godziny, kiedy dozwolono im opuszczać koszary; z kolei Sykstus V wprowadził kary cielesne za prostytutkę (od obcinania nosa i uszu, aż do kary śmierci)⁵⁰.

⁴⁷ J.M. Kamiński, *O prostytutce*, Warszawa 1870, s. 15–25.

⁴⁸ D. Stolarek, *Quasi Adultera – rozważania na gruncie Lex Iulia de adulteriis coercendis*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2, 2010, s. 135–164.

⁴⁹ Paweł IV, *Bulla „Volens sceleribus”*, Watykan 1558.

⁵⁰ Tamże.

Renesans w swoich założeniach cechował się powrotem do zwyczajów i kultury antycznej. Był to okres intensywnego rozwoju nauki, muzyki, literatury i sztuki. W znacznym stopniu umocniła się też rola kobiety. Społeczeństwo wówczas zmieniało także kierunek swojego światopoglądu. Człowiek porzucał życie „zgodne z nauką Kościoła katolickiego” i zaczął bardziej koncentrować się na swoim ciele oraz życiu doczesnym. Podobnie jak w starożytności, także i w renesansie prostytutkę można było spotkać praktycznie w każdej warstwie społecznej. Rozwiązłość uprawiano zarówno w bogatych XV i XVI-wiecznych francuskich dworach, w domostwach średniej klasy, jak i w biednych izdebkach. Na przełomie XV i XVI wieku we Włoszech ukształtował się model prostytutki sklepowej. Stosunek płciowy uprawiany był wówczas w sklepach lub na ich zapleczach. Przeważnie działo się to w piekarniach, sklepach lub w zakładach pracy. Potencjalny klient podczas robienia zakupów korzystał wtedy z „dodatkowych” usług osób sprzedających towary.

Oświecenie, charakteryzujące się emancypacją kobiet i humanizacją prawa, wprowadziło tolerancję dla słabości ludzkich. Feuerbach domagał się oddzielenia prawa od poglądów obyczajowych, a prostytutkę zakwalifikował do wykroczeń policyjnych, penalizowanych grzywną, więzieniem czy domem pracy⁵¹.

W XIX wieku na terenie Wielkiej Brytanii prostytutkę powszechnie określano jako wielkie zło społeczne i uważano, że nie ma bardziej gorszego problemu. Patologia ta w głównej mierze dotyczyła niższej warstwy społeczeństwa. Fraser Joyce wskazuje, że na rozwój zjawiska w tamtym czasie miały wpływ aspekty społeczne, medyczne i moralne. Jego zdaniem jednym z podstawowych motywów wpływających na rozpowszechnianie się prostytutki był dynamiczny rozwój urbanizacyjny. Jako przykład podaje właśnie społeczność brytyjską, której liczba ludności w pierwszej połowie XIX wieku zwiększyła się dwukrotnie. Ten rozwój skutkował między innymi powiększaniem się bezrobocia lub koniecznością przyjmowania nisko płatnej pracy. Miało to w wielu przypadkach istotny wpływ na podjęcie decyzji, aby poprzez prostytuowanie zarobić dodatkowe środki do życia. Pomimo wielu prób kryminalizacji zjawiska prostytutki na terenie XIX wiecznej Wielkiej Brytanii nigdy nie doszło to do skutku.

Fraser Joyce zwraca uwagę, że prostytutka wpływała na rozwój i rozprzestrzenianie chorób wenerycznych. Z kolei nazwanie jej „wielkim złem społecznym” dotyczyło między innymi kwestii moralnych związanych z jej obecnością w społeczeństwie brytyjskim. Powstawały wtedy ruchy wyrażające sprzeciw wobec praktyk związanych z rozwiązłością

⁵¹ K. Imieliński, *Manowce ...*, s. 74–80.

i rozpustą seksualną, również z homoseksualizmem. Obecność zjawiska prostytutki w epoce wiktoriańskiej, jak nazwano XIX wiek w Wielkiej Brytanii, stoi w sprzeczności z obecnymi wówczas ideałami społecznymi, do których należała między innymi czystość obyczajów. Znaczna część społeczeństwa dbała o cnotę, z tego też powodu widok kobiet zarabiających poprzez wykorzystanie własnego ciała wywoływał w wielu przypadkach niepokój i oburzenie społeczne⁵².

Przedstawiony powyżej rys historyczny zjawiska prostytutki zawiera wybrane przykłady obecności zjawiska na przestrzeni dziejów. Nie jest on jednak pełnym kompendium wiadomości historycznych, gdyż aspekt ten nie stanowi istoty niniejszej dysertacji.

Użycie własnego ciała do celów zarobkowych kategoryzuje się na wiele sposobów. Patrząc całościowo na zjawisko, można powiedzieć, że tak naprawdę prostytutka jest „jedna”. Prócz określenia tych podstawowych, wyodrębnia się także kilka innych kierunków prostytutki, ewoluujących w ostatniej dekadzie bardzo dynamicznie. Na potrzeby niniejszej dysertacji scharakteryzowano zjawisko ze względu na płeć i wiek oraz wyróżniono prostytutkę kobietą, męską i dziecięcą.

W dziele pt. *Prostytucja i moralność* Harry Benjamin ukazuje dwa rodzaje żeńskiej prostytutki. Pierwszy obejmuje oddawanie się nierządowi z własnego, dobrowolnego wyboru. Introdukcja do świata prostytutki przedstawicielek tego nurtu jest racjonalna i swobodna. Kobiety podejmujące się uczestnictwa w tej działalności mają pełną świadomość jej skutków i przystają na nie. Z kolei w typie kompulsywnym kobiety zarabiają jako prostytutki, ponieważ działają pod wpływem przymusu, do którego mają skłonność. Powodem tego są problemy lub potrzeby natury psychoneurologicznej lub uzależnienie od środków psychoaktywnych. Badania naukowe dowiodły, że powyższe typy nie działają na siebie destrukcyjnie i nie wykluczają się wzajemnie, ale mogą funkcjonować jednocześnie⁵³.

Inne spojrzenie na żeńską prostytutkę prezentuje Magdalena Jasińska, która kategoryzuje prostytutki pod kątem miejsc ich działalności. Kobiety mające w branży wieloletnie doświadczenie określa mianem „gwardzistek”, działające po zmroku – „rasowymi”, a prowadzące swoją działalność w dzielnicach portowych oraz oddające się marynarzom – „mewkami”. Ostatnim wyodrębnionym rodzajem są „ksiutówki” – kobiety szukające klientów na plażach i terenach nadmorskich.

⁵² F. Joyce, *Prostitution and the Nineteenth Century: In Search of the 'Great Social Evil'*, https://warwick.ac.uk/fac/cross_fac/iatl/reinvention/archive/volume1issue1/joyce/, dostęp: 18.04.2021.

⁵³ R.B. Flowers, *The Prostitution of Women and Girls*, North Carolina and London 1998, s. 15–20.

Niektórzy autorzy dokonują także bardziej szczegółowych podziałów, wyodrębniając prostytutkę uliczną, lokalową, hotelową, tirową i agencyjną⁵⁴. Podział prostytutek zastosowany przez Brunona Hołysta uwzględnia pięć ich typów. Pierwszy z nich to „call girls”, czyli kobiety, które nawiązują ze swoimi klientami kontakt telefoniczny. Sposób ich działalności pozwala na obsługiwanie również klientów zagranicznych oraz klientów działających w obszarze biznesu. Ich usługi są kosztowne, a call girls muszą być młode i wykształcone, aby w pełni spełnić oczekiwania swoich klientów. Do drugiego typu prostytutek Hołyst zalicza kobiety świadczące usługi seksualne w klubach nocnych i hotelach. Kontakt z klientami nawiązują przede wszystkim poprzez taniec oraz dosiadanie się do stolików mężczyzn, czasem również są proponowane przez pozostałych pracowników lokalu. Kolejnym typem są kobiety działające na ulicy, tak zwane prostytutki uliczne. Ze względu na zwiększone ryzyko niebezpieczeństwa są wspomagane przez ochroniarzy, mają również sutenerów oraz własnych taksówkarzy. Gromadzą się na tak zwanych pigalakach, czyli w miejscach zlokalizowanych blisko domów publicznych. Wiek tych kobiet jest zróżnicowany. Są również bardziej narażone na kontakt z policją. Czwarty typ prostytutek działa w agencjach towarzyskich, a także salonach masażu erotycznego. W odróżnieniu od prostytutek ulicznych pracują w warunkach nieco bezpieczniejszych. Zachowują również większą anonimowość. Do ostatniego typu kobiet działających w prostytucji Brunon Hołyst zaliczył te, które okazjonalnie trudnią się nierządem. Zachowują one bardzo dużą anonimowość. Zazwyczaj podejmują działalność w weekendy lub w sezonie turystycznym. Do tej grupy kobiet zalicza się przede wszystkim studentki, uczennice szkół średnich, urzędniczki oraz kelnerki⁵⁵.

Małgorzata Kowalczyk wskazuje na obecność w literaturze przedmiotu pojęcia „osobowości prostytutki”. Powyższe określenie charakteryzuje kobiety uprawiające komercyjny nierząd, z zaburzeniami własnej wartości, niewłaściwymi wzorcami relacji męsko-damskich oraz niewłaściwie kształtujących i utrzymujących więzi międzyludzkie. U dużej ich liczby stwierdza się zaburzenia sfery seksualnej, spowodowane prawdopodobnie zbyt wczesną inicjacją seksualną. Motywem „wkroczenia” w świat prostytucji, jak wskazuje autorka, bywa nie tylko element patologiczny w rodzinach, ale również aspekt finansowy, czyli brak środków do życia lub funkcjonowania na odpowiednim poziomie i możliwości spełnienia bardziej luksusowych zachcianek. Zróżnicowane poglądy grup rówieśniczych, w których dorasta jednostka, również ma istotny wpływ na budowanie sfery seksualnej młodego człowieka.

⁵⁴ T. Sołtysiak, *Młodzież o patologii społecznej i jej niektórych zjawiskach: alkoholizm, narkomania, prostytucja*, Bydgoszcz 1993, s. 15–18.

⁵⁵ J.M. Domańska, *Zjawisko prostytucji – analiza teoretyczna*, Szczecin 2017, s. 36–37.

Często model funkcjonowania i poglądy rówieśników płynnie wypełniają braki oraz zaniedbania, które rodzice popełnili na etapie kształtowania moralności i postaw u młodego człowieka. Zatem proces stopniowego zepsucia moralnego bywa etapem doprowadzającym do prostytucji⁵⁶.

Prostytucja, powszechnie uznawana za jeden z najstarszych zawodów świata, w głównej mierze kojarzona jest z usługami seksualnymi świadczonymi przez kobiety. Prostytucja kobieca staje się niejako prototypem i punktem wyjścia dalszych badań nad zjawiskiem społecznym oddawania swojego ciała z uwzględnieniem korzyści finansowej. Oprócz niej występuje jednak także prostytucja męsko-męska. Fakt zaspokojenia żądz cielesnych przez mężczyzn z przedstawicielami tej samej płci znany był już od początków zapisanej historii, dlatego też uważa się, iż męska prostytucja jest tak samo anachroniczna jak żeńska. Była ona dobrze znana Grekom, a w augustiańskim Rzymie dochód z tych usług licencjonowano i opodatkowywano⁵⁷.

W XIX wieku zjawisko prostytucji mężczyzn było w mniejszym stopniu piętnowane niż kobiet. W tym czasie w głównej mierze prostytucja męska dotyczyła związków homoseksualnych. Spotykano się z nią nie tylko w niszowych zakątkach wielkich miast, lecz także w znanych miejscach publicznego przebywania, jak choćby Molly Houses w Anglii czy Galleries of Palais-Royal w Paryżu. Niemniej prostytucja męska nie ograniczała się tylko do przestrzeni zamkniętej. Mężczyzn świadczących usługi seksualne, zarówno hetero, jak i homoseksualne, spotykano na ulicach wielkich miast Europy⁵⁸. Wizerunek dwudziestowiecznej prostytucji męskiej ukazany był przede wszystkim poprzez rozwijającą się społecznie ideologię homoseksualną. Wówczas akt seksualny dotyczący działalności komercyjnej prostytucji stawał się poniekąd akceptowalny i wytłumaczalny. Z innej strony zjawisko męskiej prostytucji identyfikowano jako akt wystąpienia poza normy konserwatywnego postrzegania modelu rodziny⁵⁹. Zjawisko prostytucji męskiej w rozumieniu społecznym jest czynem marginalnym i niewyobrażalnym. W powszechnym rozumieniu prostytucję identyfikuje się tylko z płcią żeńską, podczas gdy przedmiotowe zjawisko,

⁵⁶ M. Kowalczyk, *The Prostitution of Women – A Conscious Choice of a Life Path or Economic Duress*, „Rocznik Andragogiczny” 22, 2015, s. 215–227.

⁵⁷ D.J. West, *Male prostitution*, New York, 2010, s. 9.

⁵⁸ R. Jaouen, *Male prostitution, 19th-20th centuries. Encyclopédie pour une histoire nouvelle de l'Europe*, <https://ehne.fr/en/article/gender-and-europe/prostitution-19th-21st-centuries/male-prostitution-19th-20th-centuries>, dostęp: 7.10.2020.

⁵⁹ K. Kayle, *Male Prostitution in the Twentieth Century: Pseudohomosexuals*, „Hoodlum, Homosexuals, and Exploited Teens, Journal of Homosexuality” 1–2, 2013, s. 1–77.

w którym czynów seksualnych o charakterze zarobkowym dopuszczają się także mężczyźni, rozwijało się równolegle, choć nie było tak powszechnie ogłaszane⁶⁰.

Tomasz Potaczek wskazuje wprost, że osobą praktykującą prostytutkę męską jest mężczyzna lub chłopiec. Nieprawdziwie można identyfikować ją z homoseksualną – wszak nie zawsze osobami korzystającymi z tych usług są tylko mężczyźni. Analogicznym odpowiednikiem prostytutki homoseksualnej jest żeński odpowiednik, czyli prostytutka lesbijek. Odbiorcami usług świadczonych przez męską prostytutkę mogą być kobiety, mężczyźni i dzieci, przy czym w ostatnim przypadku są to czyny karalne o charakterze pedofilskim. Autor nie wyróżnia szczególnie miejsc, w których realizowane są wskazane praktyki. W artykule wskazana jest także typologia podrzędna rodzajów męskiej prostytutki, lecz wymienione kategorie nie są konieczne do wskazania w celu zrozumienia zjawiska⁶¹.

Krzysztof Smykowski rozróżnia dwa podstawowe typy męskiej prostytutki: męsko-heteroseksualną oraz męsko-homoseksualną. Pierwszy z nich określa taką prostytutkę, w której kobieta płaci mężczyźnie za świadczone przez niego usługi seksualne. Najczęściej usługa skierowana jest do kobiet bogatych, zadbanych, zazwyczaj starszych. Drugi rodzaj dotyczy rodzaju prostytutki, w której mężczyzna płaci mężczyźnie. Duży zasięg ma prostytutka męsko-homoseksualna, przybierająca coraz częściej formy zorganizowane⁶².

Ponieważ z prostytutki męsko-heteroseksualnej korzystają przede wszystkim kobiety klasy średniej i wyższej – które poświęciły swoje życie karierze zawodowej, odsuwając na dalszy plan życie rodzinne, często całkowicie również przekreślając zakładanie rodziny czy nawiązywanie długotrwałych relacji – jest to dział prostytutki generujący najwyższe zyski. Jednak do grupy klientek zalicza się również zamożne kobiety, niezadowolone ze współżycia ze swoim partnerem życiowym, również mężem. Nie chcą one rozstawać się z partnerem z uwagi na inne, zadowalające je cechy związku, jak na przykład jego wysokie dochody czy też posiadanie potomstwa. Kobiety korzystające z usług męskich prostytutek bardzo często oczekują, że zastąpi on potencjalnego partnera – co różni je od mężczyzn korzystających z usług damskich prostytutek. Kobiety chcą nie tylko kontaktu seksualnego, ale również porad życiowych, wspólnego spędzenia czasu czy też po prostu adoracji. Są w stanie za to płacić, a męskie prostytutki zaspokajają te proste potrzeby⁶³.

⁶⁰ M. Kotowska, *Wybrane cechy współczesnej prostytutki na tle zmian kulturowych, społecznych i prawnych w Polsce*, „Przegląd Policyjny. Kwartalnik” 3, 2012, Szczepiło 2012, s. 103–112.

⁶¹ T. Potaczek, *Wybrane aspekty współczesnej prostytutki męskiej*, [w:] R. Kowalczyk, M. Leśniak, *Prostytucja – studium zjawiska*, Kraków 2013, s. 93–102.

⁶² K. Smykowski, *Wybrane moralne aspekty prostytutki*, Lublin, 2017, s. 147.

⁶³ Tamże.

Prostytucję dziecięcą, zwaną także często prostytutką nieletnich, ogólnie definiuje się jako uczestnictwo w czynnościach seksualnych z dorosłymi lub innymi nieletnimi. Istotnym jest, że do przedmiotowego wykorzystania dochodzi bez zgody nieletniego. Obejmuje to nie tylko stosunek płciowy, lecz także inne formy seksualnego kontaktu cielesnego z nieletnim. Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich stosuje pojęcie „osoby nieletniej” w zakresie: zapobiegania i zwalczania demoralizacji – w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18; postępowania w sprawach o czyny karalne – w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17; wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych – w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21⁶⁴. *Kodeks karny* za nieletniego uważa osobę, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła 17. roku życia⁶⁵. Powyższy akt prawny został zastąpiony poprzez wprowadzenie w życie Ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, w którym to dokumencie określono osobę nieletnią jako tę, która ukończyła 10 lat i nie jest pełnoletnia⁶⁶.

Wśród czynników mogących determinować rozwój prostytutki nieletnich należy wymienić: słabe więzi rodzinne lub brak uznania wśród osób cenionych, niejednokrotnie związany z niskim statusem społecznym; brak emocjonalności oraz uczuciowości, czego powodem mogą być złe doświadczenia w relacjach z bliskimi czy też brutalne traktowanie dzieci przez rodziców; zbyt wczesne doświadczenia związane ze współżyciem, a zarazem brak wiedzy na temat prawidłowego współżycia i jego skutków oraz przedmiotowe traktowanie podczas współżycia. Osoby nieletnie, podejmując się prostytutki, kierują się różnymi aspektami. Nie zawsze jedynym jest chęć odniesienia korzyści materialnej. Gdy jednak względy ekonomiczne stają się determinantem świadczenia usług seksualnych, określa się to wówczas mianem „prostytucji głodowej”. Głównym motywem jest wtedy chęć zarobku spowodowana złą sytuacją finansową osób nieletnich i ich rodziny⁶⁷. Aleksandra Szydłowska wskazuje, że wśród innych czynników mogących mieć istotny wpływ na świadczenie usług seksualnych przez osoby nieletnie są: uzależnienia, niewłaściwe wzorce rodzinne, wykorzystywanie seksualne nieletnich, złe relacje z rodzicami lub wczesne rozpoczęcie życia

⁶⁴ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. 1982, nr 35, poz. 228.

⁶⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.

⁶⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1700.

⁶⁷ A. Popławska, *Wykorzystywanie małoletnich w prostytucji charakterystyka i dynamika zjawiska ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy polskiej*, „Dziecko Krzywdzone” 4(33), 2010, s. 52–63.

seksualnego⁶⁸. W obecnych czasach na popularności zyskuje tzw. prostytutka kulturowa, która charakteryzuje się przede wszystkim nadmiernym eksponowaniem własnego ciała, stawianiem swojej atrakcyjności fizycznej ponad wartości moralne, przedmiotowym traktowaniem swojego ciała oraz brakiem szacunku do niego, co prowadzi również do stopniowego obniżenia samooceny⁶⁹.

Na dwie kategorie podzielić można także osoby korzystające z prostytutki nieletnich. Przedstawiciele pierwszej z nich nie koncentrują swojej uwagi tylko na małoletnich. Kontakt następuje z uwagi na potrzebę chwili, korzystne warunki finansowe lub nieświadomość klienta, że osoba, z której usług korzysta, jest nieletnia. Do drugiej grupy należą ci, którzy obierają nieletnich za cel swojego pożądania seksualnego. Do tej kategorii najczęściej zalicza się osoby uwikłane w pornografię lub korzystające z usług seksturystyki. Globalnym problemem w obecnych czasach stał się powszechny dostęp osób małoletnich do przestrzeni internetowej, a nieracjonalny dostęp do sfery multimedialnej niesie za sobą wiele zagrożeń. Podczas gdy na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku posiadanie przez dziecko telefonu komórkowego czy komputera było sytuacją rzadko spotykaną, aktualnie jest powszechne. Oferty osób szukających dziecka jako obiektu seksualnego możemy odnaleźć na czatach, forach internetowych czy portalach społecznościowych⁷⁰. Jasno należy określić, że dostęp do internetu stanowi wielkie dobrodziejstwo z uwagi na wgląd do wielu potrzebnych dla rozwoju i nauki informacji, ale często staje się też źródłem wielu niebezpieczeństw. Jednakże prostytutka w przestrzeni internetowej znajdzie opis w innym miejscu niniejszej dysertacji.

Wielu specjalistów badających problematykę seksualności i prostytutki poprzez metodę ankietową usiłowało zobrazować skalę prostytutki wśród osób nieletnich. W grupie badanej przez Jacka Kurzębę znaczna część osób rozpoczęła inicjację seksualną przed 17. rokiem życia. Małgorzata Kowalczyk-Jamnicka wykazała, że 78% prostytuujących się dziewcząt swoje pierwsze obcowanie płciowe miało przed rozpoczęciem 15. roku życia, a Joanna Sztobryn-Giercuskiewicz dowiodła, że 80% kobiet lub dziewcząt trudniących się prostytutką mogło w dzieciństwie paść ofiarą nadużyć seksualnych⁷¹.

⁶⁸ A. Szydłowska, *Problematyka prostytutki i jej przeciwdziałania w świetle wartości*, „Rocznik z Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Administracji” 2, 2011, s. 9–11.

⁶⁹ J. Kurzęba, *Młodość w objęciach seks biznesu*, „Kultura i Edukacja” 2–3, 2006, s. 75.

⁷⁰ K. Kubacka, *Prostytucja dziecięca jako zagrożenie dla współczesnego społeczeństwa*, <http://www publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=8894&fbclid=IwAR3FyOyjwRSOKdNsNd9DMH0b63W732NDipbZqXgYSRJAMB6atQxvg7MNxc>, dostęp: 21.03.2019.

⁷¹ L. Albański, *Wybrane zagadnienia...*

W krajach Europy Środkowo-Wschodniej można wyróżnić kilka rodzajów prostytucji dziecięcej. Pojęciem „dzieci ulicy” określane są osoby nieletnie, często bezdomne, które swoje usługi seksualne oferują w okolicach stacji kolejowych. Motywem tej działalności jest chęć zarobku w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb żywieniowych. Klientami są zazwyczaj osoby niezamożne, wywodzące się z niższych warstw społecznych. Kolejną grupą są dzieci pochodzące z domów dziecka (polskich i rumuńskich), zapraszane przez pedofilów na wakacje. Dziewczęta pochodzące z Europy Środkowo-Wschodniej (głównie z Rosji, Ukrainy, Białorusi, Polski) są też przewożone do zachodnich agencji towarzyskich. Dzieci świadczące swoje usługi przy drogach – tak zwana prostytucja drogowa – spotkać można najczęściej w Polsce i Czechach.

Nieletni zmuszani są do prostytucji za pomocą różnych metod. Sprawcy najczęściej przymuszają nieletnich poprzez groźby, oszustwo lub porwania. Istnieją również środowiska, w których prostytucja jest pojmowana jako normalne zjawisko ze względu na jej powszechność i wywodzące się z nich dzieci poddają się jej bez oporu. Osoby nieletnie są również sprzedawane lub oddawane jako spłata zaległego długu, a także w celach zarobkowych, na przykład do sztucznej adopcji. UNICEF w swoich ostatnich badaniach przedstawił dane, według których aż 36% nieletnich dziewcząt jest sprzedawana w celu zawarcia małżeństwa z o wiele starszymi mężczyznami. Takie zjawisko ma miejsce przede wszystkim w krajach afrykańskich (Czad, Niger) oraz południowoazjatyckich (Kambodża, Tajlandia, Bangladesz)⁷². Zdarza się też zatrudnianie dzieci płci męskiej, często będących poniżej 15. roku życia, do produkcji filmów pornograficznych⁷³.

Problemem jest określenie wielkości zjawiska prostytucji dziecięcej. Zdaniem Pawła Szwiela istnieją dwa powody mające wpływ na trudność w sprecyzowaniu skali problemu. Jako pierwszy wskazuje ukrytą działalność przestępców z uwagi na fakt karalności czynów seksualnych z udziałem osób nieletnich. Drugą przyczyną jest według autora trudność moralna, etyczna i praktyczna w badaniu dzieci dotkniętych problemem prostytucji⁷⁴.

2.3. Handel dziećmi

Handel ludźmi jest zjawiskiem, które dotyczy również najmłodszych. Nierzadko bowiem dochodzi do sytuacji, w których nieletni zmuszani są do udziału w czynnościach

⁷² L. Koba, *Prostytucja i pornografia dziecięca...*, s. 313–314.

⁷³ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej...*, s. 109–110.

⁷⁴ P. Szwiec, *Dzieci w seks-biznesie*, „Czasopismo Niebieska Linia” 2, 2007, s. 19–22.

seksualnych, pornografii, sprzedaży narządów, nielegalnej pracy, nielegalnej adopcji, bywają też przedmiotem handlu na całym świecie. Trudno jest oszacować tego skalę zjawiska.

Najaktualniejszym dokumentem zawierającym definicję handlu dziećmi jest *Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii*, przyjęty w Nowym Jorku 25 maja 2000 roku. Zgodnie z nim jest to: „jakiegokolwiek działanie lub transakcja, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie lub grupie za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą”⁷⁵. Wskazać należy, że w powyższej definicji nie sprecyzowano, do jakich konkretnie czynności ma zostać przekazany nieletni. Istotnym jest, że potencjalny kontrahent osiąga korzyść z popełnionego przestępstwa. W kolejnych punktach niniejszego *Protokołu* określono również definicję dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii.

Pod pojęciem „dziecko” rozumie się osobę niepełnoletnią, poniżej 18. roku życia. Wśród czynników mających wpływ na rozwój handlu dziećmi należy wymienić zjawiska patologiczne, takie jak: uzależnienie od alkoholu, przemoc w rodzinie, brak odpowiedniego nadzoru przez instytucje pomocy społecznej. Poza nim istotne znaczenie mają także czynniki gospodarcze i kulturowe. Niejednokrotnie w ustanowionym prawie brakuje odpowiednich rozwiązań, które w sposób skuteczny chronią najmłodszych. Wykorzystanie dzieci do prac przymusowych w płaszczyźnie kulturowej bywa obszarem, na który nie zwraca się uwagi. Również niepokoje militarne zagrażają podstawowym prawom człowieka, w tym także najmłodszym, jakimi są prawo do życia, wolności, bezpieczeństwa, rozwoju i edukacji⁷⁶.

Zmiany ekonomiczne, polityczne, społeczne oraz konflikty militarne pod koniec XX wieku na terenie Europy miały wpływ na zubożenie społeczeństwa. Doprowadziło to między innymi do rozwoju przestępczości pospolitej, w tym także wielu patologii społecznych, jak choćby narkomanii. Nie ominęło to również najmłodszych. Poprzez obniżenie poziomu życia rodzin wzrósł wskaźnik dzieci oddawanych do placówek opiekuńczo-społecznych, dzieci zaniedbanych oraz porzuconych przez rodziców i opiekunów prawnych. Postęp globalizacyjny, zawierający w sobie również ruchy migracyjne, był także jednym z czynników rozwoju przestępczości z udziałem osób nieletnich. Rodziny wraz z dziećmi migrują z krajów ubogich

⁷⁵ *Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii*, artykuł 2, New York 2000.

⁷⁶ M. Dudzicz, *Handel ludźmi – zarys problematyki*, [w:] M. Ochwat, *Bezpieczeństwo i prawa człowieka. Analiza wybranych problemów globalnych*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 4, 2014, s. 227–240.

do bogatych, choćby obszaru Europy Zachodniej, w poszukiwaniu lepszej przyszłości. Wtedy właśnie kształtuje się wiele możliwości do zwerbowania dzieci jako ofiar handlu.

Dzieci sprzedawane są czasem jeszcze na terenie swojego kraju pochodzenia, a następnie transportowane do kraju docelowego. Niekiedy również do przestępczego procederu dochodzi już w obcym kraju. Najczęstszą cechą, która charakteryzuje dziecko – ofiarę handlu, jest brak zaufania do dorosłych. Ma to bezpośredni związek z trudnym doświadczeniem rodziny, związanym na przykład z odtrąceniem dziecka przez najbliższych lub niewiernością rodziców wobec siebie, co dla obserwującego dziecka staje się dotkliwym doświadczeniem⁷⁷. Bez wątpienia najgorsze skutki w psychice dziecka pozostawiają jego wyzysk i wykorzystanie. Są one zróżnicowane, uzależnione bezpośrednio od częstotliwości działania sprawcy, wieku, poziomu przemocy, charakteru i osobowości dziecka, a później – od odpowiedniego wsparcia najbliższych i specjalistów. Najczęściej dziecko staje się uczestnikiem tragedii nie z własnej woli, a w wyniku łatwowierności uwarunkowanej między innymi niedojrzałością intelektualną i emocjonalną. Z tego właśnie powodu młody człowiek nie jest w stanie odpowiednio określić poziomu niebezpieczeństwa, będącego zagrożeniem dla jego życia i zdrowia⁷⁸.

Gabriela Zawadzka w swoich rozważaniach wskazuje na kilka czynników mogących mieć wpływ na powstanie zjawiska handlu dziećmi. Jako pierwszy z nich wymienia relacje rodzinne. Niedostateczna obecność rodzica w życiu dziecka, osłabione więzi, przemoc pod wieloma postaciami przedstawione są jako główne powody środowiskowe, będące elementem prowadzącym do tragedii. Następną płaszczyzną jest sytuacja ekonomiczno-społeczna rodziców bądź opiekunów dziecka. Często brak możliwości zapewnienia odpowiednich warunków do rozwoju bywa powodem świadomego lub wypadkowego uczestnictwa dziecka w procederze. Ostatnim wymienianym przez autorkę czynnikiem jest odporność psychofizyczna samego dziecka. Ważne są również wiek dziecka, etap rozwoju czy na przykład niepełnosprawność⁷⁹.

Ewelina Ligieża wskazuje rodzaje osób nieletnich mogących stać się ofiarami handlu. Wśród nich wymienić można nastolatków powyżej 15. roku życia, pochodzących zwykle z krajów Azji Wschodniej i postradzieckich, którzy najczęściej wykorzystywani są do

⁷⁷ A. Morawska, *Proceder handlu dziećmi – perspektywa doświadczeń europejskich*, [w:] *Problem handlu dziećmi i dzieci cudzoziemskich bez opieki*, „Dziecko Krzywdzone” 4, 2005, s. 7–24.

⁷⁸ J. Rubiś-Kulczycka, *Handel ludźmi jako forma współczesnego niewolnictwa*, Zeszyty Naukowe Uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z Nauk Społecznych, Polkowice 2016, s. 27–62.

⁷⁹ G. Zawadzka, *Problem handlu dziećmi w Polsce – opinie i doświadczenia profesjonalistów*, „Dziecko Krzywdzone” 4, 2010, s. 99–118.

prostytucji i pracy przymusowej. Kolejną grupę tworzą osoby niepełnoletnie w różnym wieku, przymuszane na przykład do żebractwa. W tym przypadku niejednokrotnie dochodzi do oddania dziecka za zgodą i przyzwoleniem rodzica, uzasadnianym najczęściej chęcią polepszenia warunków bytowych rodziny⁸⁰.

Jak zauważa Stefan Raczyński, na terenach Polski w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku obok zjawiska handlu kobietami dynamicznie rozwijał się właśnie handel dziećmi. Regionem docelowym były kraje Ameryki Środkowej i Południowej. Nieletnich chłopców werbowano do zbiorów, dziewczynki zaś – do innych zajęć o charakterze pracy fizycznej, a wraz z upływem lat przeznaczano je do prostytucji⁸¹.

Jedną z form omawianego procederu stanowi przymuszanie dzieci do małżeństwa. Istotny wpływ na rozwój i powszechność tego zjawiska mają między innymi względy etniczne i kulturowe. Radosław Malinowski ukazuje przedmiotową problematykę, przywołując sytuacje krajów afrykańskich. *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów* określa jasno, że minimalny wiek wejścia w stan małżeński to 18. rok życia. Analogiczne zapisy zawarte są również w regulacjach krajowych. Jednakże obecnie w dalszym ciągu łamane są zasady i istnieje praktyka zawierania związków małżeńskich nastoletnich dzieci z pełnoletnimi osobami. W głównej mierze sprawcami przedmiotowego handlu są rodzice. Doprowadzenie do związku małżeńskiego jest efektem porozumienia dwóch rodzin, w którym właśnie przedmiotem staje się bezradne i niewinne dziecko. Wskazane obyczaje mają pochodzenie natury etnicznej. Głównym uzasadnieniem tego zjawiska była chęć przedłużenia trwania danego rodu, ale każda ze stron transakcji osiągała z tego dodatkową korzyść, przeważnie związaną z kwestiami terytorialnymi i finansowymi. Ukazuje to sytuację, w której względy pochodzenia i szeroko pojętych „własnych interesów” stają się ważniejsze niż bezpieczeństwo i zdrowie najbliższych⁸². Co gorsza, nieletnia osoba nie ma możliwości protestu i odwrotu. Gdy podejmie próbę ucieczki, zostaje schwytana i oddana w ręce swojego narzuconego partnera. Niemniej w obecnych czasach jest to czyn bezprawny, który może mieć negatywne konsekwencje.

Na kontynencie afrykańskim małżeństwa zawierane przez dzieci są zjawiskiem powszechnym. Według raportu analizującego przedmiotowe zjawisko na obszarze Afryki Środkowej i Zachodniej 4 na 10 kobiet w wieku od 20 do 24 lat weszło w związek małżeński jako osoba niepełnoletnia, a w Mali 55% małżeństw w 2010 roku zawarto z dziećmi. Informacje

⁸⁰ E. Ligieża, *Handel ludźmi – charakterystyka i skala zjawiska*, „Forum Pedagogiczne” 1, 2015, s. 23.

⁸¹ S. Raczyński, *Handel kobietami i dziećmi*, <https://polona.pl/item/handel-kobietami-i-dziecmi,Njc4NjY5NTQ/4/#info:metadata>, dostęp: 27.10.2020.

⁸² R. Malinowski, *Family in Africa – (Not) a Safe Haven from Human Trafficking*, „Roczniki Teologiczne” 10, 2015, s. 205–214.

zawarte w raporcie wskazują, że do niniejszego zjawiska najczęściej dochodzi na obszarach mniej zurbanizowanych. Warto dodać, że na terenach krajów afrykańskich, gdzie dominuje islam, praktyki małżeństw nieletnich nie są zakazane, a wręcz istnieje dla nich przyzwolenie. Często bywa to powodem wzrostu liczby małżeństw z udziałem dzieci. Jako przykład można podać Republikę Gambii, w której 95% populacji stanowią muzułmanie. Małżeństwa dzieci nie są postrzegane jako fakt niepożądany. Wręcz przeciwnie, wielu starszych rodu uważa, że praktyka ta wywiera pozytywny wpływ na rozwój kobiety. Co więcej, pogląd ten wspierają równocześnie lokalne tradycje, przy jednoczesnym rozwoju populacji i dbałości o rodzinę. W niektórych regionach Ugandy zawarcie związku małżeńskiego przez nastoletnią dziewczynę traktowane jest jako rytuał symbolizujący przejście dziewczęcia do kobiecości. Kontrowersyjny punkt widzenia można także zaobserwować wśród społeczeństw Ugandy, Republiki Gambii czy Kenii, gdzie małżeństwo nieletnich dziewcząt traktowane jest w pewnym stopniu nie tylko jako przedłużenie ciągłości rodu, lecz także swoista prewencja. Ludność uważa, że wczesne wyjście za mąż chroni przed przedwczesnym rozpoczęciem aktywności seksualnej, zapobiega nieplanowanej ciąży, a ponadto zabezpiecza przed przymusową pracą seksualną⁸³.

Z wielu badań wynika, że osoby nieletnie wchodzące w stan małżeński są szczególnie narażone na popadanie w stany depresyjne, odizolowanie od społeczeństwa, infekcje przenoszone drogą płciową oraz inne choroby mogące prowadzić do uszczerbku na zdrowiu, a w niektórych przypadkach – nawet do śmierci. Istnieje ponadto trudność natury rozwojowej, polegająca na tym, że niedojrzałe fizycznie i psychicznie dziewczęta w momencie zawarcia związku małżeńskiego muszą wejść w rolę matki, żony i gospodyni dbającej o porządek domowy, podczas gdy cielesnie i intelektualnie w większości przypadków dziewczęta jeszcze nie są odpowiednio przystosowane do podjęcia rodzinnych obowiązków. Pomiędzy małżonkami przeważnie istnieje też duża różnica wieku – zazwyczaj mężczyźni są dużo starsi od dziewcząt, choć brakuje dokładnych statystyk na ten temat – będąca częstym powodem problemów psychicznych dziewcząt. Odrzucenie i brak zrozumienia przez starszego współmałżonka często prowadzą do samoizolacji, depresji i odrzucenia⁸⁴.

Kolejną niebezpieczną formą przestępstwa, mającą ścisły związek z handlem dziećmi, stanowią nielegalne adopcje. Według Martyny Dudzicz jednym z głównych problemów powstawania tego procederu jest ujemny przyrost naturalny w krajach Starego Kontynentu

⁸³ S. Nabahen, *Child marriage in The Gambia*, Centre for Human Rights, Petoria 2018, s. 19–29.

⁸⁴ S.K. Mahato, *Causes and consequences of child marriage: a perspective*, „International Journal of Scientific & Engineering Research” 7, 2016, s. 698–702.

i USA. Zmniejszająca się liczba narodzin staje się czynnikiem wzrostu popytu na ofiary nielegalnej adopcji. Dzieci pochodzą najczęściej z krajów ubogich. W tych obszarach często powodem oddania narodzonego dziecka jest brak możliwości zapewnienia mu rozwoju lub zła sytuacja materialna rodziców⁸⁵. Bezprawne organizowanie adopcji w obecnych czasach pojmowane jest jako zjawisko patologiczne.

Radosław Antonów wskazuje, że powszechnie nielegalna adopcja określana jest jako „dzika” lub „podziemna”. Ponadto autor tłumaczy, że do nielegalnej adopcji dochodzi wówczas, gdy kobieta pozoruje stan ciąży, a poród odbywa się fikcyjnie, i na tej podstawie rejestruje nabyte dziecko jako swoje⁸⁶. Fakt przenikania się wzajemnego handlu dziećmi z nielegalnymi adopcjami był podstawą przeprowadzonych przez Międzynarodową Organizację ds. Migracji (IOM) oraz organizację NEXUS Institute na terenie państw Europy Południowo-Wschodniej badań dotyczących kontrowersji związanych z adoptowaniem dzieci na tym obszarze między innymi do USA⁸⁷.

David Smolin dowodzi, że proceder nielegalnych adopcji obejmuje działania ściśle skonstruowane. Osoby nadzorujące tę działalność nie są przypadkowe. Cechują je przede wszystkim odpowiednie umiejętności językowe, pozycja społeczna i majątność. Cała kombinacja predyspozycji umożliwia nawiązanie porozumienia z agencjami adopcyjnymi i rodzinami nabywającymi dziecko. Rozpoznania w środowiskach rodzin ubogich dokonują pośrednicy niższego szczebla, zwani powszechnie zwiadowcami lub rekruterami. Najczęściej do zwerbowania dochodzi w rodzinach, gdzie stawka dzienna zarobków nie przekracza jednego dolara na dzień. Matki to najczęściej młode, niebędące w związku małżeńskim kobiety, pochodzące ze środowisk dotkniętych zubożeniem, które po urodzeniu są zachęcane do porzucenia lub oddania w adopcję swojego dziecka z pominięciem przepisów prawa. Należy zauważyć, że zgoda rodzica na pozbawienie się dziecka po narodzinach często wynika z presji otoczenia, ale również motywowana jest zapłatą. Ponadto często dochodzi do brutalnych i bezprecedensowych przypadków, w których dzieci są porywane i uprowadzane z różnego rodzaju placówek opiekuńczo-wychowawczych, a następnie stają się przedmiotem nielegalnej adopcji⁸⁸.

⁸⁵ M. Dudzicz, *Handel ludźmi – zarys problematyki...*, s. 235–236.

⁸⁶ R. Antonów, *Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 61, 2014, s. 7–16.

⁸⁷ A. Gajek, *Adopcja dzieci na tle handlu ludźmi*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”, Kraków 2015, s. 27–36.

⁸⁸ E.C. Loibl, *The transnational illegal adoption market: A criminological study of the German and Dutch intercountry adoption systems*, Maastricht 2019, s. 38–41.

Jedną z form omawianej problematyki jest adopcja ze wskazaniem. Praktyka polega na zrezygnowaniu przez biologicznych rodziców z władzy rodzicielskiej nad swoim dzieckiem i oddanie go na wychowanie wskazanej z imienia i nazwiska rodzinie. Z pozoru legalna działalność może stać się obszarem do działania dla grup przestępczych, polegającego wówczas na nieuczciwym pośrednictwie. Proponuje on bowiem swoją pomoc w adopcji z wskazaniem za pośrednictwem przestrzeni internetowej, z której to działalności ma otrzymać korzyść finansową. Dochodzi do sytuacji, w której dziecko już narodzone bądź jeszcze będące w łonie matki staje się już przedmiotem transakcji ekonomicznej. Małgorzata Pomarańska-Bielecka wskazuje na niebezpieczeństwo mogące spotkać osoby, chcące uczciwie oddać dziecko pod opiekę innym: „Największe jednak zagrożenie jest nie w samej instytucji adopcji ze wskazaniem. Dużo bardziej niebezpieczny jest etap wcześniejszy, czyli oferowanie dziecka do adopcji za pośrednictwem internetu. Składanie takich ofert uprzedmiotawia dziecko, sprowadza je do roli towaru, komercjalizuje proces dobierania rodziny do dziecka czy dziecka do rodziny”⁸⁹.

Niezbędną do przedstawienia formą adopcji jest macierzyństwo zastępcze, powszechnie nazywane surogacją. Określenie to pochodzi od łacińskiego słowa *surrogare lub subrogare*, co w tłumaczeniu oznacza „wybierać zastępczo kogoś innego”. Pojęcie to ma również swój odpowiednik w terminologii prawnej, jednakże na potrzeby niniejszej dysertacji zostaną uwzględnione wyłącznie kwestie biologiczne. Przywołana definicja bardziej zbliżona jest do określenia powziętego z języka angielskiego *surogat mother*, opisującego kobietę, która wyraża zgodę na specyficzną umowę⁹⁰.

Temat macierzyństwa zastępczego budzi wiele kontrowersji zarówno pod kątem etycznym, jak i prawnym. Oktawian Nawrot wskazuje, że niezbędnym do zaistnienia zjawiska jest pozaustrojowe zapłodnienie komórki jajowej kobiety (metoda *in vitro*), implantacja otrzymanego embrionu do macicy matki zastępczej, utrzymanie ciąży i urodzenie dziecka przez matkę zastępczą, a następnie przekazanie dziecka nowym rodzicom⁹¹. Robin Baker określa, że „macierzyństwo zastępcze jest umową, na mocy której kobieta nosi dziecko, które po urodzeniu

⁸⁹ M. Pomarańska-Bielecka, *Adopcja ze wskazaniem i zagrożenia z nim związane. O granicy między handlem dziećmi, a stosowną korzyścią majątkową należną rodzinie biologicznej oddającej dziecko do adopcji*, „Dziecko Krzywdzone” 14, 2015, s. 2, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/478/344>, dostęp: 29.11.2020.

⁹⁰ S. Biały, *Macierzyństwo zastępcze jako plan subrogacji praw do dziecka wbrew zasadom sprawiedliwości i miłości*, „Studia Nad Rodziną” 42, 2017, s. 67–68.

⁹¹ O. Nawrot, *Macierzyństwo zastępcze – aspekty moralno-prawne*, „Etyka” 33, 2000, s. 175–194.

zostanie przekazane innej kobiecie”⁹². Rola kobiety podejmującej się surogacji ogranicza się tylko do przenoszenia, urodzenia dziecka oraz pozbawienia siebie praw rodzicielskich na rzecz innych wychowawców. Innymi słowy, ciało kobiety zostaje wynajęte w celu pośrednictwa w narodzinach nowego życia. Antoni Olak i Antoni Krauz podają, że surogatką jest kobieta, która „w zamian za wynagrodzenie przyjmuje do swojej macicy zapłodnioną drogą *in vitro* komórkę jajową innej kobiety, która ma problemy z zajściem lub donoszeniem własnej ciąży”⁹³.

Katarzyna Ciulkin-Sarnocińska w swoich rozważaniach ukazuje podział macierzyństwa zastępczego na pełne i częściowe. Pierwszy przypadek zachodzi, gdy następuje dostarczenie przez potencjalnych przyszłych rodziców materiału biologicznego do matki zastępczej, czyli zapłodnionego embrionu. Macierzyństwo zastępcze częściowe ma miejsce, gdy dochodzi do zapłodnienia matki zastępczej nasieniem mężczyzny, przyszłego ojca dziecka, bez koniecznego zbliżenia z tą kobietą. Badaczka przytacza również model amerykański macierzyństwa zastępczego, w którym to istnieje podział na formę tradycyjną i gestacyjną. Forma tradycyjna określana jest w przypadku, gdy kobieta zostaje zapłodniona przez mężczyznę, do którego po urodzeniu trafia dziecko. Natomiast model gestacyjny zachodzi w przypadku, gdy materiał biologiczny rodziców chcących mieć potomstwo zostaje wszczepiony do wnętrza innej kobiety. Od tego momentu pełni ona funkcję „inkubatora” i istoty przeznaczonej do urodzenia tego dziecka⁹⁴.

2.4. Handel narządami ludzkimi

Pierwsze wzmianki o istnieniu zjawiska utraty, prób zamiany ludzkich organów bądź leczenia odnajdujemy w starożytności na ściennych malowidłach cywilizacji Majów, Azteków i Etrusków. Również w dokonaniach świętych Kościoła katolickiego napotkać można sytuację uzdrowienia osoby chorej. Legenda głosi, że święci Kosma i Damian przeszczepili zdrową kończynę dolną pochodzącą od umarłego Etiopczyka głęboko wierzącej osobie, cierpiącej na nowotwór złośliwy tej samej kończyny⁹⁵.

⁹² B. Walerian, *Nowe dylematy medycyny – zjawisko macierzyństwa zastępczego w perspektywie społeczno-etycznej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 12, 2009, s. 35–44.

⁹³ A. Olak, A. Krauz, *Surogatka to już zawód, banał, czy globalne społeczne zapotrzebowanie*, „Kultura Bezpieczeństwa, Nauka – Praktyka – Refleksje” 21, 2016, s. 179–192.

⁹⁴ K. Ciulkin-Sarnocińska, *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym (rozprawa doktorska)*, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/8739>, s. 21–31, dostęp: 23.12.2020.

⁹⁵ J. Nebojša, T. Marios, *The miracle of the black leg: eastern neglect of western addition to the hagiography of saints Cosmas and Damian*, „Acta Medico-Historica Adriatica, Croatian Scientific Society for the History of Health”, Belgrad 2015, s. 329–344.

Renesans był czasem pierwszych praktyk przeszczepu narządów ludzkich. Już na początku XVI wieku sycylijski lekarz Brance z powodzeniem dokonał estetycznego zabiegu plastyki nosa u zamożnego patrycjusza. Istotnym faktem jest, że tkanka skórna pochodziła od niewolnika, który mógł zostać przymuszony do jej oddania. W XIX wieku niemieccy i angielscy specjaliści dokonywali wielu przeszczepów narządów ciała ludzkiego zakończonych powodzeniem. Wśród nich wymienić należy przeszczep tkanki skórnej, kości, transfuzję krwi, elementów gałki ocznej czy gruczołu tarczycowego. Od XX wieku nastąpił dynamiczny rozwój medycyny, co w istotnym stopniu przyczyniło się do rozwoju, liczby i jakości wykonywanych zabiegów transplantacyjnych⁹⁶.

Handel ludźmi to nie tylko czerpanie korzyści materialnych z ludzkiej pracy, czynności seksualnych czy wykorzystania nieletnich. Zjawiskiem nabierającym ostatnio dynamicznego tempa, a będącym równocześnie jedną ze składowych przestępstwa stanowiącego przedmiot niniejszej dysertacji, jest handel narządami ludzkimi. Przeznaczenie poszczególnych części bądź elementów ciała człowieka w procesie transakcji „kupna – sprzedaży” stało się obszarem działania grup przestępczych. Zjawisko to związane jest z pojęciem „transplantacji”.

Samo określenie „transplantacja” pochodzi od łacińskiego słowa *transplantatio* i oznacza „przeszczepienie”, „przesadzenie”⁹⁷. Przeszczepienie narządów ludzkich określa się jako przeniesienie komórek, tkanki lub konkretnego narządu w obrębie jednego organizmu lub pomiędzy dwoma organizmami. Jako przykład tych czynności podać można takie zabiegi, jak przeszczep szpiku kostnego, przeszczep skóry czy też wątroby lub serca⁹⁸. Problematyka transplantacji jest jednym z obszarów badań nauk medycznych. Określenie kwestii terminologicznych związanych z transplantacją znajduje się w *Ustawie z dnia 1 lipca 2005 roku o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów*.

Osoba, od której pobierane są komórki, tkanki, narządy, określana jest mianem dawcy. Dotyczy to zarówno osób żywych, jak i ludzkich zwłok. Pojęcie „komórka” rozumiane jest jako „najmniejsza struktura morfologiczna i czynnościowa organizmu, zdolna do podstawowych czynności życiowych, występujący pojedynczo lub grupowo, niepowiązana ze sobą tkanką łączną”. „Narządem” określono „wyodrębnioną i istotną część ludzkiego ciała, zbudowaną z różnych tkanek, zdolną do utrzymania swojej struktury, ukrwienia i możliwości pełnienia

⁹⁶ R. Tokarczyk, *Zarys regulacji transplantacji organów ludzkich*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1, 2000, s. 15–17.

⁹⁷ G. Babecki, S. Bober, *Słownik lekarski łacińsko-polski*, Wydanie drugie poprawione i rozszerzone, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1979, s. 798.

⁹⁸ M. Makara-Studzińska, A.J. Kowalska, K. Jakubowska, *Poziom wiedzy oraz opinie pielęgniarek na temat transplantacji organów*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 1, 2012, s. 31–36.

autonomicznych funkcji fizjologicznych”, przez słowo „tkanka” zaś rozumie się „zespół komórek o wyspecjalizowanych funkcjach powiązanych ze sobą subwencją międzykomórkową”⁹⁹.

Warto zauważyć, że Światowa Organizacja Zdrowia definiuje transplantację jako „przeniesienie albo wszczepienie ludzkich komórek, tkanek lub narządów od dawcy do biorcy w celu przywrócenia funkcji organizmu”. Instytucja ta w definicji wskazuje również pojęcie „ksenotransplantacji”, czyli przypadku przeszczepu, do którego dochodzi pomiędzy różnymi gatunkami, na przykład między człowiekiem a zwierzęciem¹⁰⁰.

Cennym dokumentem podejmującym kwestię handlu narządami ludzkimi jest *Deklaracja Stambulska*. Treść dokumentu, przygotowaną dzięki staraniom różnych instytucji międzynarodowych, w tym Towarzystwa Transplantacyjnego i Międzynarodowego Towarzystwa Nefrologicznego, czy reprezentantów państw członkowskich Światowej Organizacji Zdrowia, w tym reprezentanta Polski, opracowana podczas szczytu odbywającego się w dniach 30 kwietnia – 2 maja 2008 roku w Stambule. Właśnie w treści powyższego dokumentu handel organami ludzkimi zdefiniowano jako „werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przejmowanie żywych lub zmarłych osób bądź ich organów z zastosowaniem gróźb lub z użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia przez osobę trzecią płatności lub korzyści dla uzyskania kontroli nad dysponowaniem potencjalnym dawcą w celu wykorzystania poprzez usunięcie organów do celów transplantacji”¹⁰¹.

Z kolei *Konwencja Rady Europy przeciwko handlowi ludzkimi narządami*, podpisana 15 marca 2015 roku w Santiago de Compostela, określa omawiany proceder jako każdą niezgodną z prawem działalność na organach ludzkich. W dokumencie tym zaznaczono, że nie ma znaczenia, czy narządy ludzkie pochodzą od dawcy żywego czy martwego. Ważnym aspektem popełnienia czynu zabronionego jest umyślność działania jego sprawcy. Czynność

⁹⁹ Ustawa z dnia 1 lipca 2005 roku o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów, art. 2, Dz.U. 2005, nr 169, poz. 1411.

¹⁰⁰ World Health Organisation, *Global Glossary of Terms and Definitions on Donation and Transplantation*, s. 14, Genewa 2009, <https://www.who.int/transplantation/activities/GlobalGlossaryonDonationTransplantation.pdf?ua=1>, dostęp: 22.01.2021.

¹⁰¹ R. Tobiaszewski, *Prawo do przeszczepu i jego ograniczenia w świetle Deklaracji stambulskiej o obrocie narządami i turystyce transplantacyjnej*, [w:] A. Białek, M. Wróblewski, *Wybrane aspekty praw człowieka a bioetyka*, Warszawa 2016, s. 127–141, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wybrane%20aspekty%20praw%20cz%C5%82owieka%20a%20bioetyka_0.pdf, dostęp: 28.12.2020.

oddania organu musi być świadoma i dobrowolna, bez znamion jakiegokolwiek przymusu. W przypadku osób zmarłych pobranie elementów ciała musi spełniać wszelakie kryteria ustawodawstwa państwa, na terenie którego zostaje ono dokonane.

Konwencja zwraca również uwagę na finansowy aspekt, będący jednym ze znamion przestępczego zjawiska. Jasno bowiem określono, że czyn karalny zachodzi w momencie, gdy od osoby żyjącej, umarłej bądź osoby trzeciej w zamian za pobranie poszczególnego narządu ciała ludzkiego zaoferowano korzyść finansową lub inny porównywalny z nią zysk. Rada Europy na kartach *Konwencji* wzywa do utworzenia odpowiednich instrumentów prawnych penalizujących użycie w sposób bezprawny zdobytych narządów do celów implantacji lub innych, z wyłączenie wszczepienia. Także rekrutację do uczestnictwa w nielegalnym handlu narządami w celu osiągnięcia zysku uznano za czyn niezgodny z prawem.

W *Konwencji* zobowiązano również państwa członkowskie do stworzenia adekwatnych rozwiązań prawnych, zabraniających obiecywania, oferowania lub dawania w sposób pośredni lub bezpośredni zapłaty pracownikom albo podejmowania pracy w instytucjach sektora prywatnego na rzecz nielegalnej działalności dotyczącej usuwania narządów ludzkich. Dotyczy to również sytuacji, gdy zlecenie pochodzi od pracowników służby zdrowia za pośrednictwem „firm” sektora prywatnego. Za nielegalne uznano też przygotowywanie, konserwowanie i przechowywanie nielegalnie pobranych narządów ludzkich oraz czynności związane z ich transportowaniem. Pomocnictwo, podżeganie i umyślna próba również w świetle *Konwencji* uznano za przestępstwo.

Ważnym jest, jak już wspomniano, że każdy z wymienionych elementów wchodzących w skład handlu narządami musi zostać dokonany w sposób świadomy i zamierzony¹⁰². Warto wskazać, że Polska znalazła się wśród 14 krajów sygnujących niniejszy dokument, który równocześnie był pierwszym porozumieniem o skali międzynarodowej dotyczącym kwestii nielegalnego handlu narządami ludzkimi¹⁰³.

Omawiane zjawisko przestępcze handlu organami ludzkimi rozprzestrzenione jest na całym świecie. Nie ma żadnych wątpliwości, że popyt na niniejszą praktykę wynika ze względów ekonomicznych. Do innych przyczyn ciągłej obecności nielegalnych działań

¹⁰² *Konwencja Rady Europy przeciwko handlowi ludzkimi narządami*, Santiago de Compostela 2015, s. 1–4, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/216>, dostęp: 28.12.2020.

¹⁰³ *Konwencja Rady Europy w sprawie handlu ludzkimi narządami*, <https://handelludzmi.eu/hl/aktualnosci/6512,Polska-podpisala-Konwencje-Rady-Europy-w-sprawie-walki-z-handlem-ludzkimi-narzad.html>, dostęp: 25.05.2021.

zaliczyć można także przedłużający się u potencjalnych biorców czas oczekiwania na narządy, duże koszty leczenia, a także odmowę dokonania legalnej transplantacji na terenie kraju¹⁰⁴.

Z uwagi na wspomnianą już „ciemną liczbę przestępstw” istnieje trudność w określeniu liczby ujawnionych przypadków handlu narządami ludzkimi, a te podawane w mediach często nie odzwierciedlają rzeczywistości. Anna Głogowska wskazuje na rozgraniczenie pomiędzy handlem ludźmi w celu usunięcia narządów oraz samym handlem ludzkimi narządami. Podstawowa różnica pomiędzy powyższymi zjawiskami skupia się na istocie procederu. W pierwszym przypadku człowiek pada ofiarą brutalnego przestępstwa. Drugie zagadnienie dotyczy samych narządów jako przedmiotu transakcji. Człowiek jako „kontrahent” nie doznaje krzywd, natomiast sam staje się podmiotem łamania prawa, ponieważ zabieg transplantacji winien mieć charakter dobrowolny i nieodpłatny, wobec czego nie może być źródłem zarobkowania¹⁰⁵.

Motywacją dawcy do oddania organu własnego ciała najczęściej są kwestie finansowe. Ubóstwo prowadzi niekiedy człowieka do podjęcia trudnej, a zarazem tragicznej decyzji pozbawienia siebie części ciała, przy jednoczesnym narażeniu własnego życia i zdrowia. Najczęściej narządy ludzkie transportowane są z niezamożnych krajów Azji i Ameryki Południowej oraz Europy¹⁰⁶. Ewa Baum i Jadwiga Wiertelwska-Bielarz określają kraje, na terenie których ujawniono proceder handlu narządami, mianem zagłębia transplantacyjnego¹⁰⁷. Osoby zajmujące się pośrednictwem i dokonywaniem procederu sprzedaży narządów ludzkich nazywane są „organ snatchers”, czyli porywaczami organów. Terenem ich działania stają się kraje, w których do nielegalnego poboru organów nie dochodzi zbyt często, a regulacje prawne w tym zakresie nie są odpowiednie¹⁰⁸.

Mieczysław Gałuszka wskazuje, że funkcjonowanie komercjalizacji ciała ludzkiego istnieje w dwóch obszarach. Pierwsze związane jest z dystrybucją poszczególnych partii ciała ludzkiego na potrzeby wykonywania zabiegów transplantacyjnych, drugie zaś łączy się również z aspektem medycznym, lecz również dotyczy ingerencji w ciało człowieka niemotywowanej chorobą. Chodzi o takie aspekty, jak rozwój medycyny estetycznej, możliwości wspomagania

¹⁰⁴ Sz.M. Buczyński, P. Snopek, *Aspekty kryminologiczne nielegalnego obrotu narządami, tkankami oraz komórkami ludzkimi*, „Hygeia Public Health” 49(2) 2013, s. 229–234.

¹⁰⁵ A. Głogowska, *Handel ludźmi w celu usunięcia narządów w ujęciu prawnomiędzynarodowym*, „Białostockie Studia Prawnicze” 13, 2013, s. 137–145.

¹⁰⁶ T. Stec, *Handel organami ludzkimi – problem nadal aktualny*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 26, 2017, s. 83–88.

¹⁰⁷ E. Baum, J. Wiertelwska-Bielarz, *Z czyjej perspektywy dyskutować o legalizacji handlu narządami?*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 2, 2012, s. 141–143.

¹⁰⁸ G. Hołub, *O dwu sposobach pozyskiwania organów do transplantacji*, „Studia Gdańskie” 25, 2009, s. 129–146.

rozrodu, ingerencji genetycznej i innych związanych ze zdrowotnością i spełniania pragnień dotyczących ludzkiego ciała¹⁰⁹.

Bez wątpienia handel narządami we współczesnym świecie stanowi wyraz postępującej komercjalizacji ukierunkowanej na czerpanie zysku z ciała ludzkiego. Handel narządami stał się również obszarem działania organizacji terrorystycznych na terenie Syrii i Iraku. Odpowiedzialnym za popełniane czyny było tak zwane Państwo Islamskie. Tomasz Safjański wskazuje trudność w opisanu skali zjawiska działalności grup terrorystycznych z uwagi na brak danych dotyczących zarówno liczby ofiar, jak i sposobu działania sprawców. Informacje podawane przez autora opierają się wyłącznie na doniesieniach medialnych¹¹⁰.

Zjawiskiem związanym z podejmowanym procederem, a istotnym do jego scharakteryzowania, jest turystyka transplantacyjna. Dotyczy to w głównej mierze sytuacji, w której osoba wyjeżdża poza granicę kraju w celu poszukiwania i dokonania nielegalnego przeszczepu narządów. Wspomniana już *Deklaracja Stambulska* „turystykę transplantacyjną” definiuje jako wykonanie podróży w celach przeszczepienia narządów przez dawców, biorców lub osoby wyspecjalizowane do wykonywania tych czynności poza granicę państwa, w którym jest to zabronione. Turystyka transplantacyjna ma miejsce, gdy ma związek z handlem organami ludzkimi lub komercyjnym aspektem tych zabiegów, a także w przypadku przeznaczenia środków na realizację przeszczepów pacjentom niebędącym obywatelami danego kraju, co równocześnie podważa możliwości i kompetencje rodzimego kraju w zapewnieniu odpowiednich usług transplantacyjnych swoim obywatelom¹¹¹.

2.5. Inne formy handlu ludźmi

Wśród innych form handlu ludźmi należy wyróżnić żebractwo, spotykane zarówno na ulicach bogatych miast, jak również w biednych dzielnicach. Międzynarodowa Organizacja Pracy wyjaśnia ten termin następująco: „Działania, w ramach których osoba prosi innych członków społeczności lub nieznajomych o pieniądze, żywność lub inne zasoby na podstawie tego, że jest biedna lub potrzebuje darowizn na cele charytatywne z powodów zdrowotnych lub

¹⁰⁹ M. Gałuszka, *Komercjalizacja ciała ludzkiego w społeczeństwie ryzyka biomedycznego*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Sociologica” 4, 2015, s. 37–39.

¹¹⁰ T. Safjański, *Działalność organizacji terrorystycznych związana z handlem narządami*, Warszawa 2017, s. 1–12, https://www.researchgate.net/publication/327370117_Dzialalnosc_organizacji_terrorystycznych_zwiazana_z_handlem_narzadami_i_tkankami_eng_Activities_of_terrorist_organizations_related_to_the_trade_of_organ_and_human_tissues, dostęp: 29.12.2020.

¹¹¹ D.A. Budiani-Saberi, F. L. Delmonico, *Organ Trafficking and Transplantant Tourism: A Commentary on the Global Realities*, „American Journal of Transplantation” 8, 2008, s. 925–929.

religijnych. Osoby trudniące się żebractwem mogą także sprzedawać małe przedmioty (..) w zamian za pieniądze, które niewiele mogą mieć wspólnego z wartością sprzedawanego przedmiotu”¹¹². Wskazana definicja ukazuje jednak istotę czynności żebrania, która bez przymusu sama w sobie nie jest składową handlu ludźmi.

Emily Delap w przeprowadzonych badaniach wskazuje, że jedną z form analizowanego zjawiska jest przymuszanie dzieci do żebractwa przez osoby trzecie. Do tej grupy zalicza się dzieci werbowane do zbierania pieniędzy przez mniej lub bardziej formalnie zorganizowane organizacje, nazywane niekiedy mafiami żebraczymi. Takie sytuacje zdarzają się na całym świecie. Dla przykładu w Chińskiej Republice Ludowej ujawniono przypadki zmuszania nieletnich do żebractwa ulicznego. W niektórych przypadkach w celu wzbudzenia litości łamano dzieciom kończyny. Dane wskazują, że zyski osób werbujących mogą wynosić nawet do 40 tysięcy dolarów w skali roku. Ujawniono również przypadki, w których dzieci werbowano do żebractwa poprzez uzależnienie ich od środków psychoaktywnych. Odrębną kategorię stanowią dzieci przymuszone do żebrania przez swoich rodziców bądź opiekunów. Wskazany rodzaj podejmowanego zjawiska jest trudny do wykrycia z powodu braku odpowiednich dowodów popełnianego czynu, co wynika z obawy nieletnich przed konsekwencjami ze strony opiekunów lub pewnego rodzaju niechęcią karania własnych rodziców. Dzieci zmuszane są do żebractwa poprzez akty przemocy lub różnego rodzaju szkodliwy psychicznie, najczęściej jednak do takiego działania popychają je okoliczności życiowe i potrzeby materialne¹¹³. Ujawniono także sytuacje, w których w tak zwanych szkołach religijnych z internatem nie pobierano od dzieci żadnych opłat za przekazywanie wiedzy, wyżywienie czy kwaterunek, ale w zamian za to wręcz zmuszano do żebractwa¹¹⁴.

Często zmuszanie do żebractwa nie jest łączone z handlem ludźmi, jednakże z powodu takich elementów, jak przymus i wyzysk, niewątpliwie stanowi jego czynnik. Na terenie Rzeczypospolitej Polskiej ofiarami wykorzystania do żebractwa padają przedstawiciele różnych narodowości. Nierzadkim widokiem są nieletni ze społeczności romskiej, zaczepiający

¹¹² Raport Komisji Europejskiej, *Raport for the Study on Typology and Policy Responses to Child Begging in the EU*, Bruksela 2012, s. 19, źródło:

https://ec.europa.eu/antitrafficking/sites/antitrafficking/files/report_for_the_study_on_typology_and_policy_responses_to_child_begging_in_the_eu_0.pdf, dostęp: 16.01.2021.

¹¹³ E. Delap, *Begging for Change. Research findings and recommendations on forced child begging in Albania/Greece, India and Senegal*, London 2009, s. 6–8.

¹¹⁴ I. Cherneva, *Human Trafficking for Begging*, „Buffalo Human Rights Law Review” 17, 2011, s. 32–33.

przechodniów z prośbą o przekazanie drobnych środków pieniężnych. Ujawniano także przypadki dzieci z krajów wschodnich, to jest Rosji czy Ukrainy, a także i Polski¹¹⁵.

Sprawcy przestępstw handlu ludźmi czerpią korzyści z krzywdy ludzkiej w różnych obszarach. Niepokojącym jest, że wśród całej palety czynów analizowanego zjawiska znajduje się również wykorzystanie seksualne dzieci, w tym również jako uczestników przemysłu pornograficznego. Światowa Organizacja Zdrowia w sposób następujący definiuje niniejszy proceder: „Wykorzystanie seksualne dziecka to włączanie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody i/lub na którą nie jest dojrzałe rozwojowo i nie może zgodzić się w ważny prawnie sposób i/lub która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajowymi danego społeczeństwa. Z wykorzystaniem seksualnym mamy do czynienia, gdy taka aktywność występuje między dzieckiem a dorosłym lub dzieckiem a innym dzieckiem, jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności, władzy. Celem takiej aktywności jest zaspokojenie potrzeb innej osoby”¹¹⁶.

Laura Koba w oparciu o *Konwencję o prawach dziecka* podaje dwa rodzaje wykorzystania seksualnego dzieci. Jako pierwsze wymienia molestowanie nieletnich. Dziecko jest doświadczane poprzez gwałty i innego rodzaju czyny niemoralne, a dzieje się to najczęściej w najbliższym środowisku ofiary. Jako drugą kategorię autorka podaje wyzysk seksualny dziecka, w którym również zawiera się udział w pornografii¹¹⁷. Protokół fakultatywny do *Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii* w sposób następujący określa podejmowaną problematykę: „Dziecięca pornografia oznacza jakiegokolwiek pokazywanie, za pomocą dowolnych środków, dziecka uczestniczącego w rzeczywistych lub symulowanych ewidentnie czynnościach seksualnych lub też jakiegokolwiek pokazywanie organów płciowych w celach przede wszystkim seksualnych”¹¹⁸. Warto zaznaczyć, że również Rzeczpospolita Polska ratyfikowała niniejszy dokument.

Wykorzystanie dzieci do prostytucji jest także określane mianem komercyjne wykorzystanie. Nie można przejrzysto wskazać profilu sprawcy takiego procederu, gdyż

¹¹⁵ A. Siostrzonek-Sergiel, *Zmuszanie do żebractwa a godność człowieka. Naganność czynu (wnioski de lege ferenda)*, [w:] L. Woszczek, J. M. Stanik, *Psychologiczne i kryminologiczne zagrożenia przestępczością pospolitą w środowisku lokalnym – diagnoza i sposoby zapobiegania*, Katowice 2018, s. 111.

¹¹⁶ M. Beisert, A. Izdebska, *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dzieci Niczyje” 39, 2012, s. 48–50.

¹¹⁷ L. Koba, *Prostytucja i pornografia dziecięca*, [w:] A. Florczak, A. Lisowska, *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, s. 309.

¹¹⁸ *Konwencja o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjęta w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 roku*, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/protokol-fakultatywny-do-konwencji-o-prawach-dziecka-w-sprawie-handlu-17344308>, dostęp: 19.01.2021.

w różnych etapach pozyskania ofiary mogą uczestniczyć odrębne osoby. Warto przypomnieć, powołując się na już wspomnianą na kartach niniejszej dysertacji definicję handlu ludźmi, że poszczególnymi etapami przestępstwa są werbowanie, transportowanie, przyjmowanie czy przechowywanie. Odpowiedzialnym może być uprowadzający, stręczyciel, członek grupy przestępczej, a nawet rodzic czy opiekun prawny. Sprawcy dokonują tych czynów z różnych powodów. Wygląd dziecka, a przez to jego atrakcyjność, bez uwagi na wiek, niejednokrotnie staje się jedną z pobudek. Wymienić należy także niezaspokojenie seksualne, problemy emocjonalne i chęć dominacji. Bywa również tak, że sprawcy początkowo wzbudzają zaufanie u ofiar, oferując wsparcie finansowe i towarzyskie¹¹⁹.

Pośród innych form handlu ludźmi, będących niejako wynikiem rozwoju badanego zjawiska, literatura przedmiotu wymienia również zjawisko wyłudzenia kredytów i świadczeń socjalnych. Nie mają tu znaczenia wiek, płeć czy pochodzenie potencjalnej ofiary. Sprawcy często posługują się groźbą i przymusem, przy równoczesnym pozbawieniu ofiary dokumentów potwierdzających tożsamość, dzięki którym dokonują realizacji świadczenia¹²⁰. W wielu przypadkach w obecnych czasach do werbowania ofiar handlu ludźmi sprawcy wykorzystują przestrzeń internetową: social media, strony internetowe zawierające różnorakie ogłoszenia kupna – sprzedaży czy specjalnie stworzone przez przestępców strony internetowe celem pozyskania ofiar¹²¹.

Dla przykładu można przedstawić sytuację dotyczącą handlu ludźmi na terenie Indii, ukazaną w badaniach prowadzonych przez Shivani Rishi. Przykład wspomnianego państwa jest wartym uwagi, gdyż – jak podaje aktualny spis ludności – liczba mężczyzn o 37 milionów przewyższa liczbę kobiet. Statystyki dotyczące przestępczości gromadzone są w Krajowym Biurze Ewidencji Przestępstw (The National Crime Records Bureau). Według danych zawartych w tym rejestrze w 2016 roku uratowano ponad 23 tysiące osób, które stały się ofiarami handlu ludźmi. Wśród ujawnionych form ujawniono wykorzystanie seksualne do prostytucji albo „wykorzystania seksualnego w nieokreślony sposób”, praca przymusowa i przymusowe małżeństwa. Wykorzystanie do pracy przymusowej realizowano poprzez pracę na plantacjach ryżowych, hafciarstwo i prace ogrodnicze. Autorka wymienia też „inną” formę przestępczą – „handel pannami młodymi” („the bride trafficking”). Proceder ten polega na

¹¹⁹ B. Wojtkowska, *Komercyjne wykorzystanie dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2(39), 2012, s. 67–75, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/download/508/375>, dostęp: 19.01.2021.

¹²⁰ Prokuratura Krajowa, *Handel ludźmi. Praktyczne aspekty prowadzenia postępowań. Podręcznik dla organów ścigania i wymiarów sprawiedliwości*, Warszawa 2022, s. 20.

¹²¹ United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Report on Trafficking in Persons 2020*, s. 122, https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/glotip_2009.html, dostęp: 21.01.2021.

sprzedaży i kupnie młodych kobiet z przeznaczeniem do „niewoli domowej”. Jako przyczynę powstawania tego zjawiska wskazana jest właśnie wyżej podana znacząca dysproporcja płci na terenie Indii¹²².

Handel ludźmi jest na tyle dynamicznie rozwijającym się przestępstwem, że w skład jego mniejszych form wchodzi wiele czynów noszących znamiona krzywdy spowodowanej przemocą i wyzyskiem, wciąż ulegającym licznym przekształceniom, a są nimi wybrane i wyżej opisane przymuszanie do żebractwa czy komercyjne wykorzystanie nieletnich w przemyśle pornograficznym. Bez żadnej wątpliwości obecność człowieka w każdej z opisywanych na kartach niniejszego rozdziału form handlu ludźmi jest nie tylko naruszeniem jego podstawowych praw, ale stanowi poważne zagrożenie – zarówno dla życia i zdrowia ofiar, jak i bezpieczeństwa krajowego oraz międzynarodowego.

¹²² S. Rishi, *Sexual Violence and Human Trafficking in India: Legislation, Enforcement, and Recommendations*, „Loyola University Chicago International Law Review” 17(2021), s. 47–63, <https://lawcommons.luc.edu/lucilr/vol17/iss1/4>, dostęp: 21.11.2022.

Rozdział III

Penalizacja czynów zabronionych wchodzących w zakres przestępstwa handlu ludźmi

W poprzednich rozdziałach niniejszej dysertacji przedstawiono zjawisko handlu ludźmi jako element przestępczości zorganizowanej. Analizie poddano kontekst historyczny i cywilizacyjny, ukazano też proces pojmowania zjawiska pod kątem terminologicznym od początku minionego stulecia. Na kolejnym etapie zobrazowano skalę zjawiska i opisano jego wybrane formy.

Ponieważ handel ludźmi jest przestępstwem, ujętym w *Kodeksie karnym*, warto więc przyrzeć się wybranym elementom ustawowym dotyczącym znamion popełnianego czynu zabronionego, a dokładnie uczestnikom procederu, jakimi są ofiara i sprawca.

W niniejszym rozdziale, na podstawie dostępnej literatury, przedstawiono sylwetkę ofiary handlu ludźmi (par. 3.1.). W kolejnej części, w oparciu o zgromadzone materiały, ukazano sposób postępowania sprawcy tego przestępstwa (par. 3.2.). Niezbędnym jest również zobrazowanie na podstawie dostępnej literatury wybranych rozwiązań legislacyjnych dotyczących przestępstwa handlu ludźmi w wymiarze zarówno krajowym, jak i międzynarodowym (par. 3.3. i 3.4.). W ostatniej części rozprawy zaprezentowano społeczne nauczanie *Magisterium* Kościoła katolickiego w obszarze czynów wchodzących w zakres handlu ludźmi (par. 3.5.).

3.1. Charakterystyka ofiary handlu ludźmi

W polskim ustawodawstwie karnym nie ma definicji ofiary przestępstwa. Osobę, której „dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo”, określa się mianem pokrzywdzonego¹. Problematykę definicyjną dotyczącą ofiar przestępstwa podjęto natomiast w regulacjach prawa międzynarodowego. Na potrzeby niniejszej pracy przedstawione zostaną wybrane przykłady.

W *Deklaracji o podstawowych zasadach wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy* z 1985 roku, opracowanej przez Organizację Narodów Zjednoczonych², za ofiarę przestępstwa uznawane są „osoby, które indywidualnie lub zbiorowo

¹ *Kodeks postępowania karnego*, art. 49, <https://lexlege.pl/kpk/art-49/>, dostęp: 1.04.2022; W. Walkowiak, *Prawa ofiar przestępstw*, „Homines Hominibus” 7, 2011, s. 115–125.

² Tamże, s. 69.

poniosły uszczerbek w zdrowiu fizycznym lub psychicznym, doznały zaburzeń emocjonalnych, strat materialnych lub istotnego naruszenia swoich podstawowych praw w wyniku działania lub zaniechania będącego naruszeniem ustaw karnych obowiązujących w państwach członkowskich, w tym również ustaw dotyczących przestępczego nadużycia władzy”³.

Kolejną wybraną międzynarodową regulacją prawną poruszającą aspekt ofiar przestępstwa jest *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej*⁴. W treści tego dokumentu ofiarą jest osoba fizyczna, która wskutek działań przestępczych „doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej”. Ofiarami nazywa się również członków rodziny, którzy ponoszą szkody wskutek odejścia tej osoby⁵. Z kolei w dokumencie *The National Action Plan to Combat Human Trafficking* wydanym przez administrację Białego Domu w Waszyngtonie odnajdujemy zapis, że ofiarą jest osoba, która „w wyniku popełnienia przestępstwa doznała bezpośredniej krzywdy fizycznej, emocjonalnej lub majątkowej”⁶.

W myśl Zarządzenia nr 14 Komendanta Głównego Policji z dnia 22 września 2016 roku w sprawie wykonywania przez Policję niektórych zadań w zakresie wykrywania handlu ludźmi ofiarą handlu ludźmi jest „osoba, w stosunku do której istnieje domniemanie albo stwierdzono, że jest ona pokrzywdzoną przestępstwem handlu ludźmi”⁷. Istotną kwestią, którą należy podkreślić, jest to, że w przypadku przestępstwa handlu ludźmi dobrem mającym ochronę prawną, zagrożonym na skutek działań przestępczych, jest godność osoby, jej wolność, a także życie i zdrowie⁸.

Wojciech Walkowiak wyróżnia trzy typy ofiar przestępstwa. Pierwszym, jak już wspomniano, jest człowiek ponoszący szkodę na skutek działań przestępczych. Do drugiego typu, oprócz osób fizycznych, zalicza on również instytucje, natomiast ostatnim –

³ E. Bieńkowska, *Wiktymologia*, Warszawa 2018, s. 30–31.

⁴ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej*, 2012/29/UE z 25.10.2012 r., ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=PL>, dostęp: 15.06.2022.

⁵ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w Polskim Prawie Karnym. Interesy ofiar przestępstwa i karno-materialne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Warszawa 2017, s. 67–68.

⁶ *The National Action Plan to Combat Human Trafficking*, Waszyngton 2021, s. 59, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/National-Action-Plan-to-Combat-Human-Trafficking.pdf>, dostęp: 4.06.2022.

⁷ *Zarządzenie nr 14 Komendanta Głównego Policji z dnia 22 września 2016 r. w sprawie wykonywania przez Policję*, § 3, pkt 2, <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/prawo/9536,Zarządzenie-nr-14-Komendanta-Głównego-Policji-z-dnia-22-wrzesnia-2016-r.html>, dostęp: 19.04.2022.

⁸ M. Makarska, *Refleksje nad statusem pokrzywdzonego przestępstwem handlu ludźmi w postępowaniu sądowym*, [w]: *Ofiary handlu ludźmi*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2014, s. 107–113.

najobszerniejszym – obejmuje „porządek moralny lub stan prawny zagrożony, poszkodowany lub zniszczony przez czyn karalny”⁹.

Człowiek z różnych przyczyn staje się uczestnikiem handlu ludźmi. Joanna Dec-Piotrowska wskazuje na cztery powody: ekonomiczne, polityczno-społeczne, socjalne i prawne. Determinacja dotycząca kwestii materialnych wynika z postępującego bezrobocia i ubóstwa, co skutkuje również nielegalną migracją zarobkową spowodowaną ograniczoną możliwością zdobycia uczciwej i dobrze płatnej pracy. Motywacje polityczno-społeczne wiążą się z konfliktami i niepokojami militarnymi, terroryzmem, zmienną polityką wewnętrzną kraju rodzimego oraz przemianami przestrzeni politycznymi i gospodarczymi krajów sąsiednich. Jako podstawę kolejnej kategorii autorka wskazuje liczne patologie rodziny, wymieniając wśród nich przemoc, alkoholizm, brak należytej opieki, wykorzystanie seksualne, a także nieodpowiedni system pomocy i świadczeń socjalnych. Czwartą kategorię stanowią przyczyny prawne. Wśród nich wymieniono między innymi brak odpowiednich przepisów prawa regulujących zjawisko, „deptanie” praw człowieka czy penalizacji prostytutki, a także niską karalność za popełniane czyny¹⁰. Natomiast autorzy publikacji *Compendium of Promising Practices*, przygotowanej przez Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przystępczości, wskazują, że wśród głównych czynników mających wpływ na stanie się ofiarom handlu ludźmi są motywacje socjalne, ekonomiczne, kulturowe i polityczne¹¹.

W publikacji przygotowanej przez prokuraturę krajową pt. *Handel ludźmi. Praktyczne aspekty prowadzenia postępowań*, wymieniono czynniki stymulujące i przyciągające, mające wpływ na proces „stawania się” ofiarą handlu ludźmi. W pierwszej kategorii znalazły się: bieda, problem ze znalezieniem zatrudnienia, niski poziom edukacji, braki w wykształceniu oraz pragnienie szybkiego zdobycia znacznych zasobów materialnych (pieniężnych). Wśród czynników przyciągających wskazano natomiast: zwiększające się zapotrzebowanie na „ludzkie narządy”, popularność korzystania z turystycznych usług seksualnych oraz sytuację niewykwalifikowanych osób stanowiących „tanią siłę roboczą”. Tak jak przy pierwszym opisywanym czynniku, chęć szybkiego wzbogacenia również sprzyja włączeniu do wyżej wymienionej klasyfikacji¹².

⁹ W. Walkowiak, *Prawa ofiar przestępstw...*, s. 115–125.

¹⁰ J. Dec-Piotrowska, *Zjawisko handlu ludźmi – profil ofiary z Polski i z zagranicy*, „Rocznik Lubuski” 2(32), 2006, s. 177–199.

¹¹ United Nations Office on Drugs and Crime, *Compendium of Promising Practices*, <https://www.unodc.org/documents/NGO/PPP/UNODC-PPP-Interactive.pdf>, dostęp: 25.10.2022.

¹² Prokuratura Krajowa, *Handel ludźmi. Praktyczne aspekty prowadzenia postępowań...*, s. 16.

Należy jednak zauważyć, że nie można jednoznacznie wskazać obszaru pochodzenia ofiar handlu ludźmi, werbowane są bowiem osoby zarówno z dużych miast, jak i z niewielkich miejscowości. Człowiek staje się ofiarą przestępstwa zarówno na terenie własnego kraju, jak i poza jego granicami. Jak już wspomniano, często niezadawalająca sytuacja materialna zmusza do opuszczenia granic swojego państwa w celach zarobkowych. Wtedy właśnie, niejednokrotnie poprzez wykorzystanie dobrych intencji, można stać się ofiarą handlu ludźmi¹³.

Długotrwałe uczestnictwo w handlu ludźmi niesie za sobą liczne konsekwencje zdrowotne. Dotyczy to głównie problemów natury fizycznej oraz psychicznej, jakimi mogą być zaburzenia psychotyczne i głębokie stany depresyjne wynikłe z poniesionych doświadczeń¹⁴. Należy podkreślić, że dobrem zagrożonym przestępstwem handlu ludźmi jest zawsze człowiek, a przede wszystkim jego prawo do wolności. Dotyczy to każdego człowieka bez względu na płeć, wiek czy pochodzenie. Identyfikacja ofiar, ochrona, a także zapewnienie im należytej opieki stanowi ważny element w drodze do powrotu do właściwego funkcjonowania. Niekiedy jednak wobec osób uwikłanych w proceder w wielu przypadkach stosowana jest przemoc zarówno fizyczna, jak i psychiczna. Przejawia się to poprzez zniewolenie, zastraszenie, niejednokrotnie też groźby i izolację. Ofiary zmuszane do prostytucji również są narażone na ujęcie przez instytucje bezpieczeństwa i poniesienie odpowiedzialności karnej za popełniane czyny kryminalne, do których zostały przymuszone.

Dla ofiar handlu ludźmi Polska jest zarówno krajem pochodzenia, jak i tranzytowym. Pozyskiwaniem ofiar zajmują się grupy przestępcze. Do najczęstszych „werbowań” dochodzi w obszarach znajdujących się przy terenach granicznych. Wielokrotną metodą pozyskania ofiar jest wprowadzenie w błąd, w szczególności co do celu lub też zakresu wykonywanych obowiązków w proponowanym miejscu pracy. Osobami rekrutującymi ofiary są nierzadko obywatele kraju pochodzenia, którzy blisko współpracują z przestępcami stacjonującymi w kraju docelowym, a będącymi choćby właścicielami klubów nocnych. Po przybyciu na miejsce ofiary zwykle pozbawiane są dokumentów potwierdzających ich tożsamość. Następnie w różny sposób, czy to poprzez niewolniczą pracę, czy wykorzystanie seksualne bądź w innych formach, następuje proces wykorzystania. Co ciekawe, rekrutującymi często są osoby, które

¹³ M. Wenzel, *Charakterystyka społeczna ofiar handlu ludźmi. Raport z badań jakościowych*, Zakład Badań Naukowych Polskiego Towarzystwa Socjologicznego 2005, s. 2–40, <https://documentation.lastradainternational.org/lisdocs/raport%20Wenzel%20.pdf>, dostęp: 22.10.2021.

¹⁴ M. Gordon, Sh. Fang, J. Coverdale, P. Nguyen, *Failure to Identify a Human Trafficking Victim*, Houston 2018, s. 408–409, <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/pdf/10.1176/appi.ajp.2018.18010007>, dostęp: 26.10.2021.

niegdyś zostały pokrzywdzone lub uczestniczyły w procederze handlu ludźmi. Wykorzystują w tym swoje nierzadko trudne doświadczenia, by z łatwością pozyskać ofiarę¹⁵.

Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji (ang. IOM) określa, że skuteczne weryfikowanie ofiar handlu ludźmi powinno opierać się na odpowiedniej ocenie powstania danego zjawiska na podstawie dostępnych informacji oraz analizie danej sytuacji w oparciu o trzy różne perspektywy: regulacji prawnych, sposobu postępowania sprawców i perspektywy ofiar¹⁶.

Wśród czynników wpływających na spowolnienie procesu identyfikacji ofiar handlu ludźmi Michał Pawłowski wymienia między innymi: „traumatyzację ofiar, obawę o bezpieczeństwo własne oraz osób im bliskich, brak zaufania do służb państwowych, strach przed zatrzymaniem i deportacją, bariery kulturalne i językowe, brak społecznej świadomości na temat handlu ludźmi, brak świadomości wśród pracowników służb państwowych, brak szkoleń i procedur identyfikacji ofiar handlu ludźmi, trudności w odróżnieniu przemytu ludzi od handlu ludźmi, dysponowanie niewystarczającymi środkami, czy reakcyjne podejście do zwalczania handlu ludźmi”¹⁷.

Prawidłowe zidentyfikowanie ofiary handlu ludźmi jest niezwykle ważne. Na podstawie relacji ofiary procederu należy zweryfikować, czy na pewno doszło do uczestnictwa w handlu ludźmi. W przypadku potwierdzenia osobę taką trzeba objąć ochroną i udzielić jej skutecznej pomocy, między innymi poprzez skierowanie jej do odpowiednich służb¹⁸. Ofiara handlu ludźmi nie jest pozostawiona sama sobie, gdyż może liczyć na konkretną pomoc instytucji działających na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Dla przykładu można wskazać obecnie funkcjonujące instytucje rządowe i pozarządowe, takie jak między innymi La Strada – Fundacja Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu czy Stowarzyszenie PoMOC dla Kobiet i Dzieci im. Marii Niepokalanej.

W publikacji przygotowanej przez pracowników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych sporządzono portret psychologiczno-społeczny ofiary handlu ludźmi, rozumiany jako „zespół

¹⁵ A. Gimpel, S. Martyka, *Handel ludźmi w Polsce – zwalczanie i zapobieganie*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego” 1, 2014, s. 27–35.

¹⁶ Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji, *Bezpośrednia pomoc ofiarom handlu ludźmi*, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiH8e7z0r39AhWOlosKHfQbCzoQFnoECAkQAQ&url=https%3A%2F%2Fpublications.iom.int%2Fsystem%2Ffiles%2Fpdf%2Fpodrecznikvot_wersja_ost.pdf&usg=AOvVaw09u0XoYS7lLWla7MzWq5OE, dostęp: 12.04.2022.

¹⁷ M. Pawłowski, *Międzynarodowe standardy ścigania handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Warszawa 2014, s. 79.

¹⁸ M. Koskenoja, N. Ollus, V. Roth, M. Viuhko, L. Turkia, *An unknown future: A report on the effectiveness of legislation concerning assistance for victims of human trafficking Conclusions and recommendations*, s. 1–28, <https://tietokaytoon.fi/documents/1927382/2158283/An+unknown+future.pdf/de58c765-d4f7-4ddf-b23c-345ec1c65686/An+unknown+future.pdf.pdf>, dostęp: 12.04.2022.

cech charakteryzujący ofiarę i jej sytuację, szczególnie pod względem psychologicznym i społecznym”. Charakterystykę przedstawiono w ujęciu społecznym z punktu widzenia pracy psychologa. Postać ofiary ukazano jako przypadek wytłumaczenia nieletniemu w wieku od 10 do 12 lat, czym jest zjawisko handlu ludźmi. Tłumaczenie polegało przede wszystkim na uświadomieniu, że człowiek jest dobry oraz zły, by kolejno poprzez ekspozycję tych negatywnych cech wskazać, w jaki sposób może nastąpić proces zniewolenia i wykorzystania. Szczegółowy opis znajduje się w prezentowanym przez ministerstwo materiale¹⁹.

Identyfikacja ofiary handlu ludźmi często jest procesem długotrwałym. Niejednokrotnie musi upłynąć wiele czasu, by osoba skrzywdzona była w stanie opowiedzieć o swojej tragedii. Często bywa też tak, że ofiara nie chce wyrazić zgody na skierowanie jej do odpowiednich służb i ośrodków niosących pomoc²⁰.

Irena Dawid-Olczyk, prezes Fundacji Przeciwno Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu La Strada, twierdzi, że problematyczne, a czasem wręcz bardzo trudne, jest określenie jednoznacznego profilu ofiary handlu ludźmi. Na podstawie dotychczasowych doświadczeń wyróżnia elementy, z których składa się proces „pozyskiwania” ofiary. Są nimi: typowanie ofiar, werbowanie ofiar, kontrola nad ofiarą, pierwszy kontakt, powstrzymanie ofiary od zeznań. Wybór ofiary jest związany z motywacjami, jakimi człowiek kieruje się, podejmując na przykład decyzję o emigracji dla celów zarobkowych²¹.

Istotną informacją, którą również podaje Irena Dawid-Olczyk, jest to, że na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej osoby uznane za potencjalne ofiary handlu ludźmi otrzymują szczególne uprawnienia. Pośród najistotniejszych wymienić należy prawo do: pomocy społecznej, całodobowej pomocy w ramach interwencji kryzysowej udzielanej przez Krajowe Centrum Interwencyjno-Konsultacyjne dla polskich i cudzoziemskich ofiar handlu ludźmi, bezpłatnej pomocy prawnej, bezpiecznego schronienia i wsparcia psychologicznego. Osoby nieposiadające statusu obywatela mogą liczyć na pomoc w postaci prawa do: trzymiesięcznego czasu na określenie się co do dalszej przyszłości, zalegalizowania swojego pobytu na terenie RP, bezpiecznego powrotu do kraju pochodzenia i otrzymania adekwatnego tłumacza²².

¹⁹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Współpraca polsko-ukraińska w zakresie zwalczania i zapobiegania handlowi ludźmi*, Warszawa 2012, s. 49–50, <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/wspolpraca-polsko-ukrainska-w-zakresie-zwalczania-i-zapobiegania-handlowi-ludzmi>, dostęp: 4.06.2022.

²⁰ Tamże.

²¹ I. Dawid-Olczyk, *Dlaczego ofiary handlu ludźmi stanowią wyzwanie dla organów ścigania w Polsce*, „Kwartalnik Policyjny” 3, 2020, s. 40–45.

²² Tenże, *Uwagi do prokuratorów na temat współpracy z ofiarami handlu ludźmi z punktu widzenia praktyki*, [w:] *Ofiary handlu ludźmi...*, s. 116–119.

Szczególnym przykładem ofiar handlu ludźmi są dzieci. Według Krzysztofa Janoszka dziecko staje się elementem wykorzystania komercyjnego. Wśród form wykorzystania dzieci wymienia między innymi: wykorzystywanie seksualne dzieci w celach komercyjnych, prostytutkę dziecięcą, pornografię dziecięcą, seksturystykę z udziałem nieletnich, pedofilię, małżeństwa pod przymusem, grooming, przymuszanie dzieci do pracy, żebractwo, pracę o charakterze przymusowym, pozyskiwanie narządów czy nielegalne adopcje²³.

3.2. *Modus operandi* sprawcy przestępstw handlu ludźmi

W pierwszej części rozdziału scharakteryzowano ofiary handlu ludźmi. Na tym etapie warto omówić sposób działania podmiotu przestępstwa handlu ludźmi, czyli sprawcy, będącego zarazem drugim uczestnikiem procedury, w nomenklaturze kryminalistycznej określanego terminem *modus operandi*.

Monika Sasiada wymienia dwa znaczenia tego określenia w odniesieniu do omawianej tematyki. Pierwsze wprost mówi o metodach postępowania osoby dokonującej przestępstwa, w drugim zaś określa pewnego rodzaju zbiór informacji na temat postępowania sprawcy przestępstwa²⁴. W podobnym tonie Izabela Dembowska definiuje *modus operandi*, podając, że jest to „zachowanie się sprawcy przed popełnieniem przestępstwa, w trakcie działania i po popełnieniu czynu”²⁵. Z kolei Richard N. Kocsis podaje w sposób przejrzysty, że *modus operandi* przedstawia, w jaki sposób dany czyn zabroniony jest popełniany przez przestępcę. Zarówno samo zjawisko, jak i działanie sprawcy mają charakter zmienny i dynamiczny. Kryterium analizy odnosi się do wszelkich zachowań dotyczących przestępstwa, które bezpośrednio przysłużyły się do jego realizacji²⁶.

W świetle polskiego ustawodawstwa sprawcą, określanym jako podmiot przestępstwa, jest osoba fizyczna, czyli człowiek, który w momencie dokonania czynu zabronionego ukończył 17. rok życia. W momencie braku ukończenia wskazanego progu wiekowego na mocy określonych w legislacji przypadków ponosi odpowiedzialność karną jako nieletni sprawca²⁷. Janusz Bryk oraz Irena Malinowska wskazują, że w odniesieniu do przestępstwa

²³ K. Janoszka, *Dzieci jako ofiary handlu ludźmi*, Szczytno 2013, s. 17–38.

²⁴ M. Sasiada, *Modus operandi jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie – Zeszyty Studenckie” 1, 2008, s. 204–222.

²⁵ I. Dembowska, *Kryminalistyczna problematyka zachowania się sprawcy po popełnieniu przestępstwa zabójstwa*, [w:] *Innowacyjne metody wykrywania sprawców przestępstw*, red. M. Szostak, I. Dembowska, Wrocław 2014, s. 142–143.

²⁶ R.N. Kocsis, *Criminal Profiling: International Theory, Research, and Practice*, New Jersey 2007, s. 63.

²⁷ A. Pietras, M. Kawecki, *Ustawowe znamiona czynów zabronionych w części wojskowej kodeksu karnego w tabelach*, Warszawa 2017, s. 47–49.

handlu ludźmi sprawcą jest „osoba werbująca czy później wykorzystująca; jest to zwykle mężczyzna, jednak coraz częściej są nimi także kobiety, często same w przeszłości będące ofiarami handlu”²⁸.

Na drodze zniewolenia i ubezwłasnowolnienia sprawcy handlu ludźmi wykorzystują różnorakie metody działania, takie jak: podstęp, groźby, przymus, wyzysk, nadużycie władzy czy kłamstwo²⁹. Z definicji zawartej w *Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającym Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej* wynika, że wprowadzenie w błąd ofiary jest jedną z metod działania sprawców. Brak przejrzystego i uczciwego podejścia grup przestępczych co do celu, miejsca i zamiaru wykonywanych zadań i obowiązków prowadzi często do spowodowania bezpośredniego niebezpieczeństwa dla życia i zdrowia człowieka.

W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele sposobów określania działalności osób trudniącym się tym przestępstwem. Jako pierwszy należy wymienić brak świadomości i zgody ofiary na uczestnictwo w procederze. Podstawą „pozyskania” ofiary jest wprowadzenie w błąd co do obszaru i warunków, w których będzie funkcjonować. Przejawiać się to może w fałszywych ofertach i obietnicach. Atrakcyjne oferty pracy dla osób chcących polepszyć swój status materialny są powodem decyzji o akceptacji propozycji wyjazdu. Odrębna metoda polega na wejściu w relację z ofiarą, często bliską, w celu zdobycia jej zaufania. Kolejną jest finansowe uzależnienie potencjalnej ofiary. Postępowanie sprawcy wówczas polega na finansowaniu całości lub elementów transportu do potencjalnego miejsca zarobkowania, co później zostaje „odzyskane” poprzez wykorzystanie ofiary. Jednym ze sposobów jest również rekrutacja poprzez portale ogłoszeniowe, komunikatory lub media społecznościowe. Warto wskazać również metodę nadużycia władzy i bezbronności ofiary. Przejawia się ona poprzez poszukiwanie osób pochodzących z rodzin niezamożnych, dysfunkcyjnych, zagrożonych bezrobociem³⁰. Warto przypomnieć, że ofiarami sprawców stają się ludzie każdej płci i wieku.

Istotną perspektywę przedstawiają badania Reda Sirgediene, podające przykłady doświadczeń przedstawicieli narodu litewskiego uwikłanych w handel ludźmi. Wśród rodzajów

²⁸ J. Bryk, I. Malinowska, *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, [w]: *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, red. B. Hołyst, J. Bryk, I. Malinowska, Szcztyno 2008, s. 10.

²⁹ J. Bryk, M. Kobylas, I. Malinowska, *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, Szcztyno 2013, s. 22.

³⁰ A. Donovan, et al., *Traceing Human Trafficking – A Handbook for Policymakers, Law Enforcement Agencies and Civil Society Organisations*, <https://cbss.org/publications/traceing-human-trafficking-a-handbook-for-policymakers-law-enforcement-agencies-and-civil-society-organisations>, s. 22–23.

wykorzystania autor wymienia pracę przekraczającą ustalony wcześniej wymiar czasowy, niewłaściwą zapłatę lub całkowity brak wynagrodzenia, a także wprowadzenie w błąd co do kwestii formalnych związanych z zatrudnieniem i warunkami socjalnymi. Ponadto wskazuje, że sprawcy przestępstwa działają poprzez konfiskatę dokumentów osoby przybyłej do pracy, całkowite lub częściowe niewypłacanie należności finansowej za poczynioną pracę, izolację, prześladowanie, groźby, przemoc oraz siłowe zmuszanie do działań wykraczających poza ramy prawne³¹.

W sposobie działania osób czerpiących korzyści z handlu ludźmi ukazać należy fazy ich postępowania. Krzysztof Sawicki dzieli je na trzy etapy: rekrutację, nakłonienie ofiary do zamiarów sprawcy i realizację jego zamierzeń³². Z uwagi na dynamizm zmian zachodzących w handlu ludźmi sposób działania sprawców przestępstwa również ulega regularnym przemianom. Z kolei Barbara Namysłowska-Gabrysiak wymienia kilka rodzajów *modus operandi* przestępców handlu ludźmi. Jako pierwszy wskazuje wspólne działania sprawców, którzy pod pozorem prowadzenia legalnej działalności poszukują osób, często ze środowisk ubogich, oferując im pracę w branży kelnerskiej, gastronomicznej, sprzątanania czy pomocy domowej. Przeważnie poszukiwane są osoby płci żeńskiej z krajów Europy Wschodniej, które następnie są wywożone do państw zachodnich. Najczęstszą formą wyzysku jest zmuszanie kobiet do prostytucji. Wobec ofiar stosowane są groźby, przemoc, zastraszenie, pozbawienie dokumentów i ograniczenie wolności.

Kolejny sposób działania autorka określa jako „nęcenie ofiary”. Jest on warty przytoczenia z uwagi na charakterystykę działania, potencjalna ofiara ma bowiem świadomość, gdzie i w jakim charakterze będzie pracować. Podawany jest przykład składanej wobec kobiety oferty świadczenia usług seksualnych, za które ma otrzymać duże wynagrodzenie. W tym sposobie działania wdrożony przez sprawców zostaje „mechanizm długów”. Po przybyciu do kraju docelowego ofiara jest informowana, że wobec właściciela miejsca, do którego przybyła, ma zadłużenie wynikłe choćby z kosztów transportu, ubioru, zakwaterowania itd. „Rzekome” zadłużenie nigdy nie zostaje spłacone w sposób całkowity, gdyż ciągle przybywają nowe formy zadłużenia, które osoba będąca już ofiarą „spłaca swoją pracą”.

³¹ R. Sirgediene, *The Relationship Between Recruitment Practices and Trafficking in Human Beings for Forced Labour, Exploitation for Forced Labour, and Other Exploitative Labour Situations of Lithuanians Abroad*, <https://cbss.org/publications/the-relationship-between-recruitment-practices-and-trafficking-in-human-beings-for-forced-labour-exploitation-for-forced-labour-and-other-exploitative-labour-situations-of-lithuanians-abroad>, s. 61–73.

³² K. Sawicki, *Handel ludźmi*, Piła 2011, s. 18.

Ostatnim wymienionym sposobem działania jest uprowadzenie. Dochodzi do niego najczęściej przy organizacji i w trakcie trwania spotkań towarzyskich. Ofiara doprowadzana jest do stanu nieświadomości, czy to poprzez rękoczyn, czy działanie środka odurzającego. Następnie budzi się w miejscu dla siebie nieznanym i zostaje zmuszona do prostytucji³³.

Najczęściej osoba werbująca posiada takie samo obywatelstwo, co przyszła ofiara. Sprawcy rekrutują ofiary w bezpośrednim kontakcie, chociaż wcale nie muszą jej znać lub jest im ona znana powierzchownie. Jest to najczęstsza metoda pozyskiwania, prócz tych, o których pisano powyżej, tj. za pośrednictwem mediów lub poprzez przymus. Ofiary wykorzystywane są w każdej formie przestępstwa handlu ludźmi. Wśród metod kontroli nad ich zachowaniem sprawcy stosują przede wszystkim siłę fizyczną, w tym ograniczenie swobód poruszania się, czy agresję fizyczną³⁴.

Lanying Huang podaje, że jedną z głównych metod pozyskiwania ofiar handlu ludźmi jest przemoc. W badaniach przeprowadzonych na terenie Meksyku za pośrednictwem wywiadów ujawniono, że sprawcy w dużej mierze działali „samotnie”, nie mając ścisłych powiązań ze zorganizowanymi grupami przestępczymi. Ich działalność nie ograniczała się wyłącznie do stręczycielstwa, lecz podejmowali również inne działania przestępcze³⁵.

Marta Gębska, analizując profil przestępczości handlu ludźmi, zauważa, że znaczną większość, bo aż 71% sprawców nielegalnego procederu stanowili mężczyźni. Dodatkowo statystykę tę powiększały również osoby płci męskiej, które w momencie popełnienia przestępstwa nie ukończyły 18. roku życia³⁶.

Miriam Wijkmann i Edward Kleemans przedstawiają interesującą perspektywę zaangażowania kobiet jako sprawców przestępstwa handlu ludźmi. Jak już wspomniano, osoby będące niegdyś doświadczone tragedią handlu ludźmi same stają się oprawcami. Autorzy na przykładzie kobiet zaangażowanych w wykorzystanie seksualne podają, że przejście do bycia sprawcą niejednokrotnie dla pokrzywdzonej staje się sposobem na to, aby skończyły się jej

³³ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia prawnokarne i kryminologiczne*, Warszawa 2018, s. 346–348.

³⁴ A. Suda, *System wsparcia i ochrony ofiar handlu ludźmi oraz jego beneficjenci w latach 2006–2014*, [w]: *Handel ludźmi w Polsce. Kompendium wiedzy*, <https://www.gov.pl/attachment/156a6ea1-9efc-4ef6-9302-b749a95ece54>, s. 80–88, dostęp: 18.05.2022.

³⁵ L. Huang, *The trafficking of women and girls in Taiwan: characteristics of victims, perpetrators, and forms of exploitation*, <https://bmcmwomenshealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12905-017-0463-2>, s. 1–11, dostęp: 18.05.2022.

³⁶ M. Gębska, *Handel ludźmi w Europie jako wyzwanie dla bezpieczeństwa państw i organizacji międzynarodowych w latach 2012–2020*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 1(2022), s. 27–51.

cierpienia. W odrębnych przypadkach determinantem zaangażowania kobiet w przestępczy proceder handlu ludźmi są również motywy finansowe³⁷.

Istotną rolę w identyfikacji ofiar handlu ludźmi odegrała pandemia COVID-19, która stała się także czynnikiem mającym wpływ na rozwój podejmowanego zjawiska. Jak podają Jonathan Todres i Angela Diaz, stan wyizolowania społecznego spowodowany pandemią nie tylko utrudnił identyfikację ofiar, ale również miał bezpośrednie przełożenie na możliwość kompleksowego niesienia pomocy pokrzywdzonym³⁸.

W badaniach przeprowadzonych przez Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości (United Nations Office on Drugs and Crime) dowiedziono, że osoby będące niegdyś ofiarami czynnie uczestniczą w analizowanym procederze przestępczym, zajmując w nim zarówno podrzędne role, jak i pozycję osób zlecających pozyskiwanie ofiary. Wymienione działania sprawców są tylko wybranymi przykładami zniewolenia i wykorzystania ofiary w przestępstwie handlu ludźmi, gdyż nie sposób wymienić w tym miejscu wszystkich. Powyższe zostały przedstawione w celu zobrazowania cierpienia, jakiego może doświadczyć człowiek, który stanie się ofiarą handlu ludźmi.

3.3. Prawo międzynarodowe wobec procederu handlu ludźmi

W pierwszym rozdziale niniejszej dysertacji przedstawiono przemiany, jakie nastąpiły od początku XX wieku na płaszczyźnie pojmowania zjawiska handlu ludźmi, ukazane na przykładach wybranych międzynarodowych aktów prawnych. Zwieńczeniem tej „ewolucji” było przygotowanie i przedstawienie *Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*, przyjętego przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 15 listopada 2000 roku. W bieżącym podrozdziale analizie poddano obecnie istniejące wybrane akty prawne o zasięgu międzynarodowym, które dotyczą problematyki przestępstwa handlu ludźmi.

Wiele organizacji funkcjonujących w obszarze międzynarodowym podejmowało kwestię zjawiska handlu ludźmi poprzez przygotowanie i publikację zapisów prawa. Na kolejnym etapie pracy zostaną przedstawione niektóre z nich, opublikowanych przez organy administracyjne Unii Europejskiej.

³⁷ M. Wijkman, E. Kleemans, *Female offenders of human trafficking and sexual exploitation*, Crime Law Soc Change, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10611-019-09840-x>, s. 56–57, dostęp: 18.05.2022.

³⁸ A. Diaz, J. Todres, *COVID-19 and Human Trafficking – the Amplified Impact on Vulnerable Populations*, <https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/fullarticle/2770536>, dostęp: 21.10.2022.

Jednym z podstawowych dokumentów obowiązujących w Unii Europejskiej poruszającym problematykę przestępstwa handlu ludźmi jest *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar*, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW. Należy wskazać, że zwrócono w niej większą uwagę na rozwijające się formy handlu ludźmi, wymieniając między innymi zmuszanie do żebractwa istniejące jako forma przymusowej pracy. Użyto ponadto określenia „wyzyskiwanie działalności przestępczej”, rozumianego jako przymuszenie do wykonywania różnego rodzaju czynów zabronionych, takich jak choćby kradzieże kieszonkowe. *Dyrektywa* podejmuje również kwestię ofiary handlu ludźmi, uwzględniając w tym szczególnie obecność dzieci jako pokrzywdzonych i podkreślając konieczność zapewnienia im pomocy i wsparcia³⁹.

Kolejnym wartym odnotowania dokumentem jest *Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi*, sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. Niniejsza regulacja powstała jako zbiór dorobku poprzednich zapisów odnoszących się do problematyki handlu ludźmi. Świadczyć o tym może zapis zawarty w ostatnim akapicie *Preambuły*: „Biorąc pod uwagę potrzebę przygotowania całościowego międzynarodowego instrumentu prawnego skoncentrowanego na prawach człowieka ofiar handlu ludźmi i ustanawiającego specjalny mechanizm monitoringu”. Właśnie konieczność obrony praw człowieka – obok między innymi zapobiegania i zwalczania procederu oraz skutecznej współpracy państw członkowskich – wskazano jako główny cel powstania opisywanej *Konwencji*⁴⁰.

Warto zauważyć, że właśnie zgromadzenie parlamentarne Rady Europy było pierwszym organem międzynarodowym funkcjonującym na Starym Kontynencie, który w sposób szczególny zwrócił uwagę na postępujące zagrożenie zjawiska handlu ludźmi. Od początku lat osiemdziesiątych XX wieku do połowy pierwszej dekady XXI wieku powstał szereg regulacji prawnych w formie *Zaleceń* podejmujących problematykę handlu ludźmi⁴¹. Opisano ją na przykład w *Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW*. Podejmowany

³⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0036&from=PL>, dostęp: 5.06.2022.

⁴⁰ Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090200107/O/D20090107.pdf>, dostęp: 08.06.2022.

⁴¹ M. Pawłowski, *Międzynarodowe standardy ścigania...*, s. 37–38.

przestępczy proceder został w niej wymieniony jako jeden z czynów wchodzących w skład „przemocy na tle płciowym”. Podkreślono też rolę okazania szczególnego wsparcia i ochrony kobietom i ich dzieciom skrzywdzonym przez handel ludźmi, by zapobiec ponownej możliwości stania się przez nie ofiarami⁴².

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW porusza niezwykle ważną problematykę wykorzystania tych, którzy są najbardziej bezbronni, czyli nieletnich. W punkcie siódmym uwzględniono fakt, że dzieci będące ofiarami wykorzystania seksualnego lub dziecięcej pornografii partycypują równocześnie w przestępstwie handlu ludźmi⁴³. Kwestię tę podjęto również w *Protokole fakultatywnym do konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjętym w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r.* W treści dokumentu zwrócono uwagę między innymi na zagrożenie seksturystyką jako zjawiskiem ulegającym szybkiemu rozpowszechnieniu i ciągłemu rozwojowi. Jak zostało podkreślone w powyższej *Konwencji*, szczególnie narażone są nieletnie dziewczynki, będące często ofiarami wykorzystania seksualnego. Wśród przyczyn powstania zjawiska handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii regulacja wymienia między innymi „niedorozwój, ubóstwo, gospodarcze nierówności, niesprawiedliwą strukturę społeczno-gospodarczą, rodziny dysfunkcyjne, brak wykształcenia, migrację z terenów wiejskich do miast, dyskryminację płciową, nieodpowiedzialne zachowania seksualne dorosłych, szkodliwe praktyki wynikające z tradycji, konflikty zbrojne oraz handel dziećmi”⁴⁴.

Również Międzynarodowa Organizacja Pracy w swoich aktach prawnych odnosi się do problematyki wybranych form handlu ludźmi. Mowa tu o wykorzystaniu do przymusowej pracy, również nieletnich. W artykule trzecim *Konwencji numer 182 dotyczącej zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci* użyto określenia „najgorsze formy pracy dzieci”, poprzez które rozumiane są: „wszystkie formy

⁴² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, <https://www.gov.pl/attachment/e3bc1982-2a4c-4271-b90a-fc7ff3bedea8>, dostęp: 15.06.2022.

⁴³ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW, <https://www.gov.pl/attachment/a439f48d-5bb1-4963-9834-01f918323a8a>, dostęp: 17.06.2022.

⁴⁴ Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r., <https://www.gov.pl/attachment/cf5dee4e-b2a5-4144-982c-0fa41aabb0e6f>, dostęp: 17.06.2022.

niewolnictwa lub praktyk podobnych do niewolnictwa, takich jak sprzedaż i handel dziećmi, niewolnictwo za długi i pańszczyzna lub praca przymusowa albo obowiązkowa, w tym przymusowe lub obowiązkowe rekrutowanie dzieci do udziału w konflikcie zbrojnym, korzystanie, angażowanie lub proponowanie dziecka do prostytucji, produkcji pornografii lub przedstawień pornograficznych, korzystanie, angażowanie lub proponowanie dziecka do nielegalnych działalności, w szczególności do produkcji i handlu narkotyków, jak to określają stosowne traktaty międzynarodowe, praca, która ze względu na swój charakter lub okoliczności, w których jest prowadzona, może zagrażać zdrowiu, bezpieczeństwu lub moralności dzieci”⁴⁵. Analiza przytoczonej treści bez wątpienia pozwala zauważyć, że w powyższym punkcie wymienione są formy przestępcze handlu ludźmi, które na kartach niniejszej dysertacji w poprzednich rozdziałach scharakteryzowano w oparciu o dostępną literaturę przedmiotu.

Ważnym dokumentem „stojącym na straży” osób pokrzywdzonych, w tym również ofiar handlu ludźmi, jest *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, uchwalona 10 grudnia 1948 roku w Paryżu w trakcie obrad Trzeciej Sesji Ogólnej Zgromadzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych. Po raz pierwszy w historii powstał dokument o skali międzynarodowej, w którym przyjęto zapisy broniące praw człowieka. Przetłumaczono go na wiele języków świata, by mógł jak najskuteczniej dotrzeć do szerokiego grona odbiorców. Jego treść nie stała się wyznacznikiem prawa, lecz – jak to określiła Eleonora Roosevelt, reprezentantka USA w ONZ: „wspólnym standardem, do którego osiągnięcia dążą wszyscy ludzie i wszystkie narody”⁴⁶.

Wartym wskazania dokumentem, powstałym w drugim kwartale 2021 roku, jest również *Strategia UE w zakresie zwalczania handlu ludźmi na lata 2021–2025*. Nawiązujący zarówno do treści *Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, jak i *Karty praw podstawowych Unii Europejskiej* dokument już w pierwszych zdaniach przedstawia zapis opisujący handel ludźmi jako „proceder, który niszczy życie ludzi, odbierając im godność, wolność i prawa podstawowe”⁴⁷. Niniejsza *Strategia* wskazuje konieczność podjęcia

⁴⁵ Konwencja numer 182 dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci, <https://www.gov.pl/attachment/a24b057d-d235-47f1-b560-8ffcfde10da7>, dostęp: 17.06.2022.

⁴⁶ P. Bała, A. Wielomski, *Prawa człowieka - refleksje krytyczne*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 4, 2010, s. 457–458.

⁴⁷ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów *Strategia UE w zakresie zwalczania handlu ludźmi na lata 2021–2025*, https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2021-04/14042021_eu_strategy_on_combatting_trafficking_in_human_beings_2021-2025_com-2021-171-1_en.pdf, dostęp: 15.06.2022.

następujących działań: zmniejszenie popytu, który sprzyja handlowi ludźmi, udaremnienie działalności handlarzy ludźmi z uwzględnieniem zagrożeń dotyczących procederu, a płynących z cyberprzestrzeni, zapewnienie ochrony i wsparcia ofiarom oraz wzmacnianie ich pozycji, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet i dzieci, oraz wspieranie w tym obszarze współpracy międzynarodowej⁴⁸.

Według *Sprawozdania na temat handlu ludźmi* opublikowanego przez EUROPOL roczne dochody z przestępstw wchodzących w zakres handlu ludźmi w skali całego świata mogą wynosić nawet 30 miliardów euro⁴⁹.

3.4. Regulacje polskiego ustawodawstwa wobec przypadku handlu ludźmi

Regulacje prawne dotyczące przestępstwa handlu ludźmi znajdują się również w polskich zapisach legislacyjnych. W niniejszym paragrafie ukazano regulacje zawarte w polskim *Kodeksie karnym* i innych wybranych krajowych aktach prawnych.

Polska, będąc członkiem wielu organizacji międzynarodowych, partycypuje jako strona w licznych aktach międzynarodowych dotyczących walki z różnymi gałęziami przestępczości zorganizowanej. Jednak w *Kodeksie karnym* definicja handlu ludźmi znalazła się dopiero w 2010 roku, gdy nastąpił szereg zmian legislacyjnych umożliwiających skodyfikowanie i wprowadzenie przedmiotowego terminu do polskiego ustawodawstwa. Dotychczas bazowano na definicji zawartej w *Protokole z Palermo*, to znaczy *Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 roku*⁵⁰.

W znowelizowanym *Kodeksie karnym* wprowadzono zapisy bezpośrednio odnoszące się do przestępstwa handlu ludźmi. W rozdziale XXIII niniejszej ustawy, zatytułowanym *Przestępstwa przeciwko wolności*, w artykule 115 § 22 przedstawiono definicję terminu „handel ludźmi” w następującym brzmieniu: „Handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

⁴⁸ Komisja Europejska, *Zwalczanie handlu ludźmi: nowa strategia ma zapobiegać handlowi ludźmi, udaremniać przestępcom działanie, chronić ofiary i wzmocnić ich pozycję* – komunikat prasowy, <http://www.europedirect.um.warszawa.pl/aktualnosci/zwalczanie-handlu-lud%C5%BAmi-nowa-strategia-ma-zapobiega%C4%87-handlowi-lud%C5%BAmi-udaremnia%C4%87-przest%C4%99p>, dostęp: 17.06.2022.

⁴⁹ *Europol's Report on Trafficking in Human Beings (THB) Financial Business Model*, <https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/trafficking-in-human-beings-financial-business-model#downloads>, dostęp: 15.06.2022.

⁵⁰ P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański, *Handel ludźmi. Przestrzeń prawnokarna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, Warszawa 2017, s. 13.

przemocy lub groźby bezprawnej, uprowadzenia, podstępu, wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego, pojmowania przedsiębranego działania, nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności, udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą – w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6”⁵¹. Warto zauważyć, że ta wieloaspektowa treść bezpośrednio koreluje z definicją zawartą w parokrotnie już przywoływanym w niniejszej dysertacji *Protokole z Palermo*.

Michał Pawłowski podaje, że na definicję „handlu ludźmi” składają się trzy elementy. Pierwszym z nich są czynności wykonawcze, do których zalicza szereg działań w formie werbowania, transportu, dostarczania, przekazywania, przechowywania lub przyjmowania osoby. Drugim, jak podaje, są zastosowane metody, czyli: użycie przemocy, groźby bezprawnej, uprowadzenie, podstęp, wprowadzenie w błąd albo wyzyskanie błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, nadużycie stosunku zależności, wykorzystanie krytycznego położenia lub stanu bezradności, udzielenie albo przyjęcie korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą. Jako ostatni element autor wymienia cel działania sprawców. W przypadku przestępstwa handlu ludźmi jest nim wykorzystanie ofiary w każdej analizowanej w niniejszej pracy formie przestępczego procederu⁵².

Warto podkreślić, że w przypadku handlu ludźmi pokrzywdzonym, przedmiotem czynu, którego dobro zostało naruszone, jest zawsze człowiek – bez względu na okoliczności i stan, w jakim się znajduje. O fakcie zaistnienia przestępstwa mowa jest również w przypadku, gdy ofiara wyraziła zgodę, by w nim uczestniczyć. Należy też wskazać, że sprawca przestępstwa

⁵¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 115 § 22, <https://arslege.pl/handel-ludźmi/k1/a21013/>, dostęp: 23.06.2022.

⁵² M. Pawłowski, *Międzynarodowe standardy ścigania...*, s. 50.

handlu ludźmi działa zawsze w zamiarze bezpośrednim. Wykluczone jest, by w przypadku tego przestępstwa następował zamiar ewentualny⁵³.

W znowelizowanym *Kodeksie karnym* kwestię handlu ludźmi ujęto również w artykule 189a o następującej treści: „§ 1 Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. § 2 Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”⁵⁴. Ustawodawca w sposób szczególny w paragrafie drugim zwrócił uwagę, że karalności podlegają również czynności związane z popełnieniem szeregu przygotowań do popełnienia czynów zabronionych, wchodzących w skład przestępstwa handlu ludźmi.

Istotnym i aktualnym dokumentem powstałym w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium Ukrainy rozpoczętym 24 lutego 2022 roku jest *Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*. W treści niniejszej regulacji widnieje następujący zapis: „Skazując sprawcę, który w czasie trwania konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy popełnił przestępstwo, o którym mowa w: 4) art. 189a § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny* – sąd orzeka karę pozbawienia wolności w wysokości od lat 10 do lat 15 albo karę 25 lat pozbawienia wolności”⁵⁵. Zaostrzenie kar i zwiększenie czujności na różnego rodzaju działalność o charakterze przestępczym, w tym właśnie handel ludźmi, jest odpowiedzią na możliwą aktywizację osób chcących wykorzystać niepokój w rejonie granicy polsko-ukraińskiej związany z migracją obywateli ukraińskich opuszczających swój kraj w trosce o bezpieczeństwo swoje i swoich najbliższych.

Istnieje również wiele czynów karalnych powiązanych z przestępstwem handlu ludźmi, a ujętych w *Kodeksie karnym*. Dla przykładu można wymienić w tym miejscu artykuł 115 § 23 kk, podejmujący kwestię niewolnictwa, artykuł 189, w którym mowa jest o karalności za pozbawienie człowieka wolności, czy artykuł 204, dotyczący osiągnięcia korzyści majątkowej, ułatwiania lub nakłaniania innej osoby do uprawiania prostytucji. Ponadto w polskim ustawodawstwie regulacje prawne mające związek z przestępstwem handlu ludźmi

⁵³Ł. Wieczorek, *Przestępstwo handlu ludźmi w prawie międzynarodowym i krajowym*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi, Uniwersytet Warszawski, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjN8pPV_sb4AhXgCRAIHV1VCwcQFnoECDEQAQ&url=http%3A%2F%2Fkryminologia.ipsir.uw.edu.pl%2Fimages%2Fstronka%2FPracownicy_publicacje%2FL.%2520Wieczorek_Przestepstwo%2520%2520handlu%2520ludzmi%2520%2520w%2520prawie%2520międzynarodowym%2520i%2520krajowym.pdf&usg=AOvVaw1p67v271uOKc23FTfnFAeE, dostęp: 24.06.2022.

⁵⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny*, art. 189a, źródło: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683/art-189-a>, dostęp: 24.06.2022.

⁵⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, art. 72, pkt. 4, źródło: <https://www.gov.pl/attachment/022dab68-8941-4ee8-b170-aeaa83368cb2>, dostęp: 4.06.2022.

znajdują się między innymi w następujących aktach prawnych: *Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 roku o cudzoziemcach*; *Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej*; *Ustawa z dnia 15 czerwca 2012 roku o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*; *Ustawa z dnia 28 października 2002 roku o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary* czy *Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*⁵⁶.

Z uwagi na dużą zmienność i dynamikę przestępstwa handlu ludźmi również i regulacje prawne ulegają ciągłym przemianom – zarówno w obszarze wewnętrznym państwa, jak i międzynarodowym. Aktualizacja i dostosowywanie instrumentów prawnych do sposobu postępowania sprawców jest ważnym czynnikiem i skutecznym narzędziem na drodze zwalczania przestępczości, w tym handlu ludźmi, a przez to również działaniem na rzecz poprawy bezpieczeństwa, ochrony życia i zdrowia ludzkiego.

3.5. Nauczanie społeczne Kościoła katolickiego wobec czynów wchodzących w zakres przestępstwa handlu ludźmi

Ukazanie, w jaki sposób *Magisterium* Kościoła Katolickiego w swoim nauczaniu podejmuje problematykę czynów, których zakres i charakterystyka wiążą się z przestępstwem handlu ludźmi, jest niezwykle istotną kwestią z uwagi na ich ciężar oraz zagrożenie dla życia i zdrowia ludzkiego. Kościół w swoim nauczaniu określa handel ludźmi jako czyn występujący przeciwko godności osoby ludzkiej i ingerujący w poszanowanie jej praw.

Katechizm Kościoła katolickiego, będący jego podstawową wykładnią doktryny wiary i zasad moralności, nie odnosi się w swojej treści wprost do zagadnienia handlu ludźmi. Jednakże, jak już wspomniano, jednym z elementów składających się na to zjawisko jest zniewolenie człowieka.

Wobec powyższego warto przytoczyć następujący fragment *Katechizmu*: „Siódme przykazanie zakazuje czynów lub przedsięwzięć, które dla jakiegokolwiek przyczyny – egoistycznej czy ideologicznej, handlowej czy totalitarnej – prowadzą do *zniewolenia ludzi*, do poniżania ich godności osobistej, do kupowania ich, sprzedawania oraz wymiany, jakby byli towarem. Grzechem przeciwko godności osób i ich podstawowym prawom jest sprowadzanie ich przemocą do wartości użytkowej lub do źródła zysku. Św. Paweł nakazywał

⁵⁶ <https://handelludzi.eu/hl/baza-wiedzy/przepisy-prawne/polskie/6283,Kompilacja-najwazniejszych-przepisow-prawa-polskiego-zwiazanych-z-problematyka-h.html>, dostęp: 24.06.2022.

chrześcijańskiemu panu traktować swego chrześcijańskiego niewolnika «nie jako niewolnika, lecz... jako brata umiłowanego... w Panu»⁵⁷. W przytoczonym fragmencie bezspornie widać, że może nie bezpośrednio, ale wskazano znamiona zachowań, które w ustawowej definicji określają istotę przestępstwa handlu ludźmi nie tylko poprzez naruszenie godności ludzkiej, ale i ograniczenie podstawowego prawa człowieka do wolności.

Kompendium nauki społecznej Kościoła, przygotowane przez Papieską Radę „Iustitia et Pax”, wypowiada się na ten temat następująco „Uroczysta proklamacja praw człowieka znajduje się w bolesnej sprzeczności z ich łamaniem, wojnami i z wszelkiego rodzaju przemocą, w pierwszym rzędzie z ludobójstwem i masowymi deportacjami, rozprzestrzenianiem się prawie wszędzie wciąż nowych form zniewolenia, jak handel ludźmi, dzieci-żołnierze, wyzysk pracowników, nielegalny handel narkotykami, prostytucja. Także w krajach, gdzie obowiązują demokratyczne formy rządów, prawa te nie zawsze w pełni są respektowane⁵⁸”. Zapisy zawarte w treści powyższego dokumentu jednoznacznie wskazują, że wymienione powyżej formy zniewolenia, w których znajdują się elementy przestępstwa handlu ludźmi, stanowią istotne zagrożenie dla respektowania godności i poszanowania praw człowieka.

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących w *Dokumencie końcowym*, wydanym po zakończeniu *Międzynarodowego Spotkania Duszpasterstwa Wyzwolenia Kobiet z Ulicy*, wymieniając prostytucję obok handlu ludźmi i wykorzystania seksualnego, wyraźnie stwierdza, że przemoc ta wobec kobiet stanowi obrazę ich godności oraz poważne naruszenie podstawowych praw człowieka. Liczba kobiet ulicy dramatycznie wzrosła na całym świecie z różnych złożonych przyczyn ekonomicznych, społecznych i kulturowych. W niektórych przypadkach kobiety te doświadczyły patologicznej przemocy lub wykorzystywania seksualnego od dzieciństwa. Inne zostały zmuszone do prostytucji, aby mieć wystarczające środki do życia dla siebie i swoich rodzin. „Niektóre szukają kochającej relacji z mężczyzną. Inne próbują spłacić nieuzasadnione długi. Niektóre opuszczają sytuację ubóstwa w kraju pochodzenia, wierząc, że praca oferowana za granicą zmieni ich życie. Jest oczywiste, że seksualne wykorzystywanie kobiet, które przenika tkankę społeczną świata,

⁵⁷ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, artykuł siódmy, punkt 2414, Ełk 1994, s. 402.

⁵⁸ Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, rozdział III, punkt 158, https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_en.html, dostęp: 29.12.2022.

jest konsekwencją wielu niesprawiedliwych systemów⁵⁹”. Ponadto twórcy dokumentu wskazują na ważną rolę Kościoła w trosce o promowanie godności ludzkiej osób wykorzystywanych przez prostytucję i działania podejmowane na rzecz ich wyzwolenia oraz za wsparcie ekonomiczne, wychowawcze i formacyjne. Kościół stara się włączać w obronę słuszných praw kobiet⁶⁰.

Papież Paweł VI w *Przedmowie do Konstytucji apostolskiej o Kościele we współczesnym świecie „Gaudium et spes”* stwierdza: „Ludzkość nigdy nie cieszyła się taką obfitością bogactw, zasobów i potęgi ekonomicznej, a mimo to ogromna część mieszkańców świata wciąż jest dręczona głodem i biedą, podczas gdy niezliczone rzesze cierpią z powodu całkowitego analfabetyzmu. Nigdy wcześniej człowiek nie miał tak głębokiego zrozumienia wolności, a jednocześnie pojawiają się nowe formy niewolnictwa społecznego i psychicznego⁶¹”. Warto zauważyć, że powyższe nauczanie Paweł VI kieruje do Kościoła już w latach sześćdziesiątych XX wieku.

Jedną z kilku form analizowanego w niniejszej dysertacji zagadnienia jest przymuszanie człowieka do pracy. Warto więc przywrzeć się odniesieniu Kościoła katolickiego i jego nauczania na temat poszanowania godności i praw ludzi pracujących.

Papież Leon XIII pod koniec XIX wieku opublikował encyklikę *Rerum novarum*, która w swojej treści w całości poświęcona jest ludziom pracującym. W kwestii nadużyć i wykorzystania ludzi pracy wyraźnie w niej stwierdza, że „hańbą i nieludzkością jest nadużywać ludzi jakby rzeczy jakiejś dla zysku i oceniać ich tylko według wartości, jaką przedstawiają ich mięśnie i ich siły!⁶²”. Papież zauważa też, że: „Bogaci zaś pracodawcy i panowie mają te obowiązki: nie wolno im obchodzić się z robotnikiem jak z niewolnikiem; trzeba uszanować w nim, co słusne, godność ludzką, uzacnioną przez znamię chrześcijanina⁶³”. Warto zauważyć, że jest to czas, w którym w ciągu najbliższych kilku lat w przestrzeni międzynarodowej będą tworzyć się pierwsze kodyfikacje czynów, w obecnych czasach określanych jako właśnie handel ludźmi. Z kolei w encyklice *Catholicae Ecclesiae*,

⁵⁹ Pontifical Council for the Pastoral Care of the Migrants and Itinerant People, I^o international Meeting of Pastoral Care for the Liberation of Women of the Street, *Final Document*, https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/migrants/documents_1/rc_pc_migrants_doc_20210605_linc-past-don-strada-findoc_en.html, dostęp: 29.12.2022.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Paweł VI, *Przedmowa do konstytucji j apostolskiej o Kościele we współczesnym świecie „Gaudium et spes”*, punkt 4, https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html, dostęp: 29.12.2022.

⁶² Leon XIII, *Encyklika „Rerum Novarum” w kwestii socjalnej o położeniu robotników*, Watykan 1891.

⁶³ Tamże.

poświęconej tematyce niewolnictwa na misjach⁶⁴, Ojciec Święty potępił niewolnicze praktyki, równocześnie określając je mianem „przeklętej plagi”⁶⁵.

Dziewięćdziesiąt lat później papież Jan Paweł II w encyklice *Laborem exercens* pisał w sposób następujący: „Kościół uważa za swoje zadanie stałe przypominanie o godności i o prawach ludzi pracy oraz piętnowanie takich sytuacji, w których bywają one gwałcone, starając się przez to tak oddziaływać na bieg tych przemian, aby wraz z nimi dokonywał się prawdziwy postęp człowieka i społeczeństwa⁶⁶”. U człowieka doświadczonego wykorzystaniem do przymusowej pracy dochodzi do naruszenia podstawowych zasad, do których zaliczyć należy godziwą zapłatę, przestrzeganie wymiarowego czasu pracy czy należyty odpoczynek po wykonanym zadaniu. Wykorzystując ufnosć człowieka, często motywowanego dobrem własnym lub własnej rodziny, przestępcy przekraczają granicę sprawiedliwości, by właśnie na wyzysku innego człowieka przy pracy powiększać swój przestępczy kapitał⁶⁷.

Jan Paweł II w swoim nauczaniu wielokrotnie podejmował problematykę poszanowania godności ludzkiej we współczesnym świecie. Warto zwrócić uwagę na fragment posynodalnej adhortacji apostolskiej *Christifidei laici*, w której porusza aspekt przedmiotowego traktowania osoby ludzkiej. Píše on następująco: „Pomyślmy też o wielorakich postaciach przemocy, której dziś poddawana jest osoba ludzka. Istota ludzka, jeśli nie jest uznana i kochana na miarę jej godności żywego obrazu Boga (por. Rdz 1, 26), narażona jest na najbardziej upokarzające i wynaturzone akty «uprzedmiotowienia», w wyniku których dostaje się w niewolę silniejszego”⁶⁸. Wymienione elementy w pełni wpisują się w znamiona handlu ludźmi, choć nie nazywają wprost tego zjawiska. Owo „uprzedmiotowienie” i przenikająca zależność od oprawców pod różnymi formami skutkują wykorzystaniem człowieka poprzez doprowadzenie go do krzywdy i cierpienia mających na celu jedynie czerpanie z niego zysków⁶⁹.

⁶⁴ Leon XIII, Encyklika „*Catholicae Ecclesiae*” o niewolnictwie na misjach, https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_20111890_catholicae-ecclesiae.html, dostęp: 9.01.2023.

⁶⁵ W. Zięba, *Kościół a niewolnictwo nowożytne*, „MY A TRZECI ŚWIAT” 7(53), 2001, https://www.maitri.pl/gazetka/my_53/html/kosciol.htm, dostęp: 8.01.2023.

⁶⁶ Jan Paweł II, Encyklika „*Laborem Exercens*” o pracy ludzkiej (z okazji 90. rocznicy encykliki „*Rerum novarum*”), Watykan 1981.

⁶⁷ T. Borutka, *Społeczne nauczanie Kościoła. Teoria i zastosowanie*, Kraków 2008, s. 101–110.

⁶⁸ Jan Paweł II, Posynodalna adhortacja apostolska „*Christifidei laici*” o powołaniu i misji świeckich w kościele i w świecie dwadzieścia lat po soborze watykańskim II. Do biskupów, kapłanów i diakonów, zakonników i zakonnic oraz wszystkich katolików świeckich, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_30121988_christifideles-laici.html, dostęp: 17.01.2023.

⁶⁹ Tamże.

Problematyka braku poszanowania ludzkiej godności podnoszona jest również przez Jana Pawła II w encyklice *Veritatis splendor*, wydanej w 1993 roku. Ojciec Święty naucza w niej w sposób następujący: „Wszystko, co ubliża godności ludzkiej, jak niehumanitarne warunki życia, arbitralne aresztowania, deportacje, niewolnictwo, prostytucja, handel kobietami i młodzieżą, a także niehumanitarne warunki pracy, w których traktuje się pracowników jak zwykłe narzędzia zysku, a nie jak wolne, odpowiedzialne osoby; wszystkie te i tym podobne sprawy i praktyki są czymś haniebnym; zakażają cywilizację ludzką, bardziej hańbią tych, którzy się ich dopuszczają, niż tych, którzy doznają krzywdy i są jak najbardziej sprzeczne z cziłą należą Stwórca”⁷⁰. Wśród licznych czynników stanowiących zagrożenie dla ludzkiej godności papież wymienia również te, które stanowią analizowane formy przestępczego procederu.

W bulli *Incarnationis mysterium*, ogłoszonej z okazji Wielkiego Jubileuszu roku 2000, Jan Paweł II zauważa, że „szczególnie potrzebnym dziś znakiem miłosierdzia Bożego jest miłość, która otwiera nam oczy na potrzeby ludzi żyjących w nędzy i zepchniętych na marginesy społeczny. Zjawiska te ogarniają znaczną część społeczeństwa i rzucają cień śmierci na całe narody. Ludzkość zmagająca się z nowymi formami niewolnictwa, bardziej podstępny niż znane w przeszłości; dla zbyt wielu ludzi wolność pozostaje pustym słowem”⁷¹.

Dużo uwagi w swoim nauczaniu problematyce handlu ludźmi oraz wykorzystaniu człowieka pod różnymi formami poświęca papież Franciszek. Już w pierwszej adhortacji apostolskiej – *Evangelium gaudium* – ogłoszonej 24 listopada 2013 na zakończenie Roku Wiary tematyka ta stała się obok wielu innych zagrożeń, określanych jako „wyzwanie urbanistycznych kultur”. W związku z tym papież pisał: „Nie możemy ignorować, że w miastach łatwo kwitnie handel narkotykami i ludźmi, wykorzystywanie i wyzysk młodocianych, porzucanie osób starszych i chorych, różne formy korupcji i przestępstw. Jednocześnie to, co mogłoby stanowić cenną przestrzeń spotkania i solidarności, często zamienia się w miejsce ucieczki i wzajemnego braku zaufania. Domy i dzielnice budują się bardziej dla izolacji i ochrony, niż po to, żeby łączyć i integrować. Głoszenie Ewangelii będzie stanowić bazę do przywrócenia godności ludzkiego życia w tych kontekstach, ponieważ Jezus chce dać w miastach życie w obfitości”⁷².

Ojciec Święty wskazuje w przytoczonym fragmencie, jak istotnym zagrożeniem dla ludzkości jest efekt postępującej globalizacji, który przejawia się między innymi w rozwoju gospodarczym. Ewolucja technologiczna i nieustanna „pogoń” za utrzymaniem odpowiedniego

⁷⁰ Tenże, Encyklika „*Veritatis Splendor*” o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła, Watykan 1993.

⁷¹ Tenże, Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz roku 2000 „*Incarnationis mysterium*”, Watykan 1994.

⁷² Franciszek, Adhortacja Apostolska „*Evangelium gaudium*” o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie, Watykan 2013.

statusu materialnego nie mogą być czynnikami, przez który cierpieć będzie podstawowa jednostka społeczna, jaką jest człowiek.

W encyklice *Laudato si*, mówiąc o kryzysie i konsekwencjach współczesnego antropocentryzmu, papież zauważa, że wyzysk drugiego człowieka jest efektem relatywizmu praktycznego. Franciszek, więc stwierdza: „Kultura relatywizmu jest tą samą patologią, która pobudza daną osobę do wykorzystywania innej i potraktowania jej jedynie jako przedmiotu, zmuszając ją do pracy przymusowej lub sprowadzając do niewolnictwa za długi. Jest to ta sama logika, która prowadzi do porzucenia osób starszych, które nie służą naszym interesom, czy do wykorzystywania seksualnego dzieci. Jest to także logika wewnętrzna tych, którzy mówią: «Pozwólmy, by niewidzialne siły rynku uregulowały gospodarkę, ponieważ ich szkodliwy wpływ na społeczeństwo i przyrodę jest nieunikniony». Jeśli nie ma żadnych prawd obiektywnych ani stałych zasad, poza zaspokojeniem własnych aspiracji i doraźnych potrzeb, jakie ograniczenia może mieć handel ludźmi, organizacje przestępcze, przemysł narkotyków, handel «krwawymi diamentami» czy skórami zwierząt zagrożonych wyginięciem? Czyż to nie ta sama logika relatywistyczna usprawiedliwia handel organami ludzi ubogich, aby je sprzedać czy wykorzystać do badań lub odrzucenie dzieci, ponieważ nie odpowiadają życzeniom swoich rodziców? Chodzi o tę samą logikę «użyj i wyrzuć», generującą wiele odpadów jedynie z powodu nieuporządkowanego pragnienia konsumowania więcej niż faktycznie potrzeba. Dlatego nie możemy myśleć, że programy polityczne lub moc prawa wystarczą, aby zapobiec zachowaniom szkodzącym środowisku, ponieważ gdy deprawuje się kultura i nie uznaje się już żadnej prawdy obiektywnej lub powszechnie obowiązujących zasad, przepisy prawne będą rozumiane jedynie jako narzucone arbitralnie i jako przeszkody, których trzeba unikać»⁷³.

Tematyka handlu ludźmi poruszana jest również przez papieża Franciszka w najnowszej encyklice *Fratelli tutti*. Wskazuje w niej bowiem, że „handel ludźmi jest kolejną hańbą dla ludzkości, której polityka międzynarodowa nie powinna dłużej tolerować, niezależnie od przemówień i dobrych intencji. Jest to niezbędne minimum”⁷⁴. Według Ojca Świętego czynnikami wpływającymi na obecność i rozwój tego zjawiska w świecie mogą być: nienależyte przestrzeganie praw człowieka, brak poszanowania godności ludzkiej, brak skutecznego rozwiązania zjawiska wykluczenia społecznego i ekonomicznego⁷⁵.

W 2016 roku na mocy *motu proprio* papieża Franciszka w Watykanie powołano do istnienia Dykasterię ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, która w zakresie swoich kompetencji

⁷³ Tenże, *Encyklika „Laudato Si” o wspólny dom*, Watykan 2015.

⁷⁴ Franciszek Tenże, *Encyklika „Fratelli tutti” o braterstwie i przyjaźni społecznej*, Watykan 2020.

⁷⁵ Tamże.

ma między innymi kwestie dotyczące pomocy ofiarom handlu ludźmi. W dokumencie cel jej istnienia przedstawiono następująco: „Dlatego, aby urzeczywistniać troskę Stolicy Świętej w wyżej wymienionych zakresach, jak również w tym, co dotyczy zdrowia i dzieł miłosierdzia, ustanawiam Dykasterię do spraw integralnego rozwoju człowieka. Ta Dykasteria będzie szczególnie kompetentna w kwestiach dotyczących migracji, potrzebujących, chorych i wyłączonych, zmarginalizowanych i ofiar konfliktów zbrojnych oraz katastrof naturalnych, więźniów, bezrobotnych i ofiar jakiejkolwiek formy niewolnictwa i tortury”⁷⁶. Właśnie wyżej wymieniona instytucja opracowała dokument *Pastoral orientations on human trafficking*, który wśród głównych przyczyn powstawania handlu ludźmi wymienia aspekt popytu, wykorzystanie człowieka i komodyfikację⁷⁷.

W kontekście nauczania Kościoła katolickiego warto też przytoczyć postać świętej Józefiny Bakhity, zakonniczki. Przywołanie to nie jest przypadkowe, stała się ona bowiem ofiarą praktyk niewolniczych na terenie Sudanu. Sylwetkę świętej Józefiny Bakhity przybliży papież Benedykt VI w encyklice *Spe salvi*, ukazując ją jako przykład heroicznej relacji wiary i nadziei w życiu chrześcijańskim. Píše on następująco: „W wieku dziewięciu lat została porwana przez handlarzy niewolników, była bita do krwi i pięć razy sprzedawana na targach niewolników w Sudanie. Ostatecznie, jako niewolnica, znalazła się na służbie u matki i żony pewnego generała, gdzie każdego dnia była chłostana do krwi. Pozostały jej po tym do końca życia 144 blizny. W 1882 roku została kupiona przez pewnego włoskiego kupca dla włoskiego konsula Callista Legnaniego, który wobec ofensywy mahdystów powrócił do Włoch. Znając tak okrutnych «panów», których do tej pory była własnością, tu Bakhita poznała «Pana» całkowicie innego, żyjącego Boga, Boga Jezusa Chrystusa – w dialekcie weneckim, którego się nauczyła, nazywała Go «Paron» (Pan). Do tej pory znała tylko panów, którzy ją poniżali i maltretowali albo – w najlepszym przypadku – uważali ją za użyteczną niewolnicę”⁷⁸. W rozumieniu międzynarodowej definicji handlu ludźmi postępowanie sprawców względem Józefiny Bakhity spełniały wszelkie znamiona przestępstwa.

⁷⁶ Tenże, *List apostolski „Motu proprio” ustanawiający Dykasterię ds. Integralnego Rozwoju Człowieka*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20160817_humanam-progressionem.html, dostęp: 12.01.2023.

⁷⁷ Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Pastoral orientations on human trafficking*, Watykan 2019, s. 8–14, <https://migrants-refugees.va/documents/en/email/pastoral-orientations-on-human-trafficking.pdf>, dostęp: 17.01.2023.

⁷⁸ Benedykt XVI, *Encyklika Spe Salvi Ojca Świętego Benedykta XVI do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich o nadziei chrześcijańskiej*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20071130_spe-salvi.html, dostęp: 24.01.2023.

Podczas Mszy Świętej kanonizacyjnej siostry Józefiny Bakhity, która odbyła się 1 października 2000 roku w Watykanie, papież Jan Paweł II w homilii nauczał: „W dzisiejszym świecie tysiące kobiet nadal pada ofiarą niesprawiedliwości, nawet w rozwiniętych, nowoczesnych społeczeństwach. W św. Józefinie Bakhicie dostrzegamy wspaniałą rzeczniczkę prawdziwej emancypacji. Historia jej życia nie skłania do biernego oporu, ale budzi zdecydowaną wolę skutecznego działania w celu uwolnienia dziewcząt i kobiet od ucisku i przemocy oraz przywrócenia im godności, tak aby mogły w pełni korzystać ze swoich praw”⁷⁹.

Zagadnienia dotyczące naruszenia praw człowieka, uwłaczania jego godności, ograniczania wolności i współczesnego niewolnictwa, którym to mianem – jak już wielokrotnie wspomniano na kartach niniejszej dysertacji – określono handel ludźmi, były przedmiotem nauki Kościoła katolickiego. Nie przywołano całej doktryny Kościoła nauczającej w tym względzie, gdyż nie jest to istotą niniejszej pracy. Powyższe wskazano, by zobrazować, że krzywda ofiar płynąca z działania sprawców przestępczego procederu nie była obojętna dla przedstawicieli Kościoła, a nade wszystko stała się podstawą żarliwego wołania oraz walki o poszanowanie ludzkiej godności i praw.

⁷⁹ Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. kanonizacyjnej*, Watykan 2000, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/kanonizacja_01102000.html, dostęp: 23.01.2023.

Rozdział IV

Metodologia badań własnych

W niniejszym, czwartym rozdziale pracy, autor prezentuje założenia metodologiczne przeprowadzonych badań, tj. przedmiot i cel badań własnych (par. 4.1.), problemy badawcze (par. 4.2.), metody, techniki i narzędzia badawcze (par. 4.3.) oraz charakteryzuje dobór próby i teren badań (par. 4.4.).

4.1. Przedmiot i cel badań własnych

Odpowiednia znajomość zagrożeń, które niesie za sobą analizowany proceder handlu ludźmi jest niezwykle istotne z uwagi na fakt, że w wielu przypadkach może wpłynąć na bezpieczeństwo jednostki. Rozumienie każdego z przestępczych zagadnień podejmowanego zjawiska może niejednokrotnie przyczynić się do uratowania zdrowia i życia ludzkiego. Dlatego niezwykle istotnym stało się poznanie opinii osób studiujących w szkołach wyższych województwa małopolskiego na temat handlu ludźmi, które stały się przedmiotem badań realizowanych w ramach opracowania niniejszej rozprawy doktorskiej.

Określenie celu planowanych badań jest pierwszym i najważniejszym elementem w całym procesie prowadzonej analizy naukowej. Odnalezienie i określenie właściwej płaszczyzny daje możliwość odkrycia obszaru wiedzy, który dotychczas nie został przedstawiony.

Handel ludźmi jest zjawiskiem szczególnym ze względu na jego wielopłaszczyznowy charakter oraz częstotliwość zmian dynamiki jego części składowych. Problematyka ta stała się przedmiotem badań licznych autorów. W niniejszej pracy zjawisko to badane będzie w ujęciu socjologicznym. Warto wskazać, że wśród wielu aspektów tematyka ta podjęta została między innymi w ujęciu prawniczym i kryminologicznym. Analizie poddano zarówno portrety psychologiczne ofiar i sprawców, regulacje prawne, jak i formy przestępczego procederu.

Norman Goodman podaje, że „specyficzny cel badań może być istotną kwestią socjologiczną lub czymś, co szczególnie i osobiście interesuje badacza. Podstawa wyboru danego problemu jest mniej istotna niż jego staranne zdefiniowanie w sposób, który zapewni badanie naukowe w ujęciu socjologicznym”¹.

¹ N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 26.

Z kolei Bogdan Klepacki cele podejmowanych badań naukowych określa jako „wykrycie prawidłowości stale występujących w badanych zjawiskach oraz doprowadzenie na ich podstawie do wniosków ogólnych, ważnych nie tylko dla badanej zbiorowości, ale i dla innych obiektów znajdujących się w takich samych warunkach. Celem badań jest nie tylko poznanie rzeczywistości, ale i jej ocena, na tym tle wysnucie wniosków”. Wskazuje jednocześnie, że określenie prawidłowego celu prowadzonych badań jest najistotniejszym, a zarazem najtrudniejszym etapem w procesie budowania dzieła naukowego².

Kolejnym przykładem określenia celu badawczego jest definicja podana przez Władysława Zaczyńskiego. Według tego autora polega to na „bliższym określeniu tego, co zamierza badacz, co pragnie osiągnąć w swoim działaniu”³. Warto wskazać również punkt widzenia Earla Babbie’ego, który w prowadzeniu badań w obszarze nauk społecznych wyodrębnia trzy cele. Są nimi eksploracja, opis i wyjaśnienie⁴.

Aby prowadzona działalność naukowa osiągnęła zamierzony rezultat, należy prawidłowo określić cel i przedmiot badań naukowych. Jerzy Apanowicz ukazuje dwa ujęcia prowadzenia badań naukowych: szerokie i wąskie. W pierwszym ukazany jest uszeregowany proces składający się z etapów, które zaczynają się od określenia problemu, a kończą na publikacji pisemnej przeprowadzonych badań naukowych. Badania prowadzone w drugim ujęciu koncentrują się na precyzyjnych, skonkretyzowanych działaniach badawczych, „dotykających” obszarów dotychczas mało zbadanych lub całkowicie nieodkrytych⁵.

Powyżej wskazano kilka spośród wielu definicji, które odnaleźć można w literaturze przedmiotu. Nie sposób podjąć wszystkich określeń terminologicznych, gdyż nie jest to przedmiotem pracy.

Ciągła i bieżąca analiza form przestępczych handlu ludźmi, a także analiza sposobu jego pojmowania, szczególnie przez ludzi młodych, jest niezwykle ważnym elementem profilaktyki w obszarze bezpieczeństwa i występujących zagrożeń. Przeprowadzona na potrzeby niniejszych badań naukowych analiza dokonana w oparciu o aktualne publikacje dotyczące analizowanego przestępstwa pomoże wyłonić zasadniczą wiedzę na temat procedury oraz sformułować rozwiązania, mogące uchronić potencjalne ofiary od zagrożenia.

Głównym celem badań stało się wyjaśnienie zjawiska handlu ludźmi w oparciu o analizę literatury oraz zbadanie opinii o tym problemie osób studiujących w szkołach

² B. Klepacki, *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 96(2), 2009, s. 41–42.

³ W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1995, s. 86.

⁴ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2005, s. 106 —110.

⁵ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa 2005, s. 38.

wyższych w województwie małopolskim. Dodatkowo (na podstawie uzyskanych wyników badań) celem było wyłonienie postulatów dla teorii i praktyki w zakresie zapobiegania zjawisku handlu ludźmi.

4.2. Problem badawczy

Na drodze skutecznego i spełniającego zamierzony efekt prowadzenia badań naukowych niezwykle istotnym elementem jest właściwe określenie problemu badawczego. W niniejszej pracy autor podejmie kwestię opinii studiującej młodzieży na temat szerokiego zjawiska handlu ludźmi. Chava Frankfort-Nachmias i David Nachmias przedstawiają problem badawczy jako „bodziec intelektualny wywołujący reakcje w postaci badań naukowych”. Jest to proste, a zarazem precyzyjne wskazanie. W dalszej części publikacji trafnie określają, że nie każdą motywację można przedstawić w postaci badań naukowych z uwagi na fakt, że istnieją płaszczyzny, których empiryczne uzasadnienie nie jest możliwe. Wskazują również, że problem badawczy nie może być sformułowany zbyt ogólnie i powierzchownie. Precyzyjnie zadane pytanie stanie się bowiem bazą do ukazania sfery nauki, która nie została dotychczas odkryta lub w sposób właściwy ukazana⁶.

Stefan Nowak zaznacza, że na etapie formułowania problemu badawczego istotna jest świadomość, że każde z postawionych pytań ma swoje szczególne założenia i musi być postawione w sposób precyzyjny, co zniweluje zagrożenie błędnego określenia niewiadomej⁷.

Z kolei Mieczysław Łobocki wyszczególnia dwa rodzaje problemów w badaniach naukowych: subiektywno-badawczych i naukowo-badawczych. Problemy subiektywno-badawcze to obszar będący pewnego rodzaju nowością wyłącznie dla osoby przeprowadzającej badania w danym zakresie. Wynikać to może z faktu, że obszar prowadzonych analiz naukowych nie został jeszcze wystarczająco zbadany. Problemy naukowo-badawcze dotyczą przestrzeni dotąd niezbadanych, nieodkrytych. Autor ten podaje również trafnie, że problem badawczy należy formułować „w sposób możliwie prosty, jasny i wyczerpujący”, choć – jak sam zaznacza – jest to możliwe niejednokrotnie dopiero po przeprowadzeniu długich i wnikliwych próbnych badań podejmowanego obszaru⁸.

We właściwym określeniu problemu badawczego można napotkać różnego rodzaju trudności. Norman Goodman wyróżnia problemy będące natury technicznej i praktycznej.

⁶ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001, s. 66–68.

⁷ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2012, s. 32–36.

⁸ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000, s. 20–24.

Do grupy pierwszej zalicza przede wszystkim rzetelność w przekazywaniu treści występujących w prezentowanych badaniach. Kolejnym aspektem jest trafność, gdyż zmienne będące składową badanego obszaru muszą zostać w sposób skrupulatny i precyzyjny zaprezentowane. Jeśli chodzi o problemy natury praktycznej, wspomniany autor wymienia na pierwszym miejscu współpracę z ludźmi będącymi najważniejszym ogniwem prowadzonych badań społecznych. Utrudnieniem w prowadzeniu badań autor może być także zmienność ludzkiego zachowania, co w sposób istotny wpływa na wyniki prowadzonych badań, gdyż – jak wyżej wspomniano – winny być one przedstawione w sposób jasny i z jak największym odzwierciedleniem stanu faktycznego⁹.

Janusz Sztumski wyróżnia następujące rodzaje problemów badawczych: „teoretyczne i praktyczne”; „ogólne i szczegółowe” „podstawowe i cząstkowe”¹⁰.

Określenie problemu badawczego jest niezwykle ważnym zadaniem, gdyż od niego zależy całościowa koncepcja badań naukowych, na którą złożą się analiza wybranej literatury, rozeznanie obszaru badawczego i właściwe przedstawienie założeń metodologicznych.¹¹

Na potrzeby niniejszych badań autor postawił następujący **główny problem** badawczy:

1. **Jaki jest stan wiedzy i opinie studentów uczelni wyższych w województwie małopolskim na temat zjawiska handlu ludźmi?**

Natomiast **problemy szczegółowe** zostały sformułowane w następujący sposób:

1. **Jaki jest poziom wiedzy badanych na temat form handlu ludźmi?**
2. **Kto w opinii respondentów jest najbardziej narażony na potencjalne bycie ofiarą handlu ludźmi?**
3. **Czy badani w swoim dotychczasowym życiu mieli styczność ze zjawiskiem handlu ludźmi?**
4. **Jakie są opinie studentów na temat skali zjawiska handlu ludźmi w wymiarze krajowym i międzynarodowym?**

4.3. Metody, techniki i narzędzia badań

Prowadzenie badań w obszarze handlu ludźmi jest zadaniem szczególnym z uwagi na dynamikę zmienności tego zjawiska i różnorodności zagadnień, które nań się składają. Powoduje to konieczność poznawania nie tylko tego zjawiska, ale także wszystkich jego

⁹ Tamże, s. 32–34.

¹⁰ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995, s. 47–48.

¹¹ H. Dźwigoł, *Założenia do budowy metodyki badawczej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 78, 2015, s. 99–101.

uwarunkowań. Należy zauważyć, że zjawiska te wciąż się zmieniają i są trudne do rozpoznania. Mimo to badania te należy prowadzić, pamiętając o potrzebie zachowania wszystkich czynności badawczych. Przedmiotem badań w niniejszej rozprawie są opinie osób studiujących na temat handlu ludźmi – studium socjologiczne.

Nauki socjologiczne, jak wszystkie inne dyscypliny naukowe, posiadają swoje określone metody prowadzenia badań naukowych, które są niezbędne do realizacji zamierzonego celu. Pojęcie „metoda” wywodzi się z języka greckiego od określenia *meta hodos*, co oznacza „drogę do celu” lub „posuwanie się, podążanie za kimś, ściganie go lub śledzenie”¹². Obrana metoda określa metodologię badania danego zjawiska. Można powiedzieć, że jest ona zbiorem norm i reguł wynikających z doświadczeń dotychczasowego dorobku naukowego¹³.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele określeń definiujących metodę badawczą. Na potrzeby niniejszej publikacji podane zostaną tylko wybrane. Stefan Nowak definiuje metody badawcze jako „typowe i powtarzalne metody zbierania, opracowania, analizy i interpretacji danych empirycznych, służące do uzyskania maksymalnie uzasadnionych odpowiedzi na stawiane w nich pytania”¹⁴.

W podobnym charakterze zagadnienie to ujmuje Janusz Sztumski. Według niego metoda badawcza to „system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do którego się świadomie zmierza”¹⁵.

Jerzy Apanowicz proponuje następujący podział metod badawczych: „metoda obserwacyjna, metoda eksperymentalna, metoda monograficzna, metoda badania dokumentów, metoda indywidulanych przypadków, metoda sondażu diagnostycznego, metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, metoda analizy i konstrukcji logicznej, metoda statystyczna, metoda symulacji komputerowej i metoda heurystyczna”¹⁶.

Według Antoniego Sułka proces metodologiczny powinien posiadać następujące zadania: charakterystykę sposobu postępowania osoby prowadzącej badania, wyjaśnienie wszelkich metod w prowadzonych przez siebie badaniach, analizę podejmowanej terminologii socjologicznej, analizę tekstów, konstrukcję narzędzi badań empirycznych, podjęcie analizy i oceny postępowania dorobku innych twórców i zastosowanie do swoich badań. Ponadto autor

¹² J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*..., s. 54–55.

¹³ Tamże, s. 28.

¹⁴ Tamże, s. 22.

¹⁵ Tamże, s. 68.

¹⁶ Tenże, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002, s. 61.

dzieli metodologię na opisową, bazującą na dorobku i wynikach badań naukowców, oraz normatywną, analizującą badania w różnych kontekstach i konfiguracjach¹⁷.

Niezbędnym jest, by metoda badawcza realizowana była z wykorzystaniem następujących elementów: „zastosowanie w sposób celowy, systematyczny i zaplanowany, zgodność z założeniami metodologicznymi, spełniać zasady powtarzalności”¹⁸.

W niniejszej pracy w ramach założeń badawczych do realizacji badań przyjęto metodę sondażu diagnostycznego, realizowaną za pomocą techniki badań ankietowych, które przeprowadzono w formie elektronicznej (ankiety internetowej) wśród osób realizujących kształcenie w uczelniach wyższych zlokalizowanych na terenie województwa małopolskiego.

Warto zauważyć, że według Abrahama N. Oppenheima pierwszym elementem badania sondażowego jest zbudowanie odpowiedniego planu. Winien on składać się z następujących elementów: określenia celu i teorii badania, kwerendy literatury, konceptualizacji badań, wyboru planu badania i określenia możliwości jego wykonania, wyboru hipotez badawczych, przygotowania narzędzi badawczych, realizacji badań pilotażowych, wybrania obszaru, na którym badania zostaną przeprowadzone, procesu zbierania danych, przetworzenia zebranych danych, analizy statystycznej, zestawienia wyników przeprowadzonych badań i porównania ich z założonymi hipotezami oraz przygotowania udokumentowanej relacji zawierającej wyniki podjętych badań naukowych¹⁹.

Jerzy Apanowicz podaje, że metoda sondażu diagnostycznego to „przedsięwzięcie naukowe polegające na statystycznym gromadzeniu faktów i informacji (danych) o zjawiskach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice ich rozwoju”²⁰. Powyższe uwagi okazują się cenne dla zamierzonych badań realizowanych w niniejszej pracy naukowej.

W nawiązaniu do tego, co przedstawia Barbara Szacka, mówiąc, że „ankieta jest wykorzystywana do poznawania zarówno poglądów ludzi, a więc świadomości społecznej, jak i obiektywnej rzeczywistości społecznej, na przykład zróżnicowania społecznego i ruchliwości społecznej”²¹, autor niniejszej dysertacji zdecydował się na zastosowanie wspomnianej ankiety internetowej. Wykorzystanie tego narzędzia badawczego miało pozwolić na poznanie opinii osób studiujących na temat zjawiska handlu ludźmi.

¹⁷ A. Sułek, *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa 2002, s. 16–19.

¹⁸ R. Backer, et al., *Metodologia badań politologicznych*, Warszawa 2016, s. 62–68.

¹⁹ A. N. Oppenheim, *Kwestionariusze, wywiady, Pomiary podstaw*, Poznań 2004, s. 14–16.

²⁰ Tamże, s. 70.

²¹ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008, s. 49–50.

Wykorzystany w badaniach kwestionariusz ankiety internetowej jest jednym z wielu narzędzi badawczych stosowanych w naukach socjologicznych²².

Należy zaznaczyć, że badania prowadzono w dobie trwającej pandemii, która w znacznym stopniu utrudniła spotkania i bezpośrednią komunikację międzyludzką. Z tego też powodu zdecydowano się na realizację badania w formie online.

4.4. Organizacja badań i dobór próby

Podstawą badań naukowych jest odpowiedni dobór populacji, czyli grupy osób, na której zostaną one przeprowadzone. Określenie właściwego obszaru prowadzonych analiz stanowi istotny element procesu badawczego, gdyż to właśnie z obserwacji można wysnuć wnioski odpowiadające na problemy badawcze oraz potwierdzające lub zaprzeczające założonym hipotezom. Populacja to nie tylko osoby; mogą być to również instytucje, zjawiska lub inne przestrzenie, które staną się przedmiotem prowadzonych badań. Jednakże ważnym jest, by wybrać odpowiednią jednostkę doboru próby, która jest wyselekcjonowanym obiektem z danej populacji, będącym fundamentem prowadzonych badań i obserwacji²³.

Mieczysław Łobocki definicję doboru próby badawczej przedstawia w następujący sposób: „Wyselekcjonowanie dla celów badawczych np. pewnej liczby osób wchodzących w skład ściśle określonej zbiorowości nazywanej populacją, którą badacz jest w szczególny sposób zainteresowany”²⁴. Osoby przeznaczone do badania muszą więc stanowić grupę reprezentatywną i przemyślaną, bo to przez nie ukazany ma być zamierzony wynik badań naukowych²⁵.

Technikę wyboru próby można podzielić na losową i nielosową. Pierwsza, jak sama nazwa wskazuje, charakteryzuje się losowym doбором elementów badanych, ale każdy z jej uczestników ma jednakowe możliwości uczestnictwa w badaniu. W drugiej zaś wybór uzależniony jest od indywidualnej decyzji przeprowadzającego badanie i nie wymaga od badacza posiadania specjalistycznej wiedzy. Powyższy podział nazywany jest również doбором „probabilistycznym” i „nieprobabilistycznym”²⁶.

²² Z. Szyjewski, G. Szyjewski, *Wiarygodność metod badawczych*, „Informatyka Ekonomiczna Business Informatics” 2(44) 2017, s. 118 – 130

²³ Tamże, s. 192–195.

²⁴ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2010, s. 164.

²⁵ Tamże, 28–30.

²⁶ A. Miszczak, J. Walasek, *Techniki wyboru próby badawczej*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2(6) 2013, s. 100–108.

Earl Babbie stosuje również subpodział drugiego doboru, wskazując na: „dobór oparty na dostępności badanych, dobór celowy lub arbitralny, metoda kuli śnieżnej, dobór kwotowy”²⁷. Przedmiotowy podział został wymieniony z uwagi na fakt, że w niniejszej dysertacji zastosowano właśnie „dobór oparty na dostępności badanych”, gdyż wpisuje się on w zakres prac badawczych autora rozprawy.

Jak już wielokrotnie wspomniano na kartach niniejszej pracy, handel ludźmi jest obszernym zagadnieniem, który pod różnym kątem był już analizowany przez badaczy. W niniejszej pracy problem ten podjęto z punktu widzenia opinii studentów. Badanie przeprowadzono w ośrodkach szkół wyższych o różnych, często odmiennych i zróżnicowanych profilach nauczania na terenie województwa małopolskiego.

Osoby studiujące znajdują się przeważnie na początku swojej drogi życiowej. Niejednokrotnie bywa tak, że studia realizują z dala od swojego domu. Zarówno podczas trwania edukacji, jak i po jej zakończeniu podejmują także pracę zawodową – często poza swoim miejscem dotychczasowego zamieszkania, a nierzadko i poza granicami kraju. Poza aspektem zawodowym pojawia się również kwestia wyjazdów turystycznych. W każdej z wyżej wspomnianych płaszczyzn – czy to zawodowej, czy turystycznej – człowiek może stać się ofiarą handlu ludźmi. Z tego właśnie powodu istnieje konieczność zbadania poziomu wiedzy studentów na temat podejmowanego przestępczego procederu, mając na uwadze to, że każdy człowiek, a w szczególności człowiek młody, może być narażony na stanie się ofiarą handlu ludźmi.

4.5. Charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów

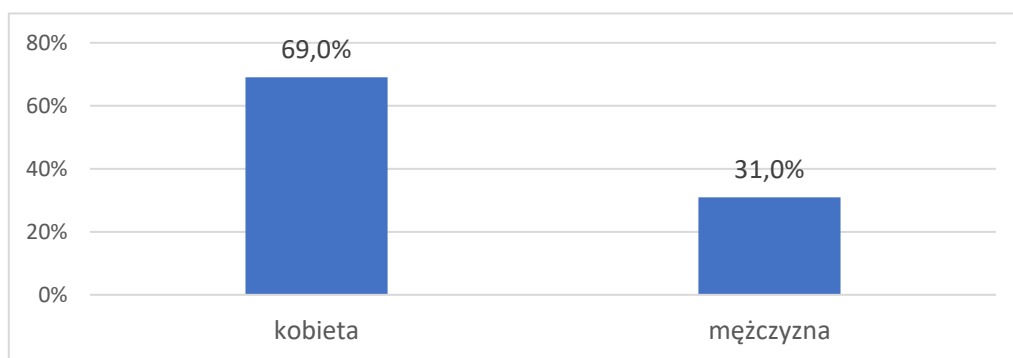
Jak wspomniano w poprzednich częściach bieżącego rozdziału, badanie na potrzeby niniejszej dysertacji przeprowadzono za pomocą kwestionariusza ankiety zrealizowanego w formie formularza internetowego. Respondentami uczestniczącymi w badaniu byli przedstawiciele młodzieży akademickiej realizującej kształcenie na wybranych uczelniach wyższych z obszaru województwa małopolskiego.

W celu udzielenia odpowiedzi na postawione pytania badawcze przeprowadzono analizy statystyczne przy użyciu pakietu IBM SPSS Statistics 27. Za jego pomocą wykonano analizy częstości pytań socjodemograficznych, a w dalszej części dysertacji – pytań ankietowych.

²⁷ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2005, s. 204–207.

W badaniu realizowanym w 2022 roku poprzez internetowy kwestionariusz ankiety wykonany za pośrednictwem platformy Google Forms wzięły udział 252 osoby, z czego 174 stanowiły kobiety, a 78 – mężczyźni. Pochodzenie respondentów było zróżnicowane. Wywodzili się oni zarówno z dużych miast, jak i wsi. Najliczniejszą grupę stanowili mieszkańcy miast o populacji przekraczającej 500 tysięcy mieszkańców (46,4%). Na drugim miejscu w klasyfikacji znajdowali się mieszkańcy wsi (29,4%). Najmniej osób badanych deklaroowało, że mieszka w miastach o liczbie mieszkańców od 51 do 100 tysięcy (5,6%) oraz od 101 do 500 tysięcy (8,3%). Szczegółowy rozkład płci badanych zobrazowano na wykresie 1 oraz w tabeli 1.

Wykres 1. Rozkład płci badanych osób

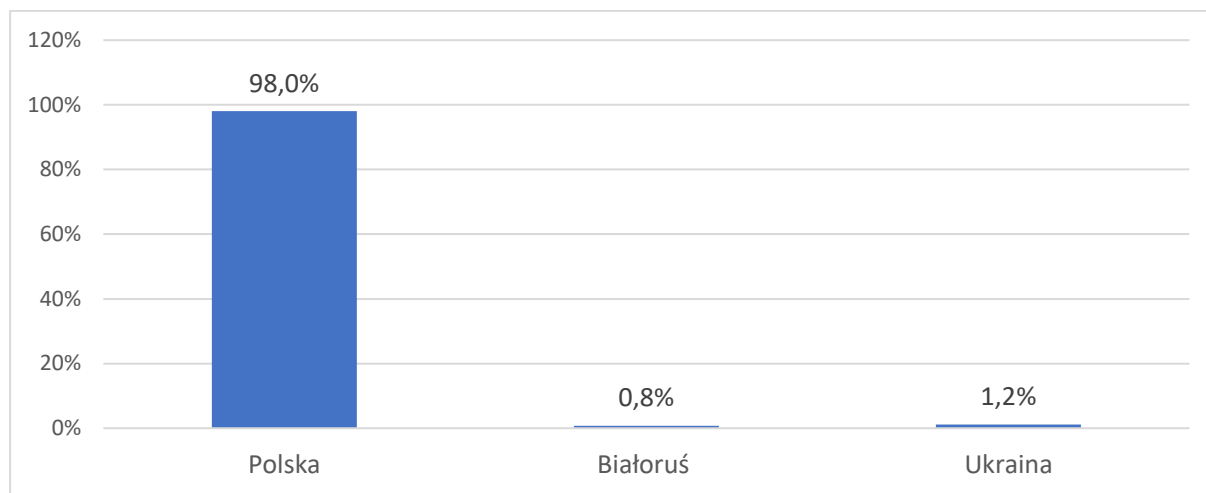
Źródło: badania własne.

Tabela 1. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące miejsca zamieszkania

Miejsce zamieszkania	N	%
wieś	74	29,4%
miasto do 50 000 mieszkańców	26	10,3%
miasto od 51 tys. do 100 tys. mieszkańców	14	5,6%
miasto od 101 tys. do 500 tys. mieszkańców	21	8,3%
miasto powyżej 500 000 mieszkańców	117	46,4%

Źródło: badania własne.

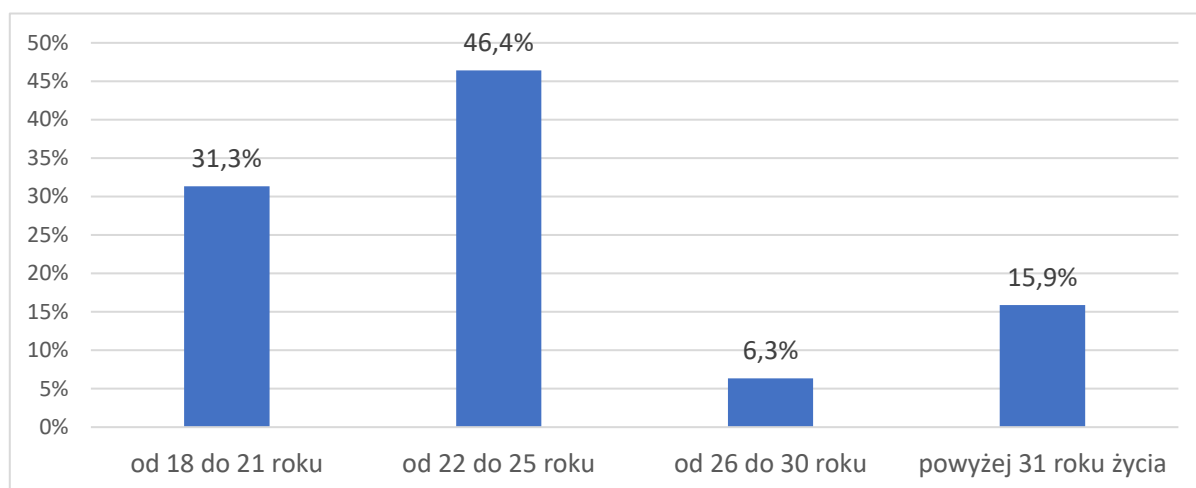
Osoby wypełniające kwestionariusz ankiety zapytano również o ich narodowość. Zdecydowana większość badanych była Polakami (98%). Ponadto w badaniu wzięło udział troje Ukraińców (1,2%) oraz dwoje Białorusinów (0,8%). Rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 2.

Wykres 2 Narodowość badanych osób

Źródło: badania własne.

Na kolejnym etapie zapytano respondentów o ich wiek. Osoby w wieku 22–25 lat stanowiły 46,4% grupy, a w wieku 18–21 lat – 31,3%. Najmniej uczestników znajdowało się w przedziale wiekowym 26–30 lat (6,3%). Dokładny rozkład wieku badanych osób przedstawiono na wykresie 3.

Wykres 3. Rozkład wieku badanych osób

Źródło: badania własne.

Następnie zapytano respondentów o miasto, w którym realizują kształcenie w szkołach wyższych. Największą grupę spośród wszystkich badanych stanowiły osoby studiujące w Krakowie (79,8%). Pozostali pobierali edukację w takich miastach, jak Tarnów, Olkusz i Oświęcim. Od trzech osób nie uzyskano odpowiedzi na zadane pytanie. Rozkład danych przedstawiono w tabeli 2.

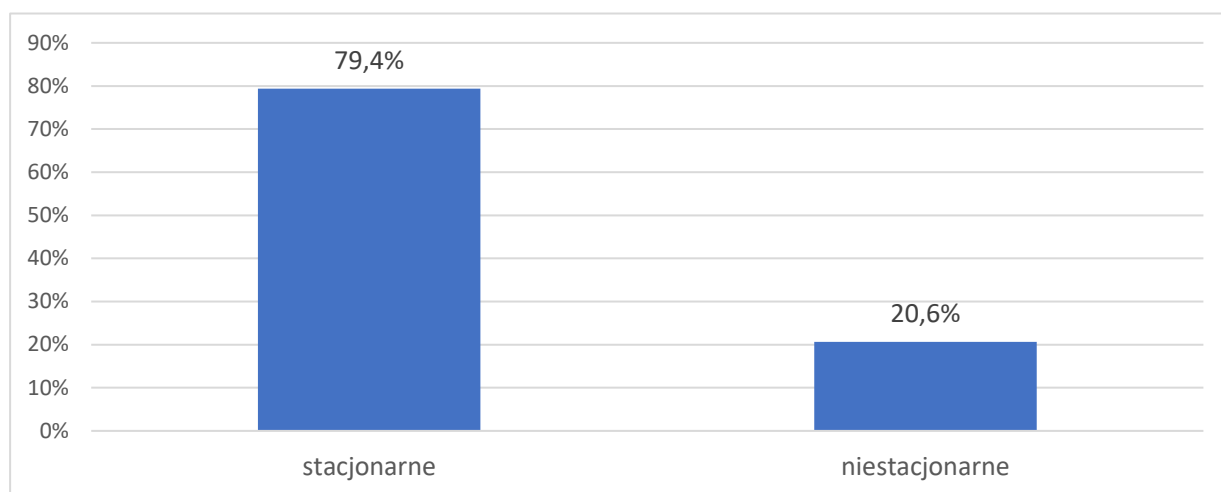
Tabela 2. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące miast, w których studiowały osoby badane

Nazwa miasta/ miejscowości	N	%
Kraków	201	79,8%
Tarnów	3	1,2%
Olkusz	15	6,0%
Oświęcim	30	11,9%
brak danych	3	1,2%

Źródło: badania własne.

Znaczna większość badanych, bo aż 79,4%, realizuje kształcenie na studiach wyższych w formie stacjonarnej, na studiach dziennych. Osoby studiujące zaocznie to 20,6% w odniesieniu do całej analizowanej grupy. Dokładny rozkład odpowiedzi zaprezentowano na wykresie 4.

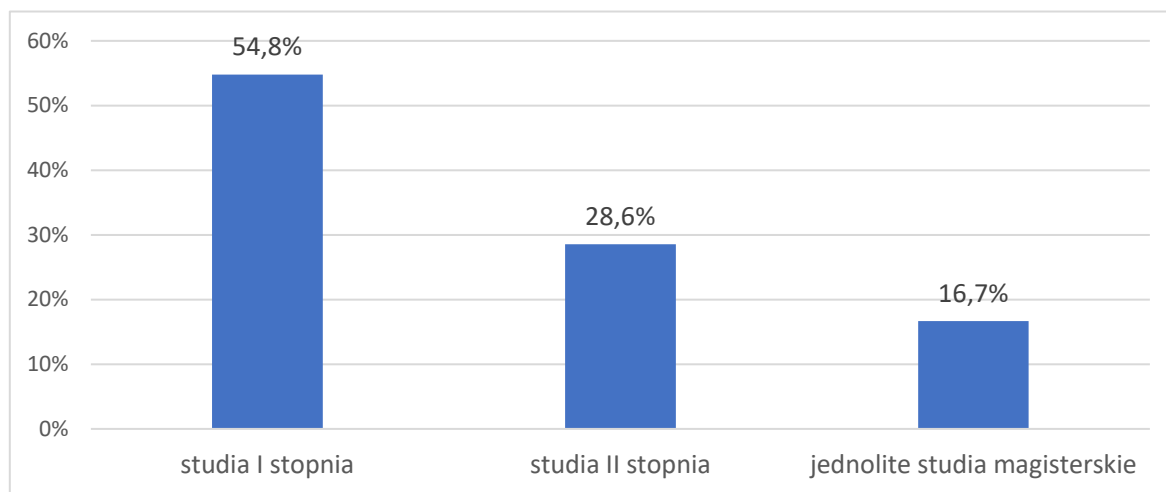
Wykres 4. Forma studiów badanych osób

Źródło: badania własne.

W pytaniach przedstawionych ankietowanym w przygotowanym narzędziu badawczym zapytano również o poziom realizowanego kształcenia na studiach wyższych. Największą grupę spośród wszystkich respondentów stanowiły osoby na studiach I stopnia (54,8%), a najmniej liczną – studenci jednolitych studiów magisterskich (16,7%). Rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 5.

Wykres 5. Poziom studiów badanych osób

Źródło: badania własne.

Respondenci uczyli się na ponad 50 różnych kierunkach. Najwięcej badanych osób studiowało na takich kierunkach, jak: informatyka (11,5%), architektura (6,8%), pielęgniarstwo (6,8%), fizyka (5,2%) i teologia (5,2%). Najpopularniejsze kierunki studiów zostały przedstawione w tabeli 3.

Tabela 3. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące kierunku studiów

Kierunek studiów	<i>N</i>	%
informatyka	29	11,5%
architektura	17	6,7%
pielęgniarstwo	17	6,7%
fizyka	13	5,2%
teologia	13	5,2%
praca socjalna	12	4,8%
fizjoterapia	11	4,4%
zarządzanie	10	4,0%
astronomia	9	3,6%
prawo kanoniczne	9	3,6%
socjologia	9	3,6%

Źródło: badania własne.

Rozdział V

Zjawisko handlu ludźmi w opiniach młodzieży akademickiej

Handel ludźmi jest zjawiskiem charakteryzującym się zmiennością, dynamizmem i ciągle rozszerzającą się liczbą jego form przestępczych. Opisując jego rozmiary, często porównuje się je do góry lodowej, która jest widoczna nad powierzchnią wody w około jednej dziewiątej części swojej masy¹. W bazach danych, które prowadzą instytucje przeznaczone do walki z przestępczością, znajdują się tylko sprawy ujawnione w procesie wykrywczym lub gdy złożono oficjalne zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa. Ofiary nie zawsze informują o tym fakcie organy ścigania. Ujawnionych przypadków jest niewiele, niekiedy też zgłoszenia są błędnie kwalifikowane, a poszkodowani są uznawani za osoby nielegalnie przekraczające granicę państwa lub uprawiające nierząd². Można więc powiedzieć, że całkowity zakres tego procederu to „ciemna liczba”³. Również z tego powodu proceder ten pozostaje wciąż kwestią mało znaną w opinii ludzi, a wiedza na jego temat jest szacunkowa.

W związku z tym w niniejszym rozdziale poruszono kwestię stanu wiedzy młodzieży akademickiej na temat przestępczego zjawiska handlu ludźmi. Odpowiedzi pozyskano dzięki zrealizowanemu badaniu ankietowemu dotyczącemu właśnie znajomości tej problematyki.

W pierwszej części rozdziału przedstawiono ogólny stan wiedzy dotyczący pojmowania pojęcia handlu ludźmi, stopnia styczności z tym zjawiskiem oraz źródeł pochodzenia wiedzy o badanym zagadnieniu (par. 5.1). Następna część rozdziału dotyczy wiedzy studentów na temat skali zjawiska handlu ludźmi przedstawianej w skali całego świata, Europy oraz w Rzeczypospolitej Polskiej (par. 5.2).

5.1. Wiedza studentów na temat handlu ludźmi

Nieustanne podejmowanie problematyki handlu ludźmi jako zjawiska będącego realnym zagrożeniem dla każdego człowieka jest niezwykle ważne z uwagi na ciągle rozszerzanie się przestępczych form zjawiska. Zaobserwować można na przestrzeni dziejów, jak wraz z rozwojem cywilizacyjnym i technologicznym, równolegle „rozwijał się” zakres działania sprawców handlu ludźmi. Jest to zauważalne nie tylko w każdej z form tego procederu, ale również w legislacyjnym podejmowaniu tej problematyki na przestrzeni lat.

¹ B. Klebko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń...*, s. 27.

² Tamże.

³ Tamże.

Niejednokrotnie człowiek może nie mieć świadomości, że dana sytuacja, w której uczestniczy, spełnia znamiona handlu ludźmi lub nawet – co gorsze – może się nie orientować, że staje się jego ofiarą. Z tego też powodu ważnym jest, by zadawać pytanie o to, czym jest handel ludźmi.

Powyższe zapytanie skierowano do osób badanych w pierwszej kolejności. Dotyczyło ono właśnie definicji handlu ludźmi i było pytaniem wielokrotnego wyboru. Warto w tym momencie podkreślić, że konstrukcja odpowiedzi na to pytanie została w przeważającej mierze oparta na definicji handlu ludźmi, zawartej w *Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r.*, zwanym – jak już wielokrotnie wspomniano – *Protokołem z Palermo*.

Zdecydowana większość osób biorących udział w ankiecie zadeklarowała, że handel ludźmi to według nich: „werbowanie osób, transport osób, przekazywanie i przechowywanie osób wbrew ich woli”. Drugą najczęściej wybieraną odpowiedzią było stwierdzenie: „uprowadzenie, oszustwa, wprowadzenia w błąd”, a z kolei najrzadziej zaznaczano określenie: „wręczenie lub przyjęcie płatności”.

Respondentów nie ograniczono wyłącznie do wyboru odpowiedzi opartych na przyjętej przez społeczność międzynarodową definicji. Poprzez zamieszczenie wyboru opcji „inne” odpowiadający mógł również podać własne określenie, czym dla niego jest podejmowane w pytaniu pierwszym zjawisko. Z analizowanych treści wynika, że tylko troje ankietowanych wypełniło wymienioną rubrykę, podając, że w ich opinii handel ludźmi oznacza: „zmuszanie do aktywności seksualnej”, „zmuszanie innych przy wykorzystaniu przemocy lub narkotyków” oraz „porwanie, morderstwo, sprzedaż ciała i organów”.

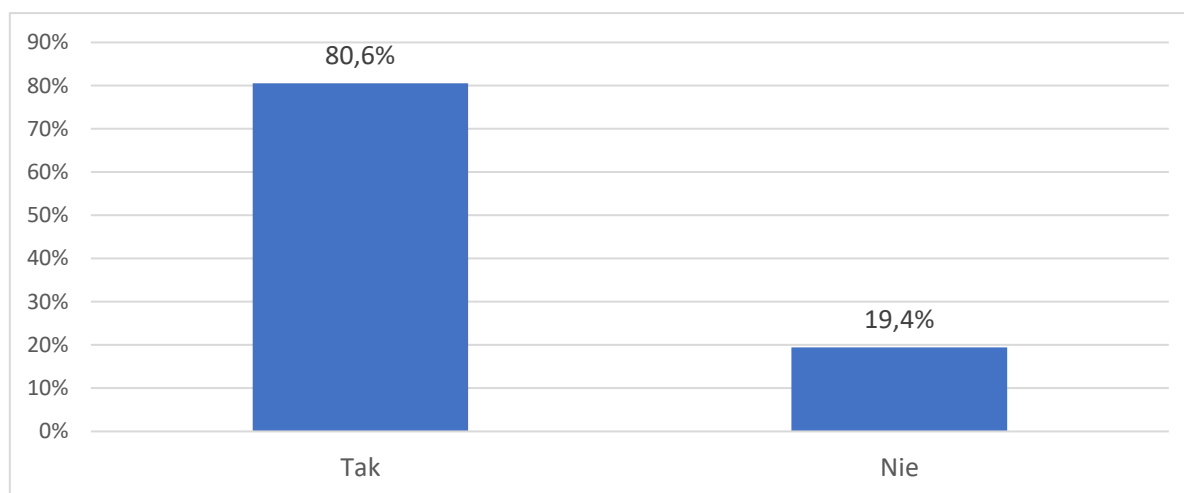
Warto podkreślić, że każda z wybieranych przez respondentów odpowiedzi wchodzi w skład definicji wpisanej w *Protokół* ratyfikowany przez Organizację Narodów Zjednoczonych. Wskazanie tego pytania było celowym zamysłem autora ankiety, ważnym jest bowiem, aby rozumieć pojęcie „handel ludźmi” nie tylko jako szereg form tego przestępstwa, lecz również jako konkretne czynności wchodzące w zakres sposobu postępowania sprawców, które zostały ujęte w rama ustawodawcze i określone jako karalne. Rozkład odpowiedzi udzielonych przez największą liczbę respondentów ukazano w tabeli 4.

Tabela 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące definicji handlu ludźmi

Definicja handlu ludźmi według respondentów	N	%
werbowanie osób, transport osób, przekazywanie i przechowywanie osób wbrew ich woli	248	98,4%
przyjmowanie osób, z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły	149	59,1%
uprowadzenie, oszustwa, wprowadzenia w błąd	178	70,6%
nadużycie władzy lub wykorzystania słabości	93	36,9%
wręczenie lub przyjęcie płatności	71	28,2%

Źródło: badania własne.

W celu dalszego pogłębiania informacji o stanie wiedzy studentów w przedmiocie handlu ludźmi w kwestionariuszu ankiety zadano pytanie, które odnosiło się do powszechności informacji na temat handlu ludźmi, w brzmieniu: „Czy spotkał/spotkała się Pan/Pani z informacją o handlu ludźmi?”. Odpowiedzi ankietowanych wskazują, że zdecydowana większość, bo aż 80,6 % badanych, w swoim życiu spotkała się już wcześniej z informacjami na temat handlu ludźmi. Z kolei 19,4% respondentów i respondentek odpowiedziało negatywnie na to pytanie. Dokładny rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono na wykresie 6.

Wykres 6. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące powszechności informacji na temat handlu ludźmi

Źródło: badania własne.

W przypadku udzielenia pozytywnej odpowiedzi na powyższe zapytanie poproszono o wskazanie źródeł, z których biorący udział w ankiecie czerpali informacje o handlu ludźmi. Respondenci na podane pytanie („Z jakich źródeł Pan/Pani zdobył/ła informację o przestępstwie handlu ludźmi?”) mieli możliwość udzielić odpowiedzi wielokrotnego wyboru.

Największa grupa osób badanych wskazała jako odpowiedź na to pytanie przestrzeń internetową (85,6%) oraz prasę, radio i telewizję (71,3%).

Najrzadziej wymienianymi źródłami były: broszury, plakaty i ulotki (10%) oraz zajęcia i spotkania w szkole lub na uczelni (16,7%). Poprzez możliwość udzielenia własnej odpowiedzi w rubryce „inne” ankietowani podali, że wiedzę na temat zjawiska czerpali również z materiałów filmowych, podcastów i prelekcji/wykładów organizowanych przez katolickie organizacje. Na uwagę zasługują również jedna odpowiedź, w której ankietowany przekazał, że dowiedział się o istnieniu zjawiska od osoby, która w przeszłości doświadczyła handlu ludźmi. Na podstawie udzielonych odpowiedzi zauważyć można, jak ważną rolę w zakresie pozyskiwania informacji odgrywają media., gdyż największa liczba ankietowanych właśnie ten nośnik wskazała jako źródło zdobywania wiedzy w podejmowanym temacie. Szczegółowy rozkład odpowiedzi na to pytanie zamieszczono w tabeli 5.

Tabela 5. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące źródeł, z których pochodziły napotkane informacje o handlu ludźmi

Źródło pochodzenia wiedzy na temat handlu ludźmi	N	%
z dyskusji rodzinnych/towarzyskich	63	30,1%
z prasy/radia/telewizji	149	71,3%
z Internetu	179	85,6%
z zajęć oraz spotkań w szkole lub na uczelni	35	16,7%
z broszur, plakatów, ulotek	21	10,0%

Źródło: badania własne.

Na kolejnym etapie respondentki i respondentów zapytano bardziej szczegółowo o znajomość zjawiska handlu ludźmi w kwestii różnych jego form („Która z niżej wymienionych form handlu ludźmi jest Panu/ Pani znana?”). Na to pytanie autor przewidział możliwość udzielenia odpowiedzi wielokrotnego wyboru.

Okazało się, że najwięcej osób posiada wiedzę na temat handlu dziećmi (93,3%) oraz wykorzystywania seksualnego (94%). Najrzadziej wybieranymi odpowiedziami były zaś „aranżowane małżeństwa” (50%) oraz „zmuszanie do żebractwa” (56%). Z jednej strony należy zauważyć, że były to odpowiedzi, które wskazała najmniejsza liczba ankietowanych, jednakże zaznaczyła je przynajmniej połowa badanych osób. Jeden ankietowany udzielił odpowiedzi,

że w jego opinii do form handlu ludźmi zalicza się „przeprowadzenie nielegalnych badań na ludziach”. Dokładny rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące znajomości form handlu ludźmi

Formy handlu ludźmi	N	%
praca przymusowa	198	78,6%
zmuszanie do żebractwa	141	56,0%
handel narządami	226	89,7%
handel dziećmi	235	93,3%
wykorzystywanie seksualne	237	94,0%
nielegalne adopcje	146	57,9%
aranżowane małżeństwa	126	50,0%

Źródło: badania własne.

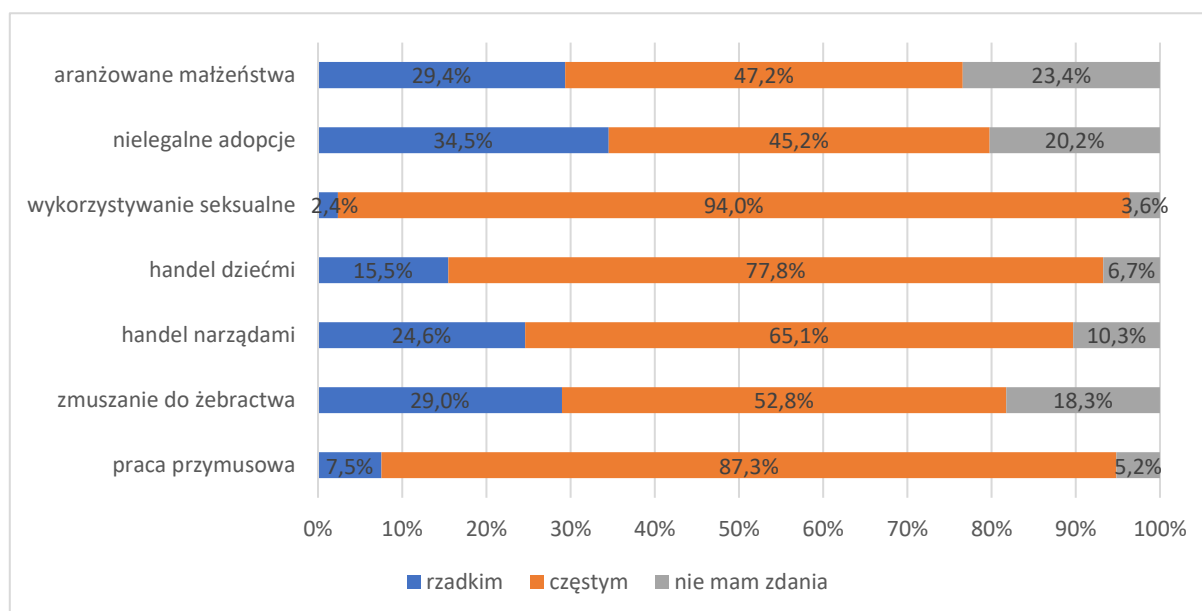
5.2. Wiedza studentów o skali zjawiska handlu ludźmi w Polsce i na świecie

Handel ludźmi, zwany współczesnym niewolnictwem, jest zjawiskiem obecnym na każdym kontynencie. Co roku instytucje międzynarodowe, wśród których wymienić należy Organizację Narodów Zjednoczonych czy Międzynarodową Organizację Pracy, podają wyniki swoich badań, w których przedstawiają skalę występowania form handlu ludźmi w poszczególnych regionach świata. Może się wydawać, że w największym stopniu problem ten dotyczy krajów Trzeciego Świata, ale to nieprawda – spotykany jest zarówno w krajach bogatych, jak i tych mniej rozwiniętych społecznie i gospodarczo. Wszędzie tam, gdzie człowiek udaje się, szukając „lepszego ścieżki” swojego życia, przestępcy wykorzystują jego stan, by na ludzkiej niewiedzy, ufności i łatwowierności w sposób nielegalny się wzbogacić. Wobec powyższego ważnym jest, by poznać opinię studiujących osób w przedmiocie obecności zjawiska handlu ludźmi w przestrzeni krajowej i międzynarodowej.

W tym celu zapytano respondentów o występowanie zjawiska na świecie, obszarze Starego Kontynentu i w Polsce. Posłużono się metodą dośrodkową, rozpoczynając zapytania i analizę od skali światowej występowania poszczególnych form handlu ludźmi. Pytanie miało następujące brzmienie: „Jak często występującym zjawiskiem według Pana/Pani jest handel ludźmi w skali świata?”, i było ono podzielone na segmenty dotyczące poszczególnych form handlu ludźmi: pracy przymusowej, zmuszania do żebractwa, handlu narządami, handlu dziećmi, wykorzystywania seksualnego, nielegalnych adopcji oraz małżeństw aranżowanych.

Zdecydowana większość badanych osób udzieliła odpowiedzi „częstym” w przypadku takich form handlu ludźmi, jak: „wykorzystywanie seksualne” (94%), „praca przymusowa” (87,3%), „handel dziećmi” (77,8%) oraz „handel narządami” (65,1%). Dla zmuszania do żebractwa, aranżowanych małżeństw i nielegalnych adopcji takich odpowiedzi była około połowa – odpowiednio 52,8%, 47,2% oraz 45,2%. Najwięcej odpowiedzi „nie mam zdania” pojawiło się przy takich formach handlu ludźmi, jak „aranżowane małżeństwa” (23,4%), „nielegalne adopcje” (20,2%) i „zmuszanie do żebractwa” (18,3%). Dokładny rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 7.

Wykres 7. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania zjawiska handlu ludźmi w skali świata

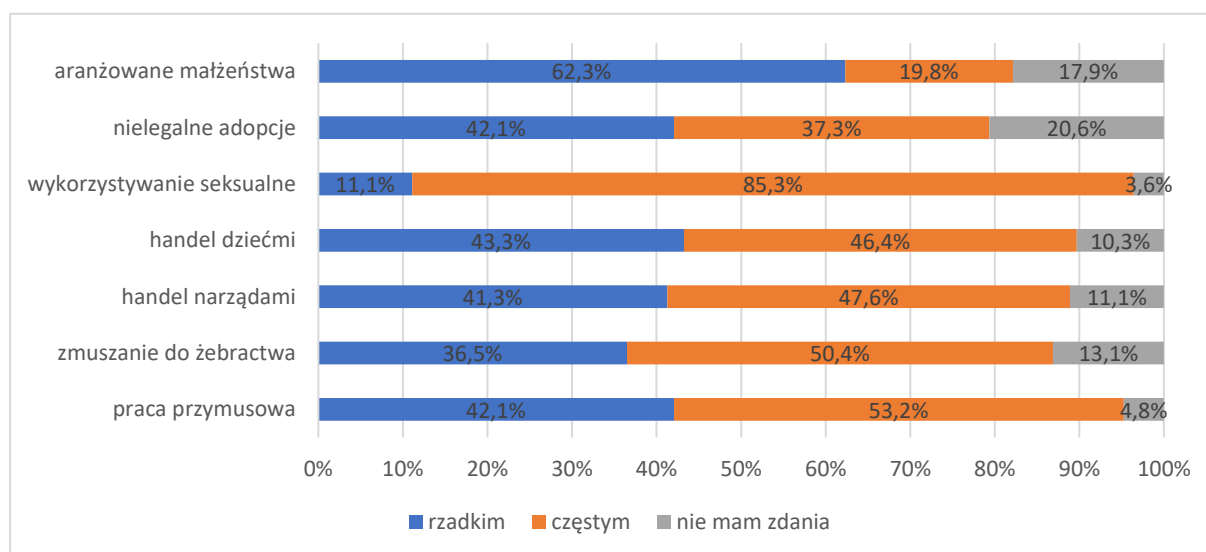
Źródło: badania własne.

Następne przedstawiono respondentom pytanie analogiczne pod kątem treści i budowy, przy czym dotyczyło ono opinii ankietowanych na temat obecności poszczególnych form analizowanego zjawiska w skali Europy („Jak często występującym zjawiskiem według Pana/Pani jest handel ludźmi w skali Europy?”). W przypadku rozkładu odpowiedzi na to pytanie można zauważyć zdecydowany spadek częstotliwości wybierania odpowiedzi „częstym” przez osoby badane. Zdecydowana większość (85,3%) respondentów i respondentek uznała za „często występujące zjawisko” „wykorzystywanie seksualne”.

W przypadku takich form handlu ludźmi, jak: praca przymusowa, zmuszanie do żebractwa, handel narządami i handel dziećmi, odpowiedzi „częstym” udzieliła blisko połowa badanych osób. Z kolei nielegalne adopcje oraz aranżowane małżeństwa za „częste” w skali

Europy uznało odpowiednio 37,3% oraz 19,8% ankietowanych. Najwięcej odpowiedzi „nie mam zdania” pojawiło się natomiast przy takich formach handlu ludźmi, jak „nielegalne adopcje” i „aranżowane małżeństwa” – odpowiednio 20,6% oraz 17,9%. Warto również wskazać, że w opinii 74 ankietowanych (62,3 %) jedna z form przestępstwa, jakim są aranżowane małżeństwa, jest zjawiskiem rzadkim i był to najwyższy wskaźnik dotyczący tej odpowiedzi. Szczegółowy rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono na wykresie 8.

Wykres 8. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania zjawiska handlu ludźmi w skali Europy

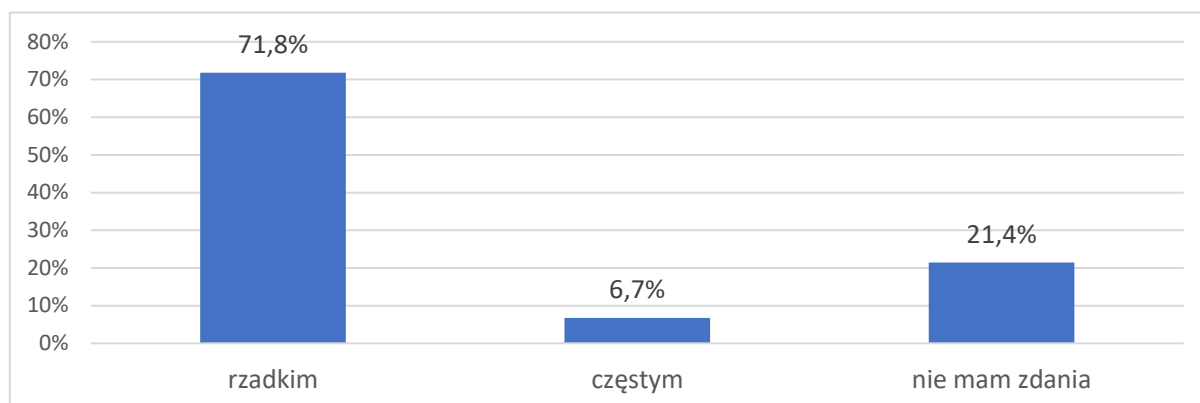

Źródło: badania własne.

Ostatnie pytanie dotyczące opinii osób studiujących na temat występowania poszczególnych form handlu ludźmi dotyczyło kwestii obecności zjawiska w skali Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwagi na fakt, że właśnie badania stanowiące podstawę niniejszej dysertacji prowadzono wśród studentów uczelni zlokalizowanych w Polsce, odpowiedzi zostaną zobrazowane w sposób bardziej szczegółowy. Pytanie brzmiało następująco: „Jak często występującym zjawiskiem według Pana/Pani jest handel ludźmi w skali kraju?”, i swoją budową odpowiadało dwom poprzednim.

Jeżeli chodzi o aranżowane małżeństwa, zdecydowana większość respondentów uznała to zjawisko za rzadkie na terenie Polski (71,8%). Jedyne 6,7% respondentów i respondentek uważało, że aranżowane małżeństwa występują na terenie kraju często, a 21,4% nie miało zdania na ten temat. Dokładny rozkład odpowiedzi na to pytanie zaprezentowano na wykresie 9.

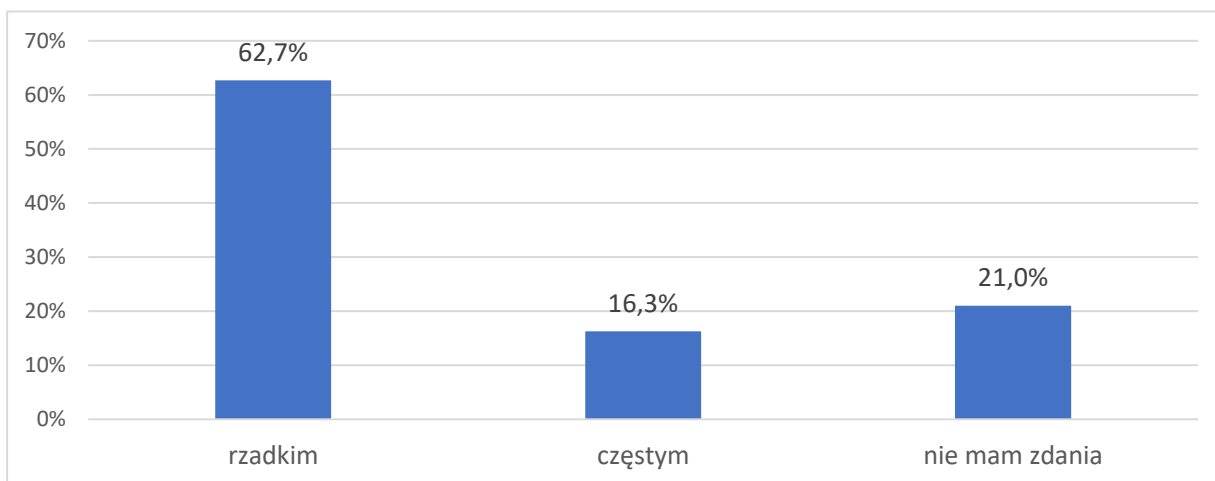
Wykres 9. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania aranżowanych małżeństw w skali kraju

Źródło: badania własne.

Kolejno przeanalizowano rozkład odpowiedzi na pytanie o częstotliwość występowania w Polsce nielegalnych adopcji. Ponad 62% osób badanych uznało tego rodzaju zjawisko za rzadko występujące na terenie kraju. Z kolei 16,3% ankietowanych zaznaczyło odpowiedź „częstym”, a 21% nie miało zdania. Szczegółowy rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono na wykresie 10.

Wykres 10 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania nielegalnych adopcji w skali kraju

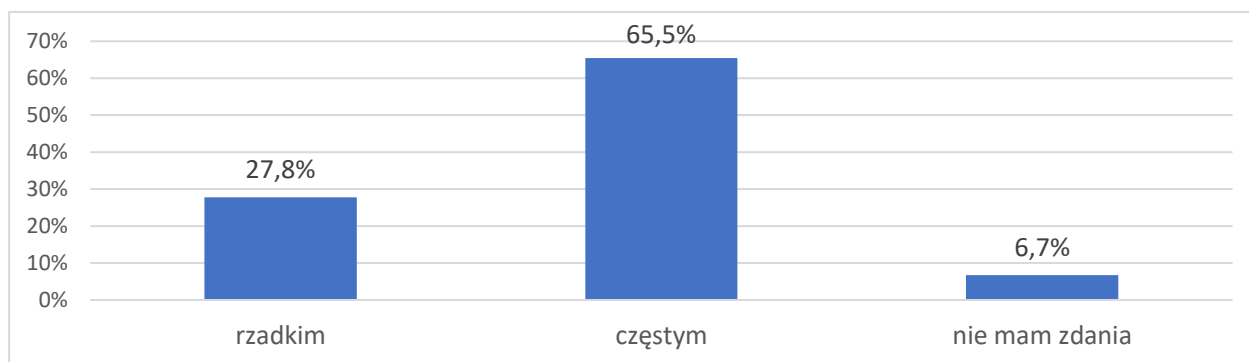

Źródło: badania własne.

Znacząco inny był rozkład odpowiedzi badanych osób na pytanie o częstotliwość występowania zjawiska wykorzystywania seksualnego w Polsce. Ponad 65% osób badanych uważa wykorzystywanie seksualne za często występujące na terenie naszego kraju, a 27,8%

respondentów i respondentek – za występujące rzadko. Nieco ponad 6% badanych nie miało zdania na ten temat. Dokładny rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 11.

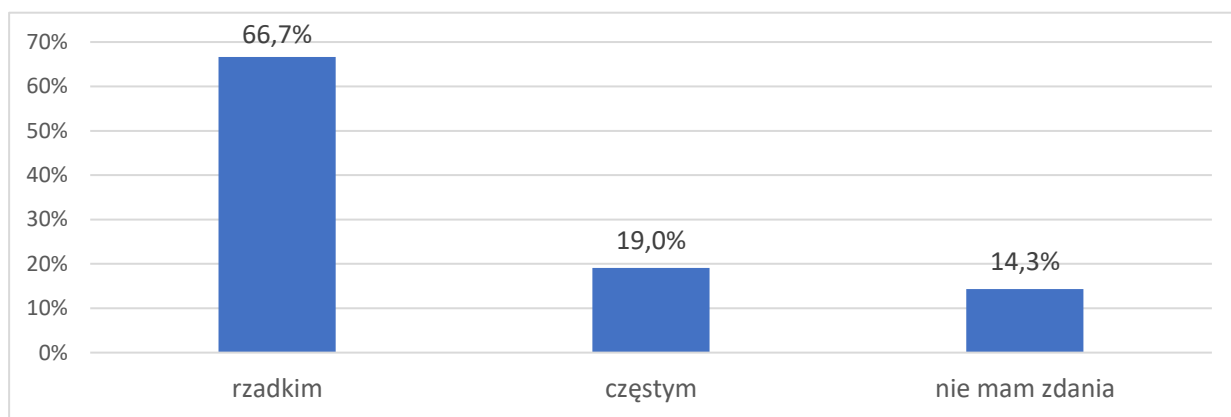
Wykres 11. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania wykorzystywania seksualnego w skali kraju

Źródło: badania własne.

W odniesieniu do zjawiska handlu dziećmi w Polsce 19% zapytanych osób stwierdziło, że jest to zjawisko występujące często. Z kolei 66,7% osób uznało handel dziećmi za rzadki na terenie naszego kraju, a 14,3% badanych nie miało zdania na ten temat. Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 12.

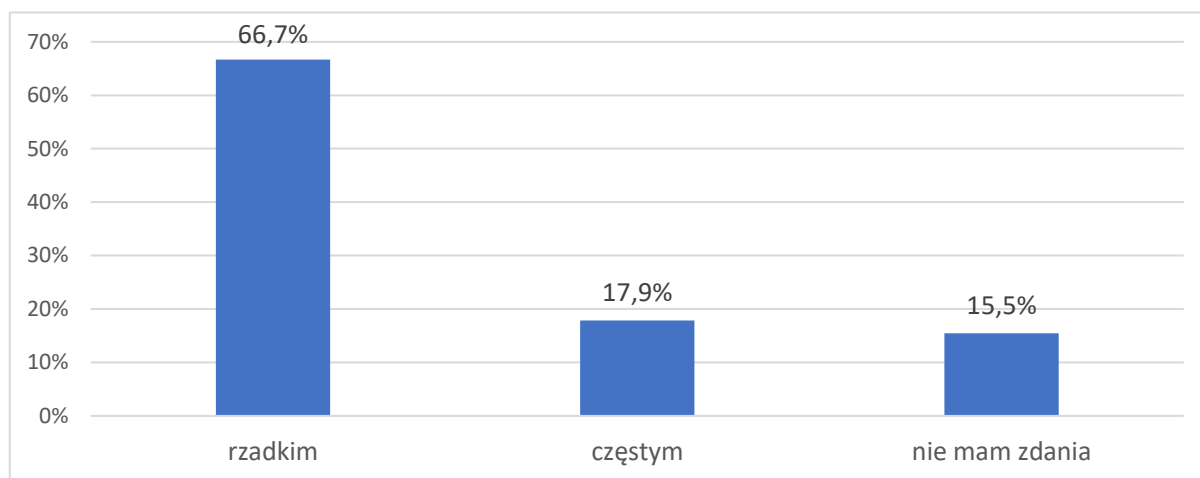
Wykres 12. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania handlu dziećmi w skali kraju

Źródło: badania własne.

Podobnie wyglądał rozkład odpowiedzi na pytanie o częstotliwość występowania w kraju handlu narządami (wykres 13). Prawie 18% badanych osób uznało tę formę handlu ludźmi za częstą, 66,7% respondentów i respondentek – za rzadką, a 15,5% nie miało zdania na ten temat.

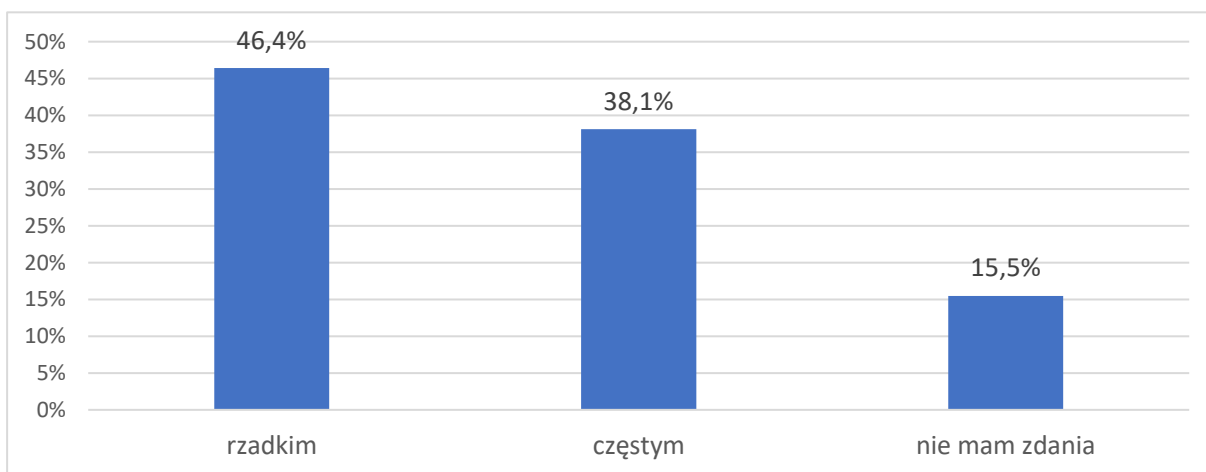
Wykres 13. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania handlu narządami w skali kraju

Źródło: badania własne.

Zmuszanie do żebractwa 38,1% ankietowanych uznało za zjawisko często występujące w Polsce, a 46,4% osób stwierdziło, że jest to rzadko realizowana w kraju forma handlu ludźmi. Ponownie 15,5% badanych nie miało zdania na temat częstotliwości występowania omawianego zjawiska. Rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono na wykresie 14.

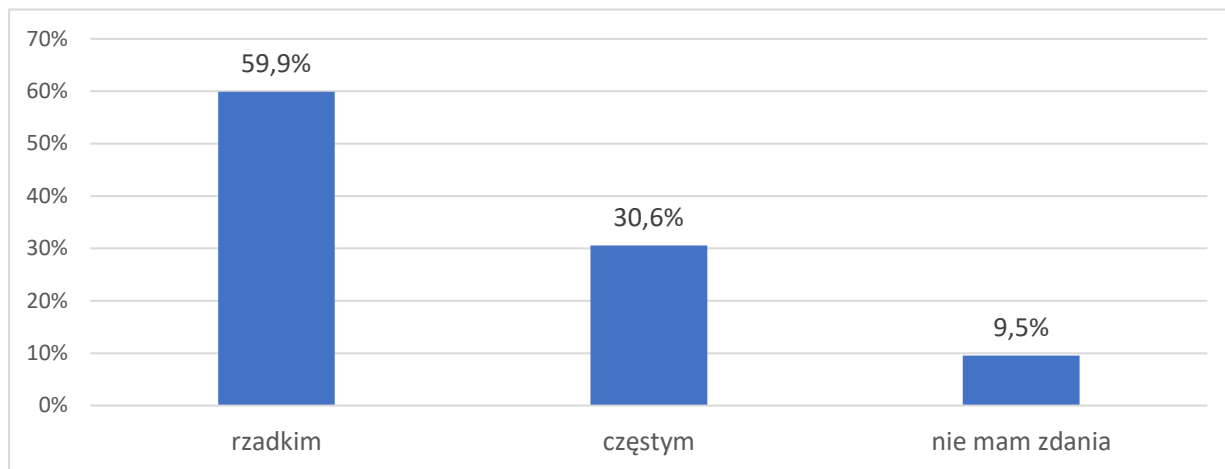
Wykres 14. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania zmuszania do żebractwa w skali kraju

Źródło: badania własne.

Jeśli chodzi o pracę przymusową, za często występującą w Polsce uznało ją nieco ponad 30% badanych osób. Prawie 60% respondentów i respondentek uważało tę formę handlu ludźmi za rzadką na terenie kraju, a 9,5% nie miało zdania. Szczegółowy rozkład odpowiedzi został zaprezentowany na wykresie 15.

Wykres 15. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania pracy przymusowej w skali kraju

Źródło: badania własne.

Po przeanalizowaniu przesłanych przez respondentów odpowiedzi w zakresie skali występowania zjawiska handlu ludźmi – zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym – stwierdzić należy, że w dużym stopniu studenci i studentki mają świadomość istnienia handlu ludźmi w różnych formach i postaciach na każdej części naszego globu. Jednakże owa świadomość obecności zjawiska jest tylko częściowa.

Rozdział VI

Zjawisko handlu ludźmi w opiniach studentów – analiza wyników badań własnych

Jak już wcześniej wielokrotnie wspomniano, handel ludźmi występuje pod wieloma postaciami, natomiast w każdej opisywanej formie podstawą działania sprawcy jest wykorzystanie ofiary. Przestępstwo to godzi w podstawowe prawa człowieka, dlatego podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż trzy lata. Ważne jest poznawanie tego zjawiska poprzez ciągłą aktualizację wiedzy na temat jego występowania i sposobu postępowania sprawców, może to bowiem wpłynąć na ograniczenie niebezpieczeństwa, jakim jest stanie się ofiarą handlu ludźmi.

W niniejszym rozdziale poruszono problematykę aktualnego stanu wiedzy w obszarze form przestępczych handlu ludźmi. Analizy dokonano na podstawie odpowiedzi udzielonych przez studentki i studentów szkół wyższych (par. 6.1.). Zbadano również opinie dotyczące obecności i występowania ofiar handlu ludźmi. W tym celu w przygotowanym dla respondentów kwestionariuszu ankiety zawarto pytania odnoszące się bezpośrednio do problematyki związanej z osobami pokrzywdzonymi przestępczymi formami procederu (par.6.2.).

Powyższa analiza ma ukazać stan wiedzy studentów na temat podstawowych form tego przestępczego procederu oraz opinie przedstawicieli środowiska akademickiego dotyczącą tego zjawiska.

6.1. Najczęściej spotykane formy handlu ludźmi w opiniach badanych

Postępująca zmienność form handlu ludźmi jest procesem, który na przestrzeni lat ulegał dynamicznym zmianom. Człowiek często staje się uczestnikiem handlu ludźmi, nie będąc świadomym tego, czym to przestępstwo tak naprawdę jest. Zwykle w momencie poznania tego przestępstwa i zorientowania się w faktycznych zamiarach jego sprawców jest już za późno, by w sposób bezpieczny z niego się wyzwolić. Ciągłe zmieniające się metody postępowania sprawców przestępstwa zmuszają natomiast do szczególnej czujności i ostrożności oraz nieustannej aktywizacji w poznawaniu coraz to nowych jego form.

W poprzednim rozdziale zapytano respondentów o znajomość zjawiska handlu ludźmi oraz częstotliwości jego występowania. W tej części rozprawy analizie poddano wiedzę

studentów w kwestii znajomości istniejących form handlu ludźmi oraz co do istniejących grup ryzyka narażonych na krzywdę wyrządzoną poprzez przestępstwo handlu ludźmi.

Pierwsze pytanie zadane respondentom na temat form handlu ludźmi brzmiało: „Czy w swoim dotychczasowym życiu Pan/Pani miał/a osobiście styczność z którąkolwiek z niżej wymienionych form handlu ludźmi?”. Było to pytanie wielokrotnego wyboru.

W odpowiedziach 81,7% ankietowanych przyznało, że w swoim dotychczasowym życiu nie spotkało się z żadną formą handlu ludźmi. Spośród tych, którzy odpowiedzieli twierdząco, najwięcej respondentów i respondentek miało styczność ze zmuszaniem do żebractwa (8,7%) oraz pracą przymusową (5,6%). W tym pytaniu również znajdowała się odpowiedź „inne”, dająca możliwość odpowiadającym wskazania innej czynności, której doświadczyli, a była w ich opinii handlem ludźmi, jednakże nikt z respondentów jej nie wybrał. Szczegółowy rozkład odpowiedzi zobrazowano w tabel 7.

Tabela 7. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące styczności osób badanych z różnymi formami handlu ludźmi

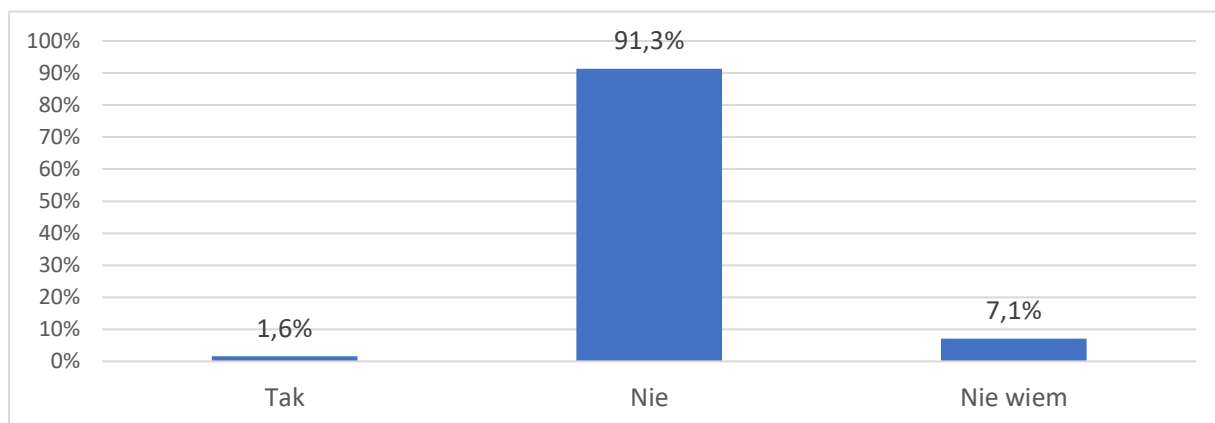
Formy handlu ludźmi	N	%
praca przymusowa	14	5,6%
zmuszanie do żebractwa	22	8,7%
handel narządami	2	0,8%
handel dziećmi	3	1,2%
wykorzystywanie seksualne	11	4,4%
nielegalne adopcje	1	0,4%
aranżowane małżeństwa	5	2,0%
nie miałem/nie miałam styczności	206	81,7%

Źródło: badania własne.

Istotnym zagadnieniem związanym z handlem ludźmi jest znajomość tego zjawiska. W związku z tym postawiono kolejne pytanie dotyczące wiedzy o formach tego zjawiska („Która z niżej wymienionych form handlu ludźmi jest Panu/ Pani znana?”). Na to pytanie autor przewidział możliwość udzielenia odpowiedzi wielokrotnego wyboru. Analizę odpowiedzi na to pytanie przeprowadzono w poprzednim rozdziale. Niemniej jednak istotnym jest przytoczenie, że odpowiedziami respondentów o znajomość podstawowych form handlu ludźmi, które zyskały największą liczbę wskazań (90%), były: wykorzystanie seksualne, handel dziećmi i handel narządami.

Następnie zapytano ankietowanych o wiedzę na temat doświadczenia handlu ludźmi przez osoby należące do ich rodzin. Zdecydowana większość uczestniczących w ankiecie odpowiedziała przecząco (91,3%). Odpowiedzi pozytywnej udzieliły cztery osoby (1,6%), 18 osób zaś nie posiadało informacji w zadanej kwestii (7,1%). Rozkład odpowiedzi na przedmiotowe pytanie przedstawiono na wykresie 16.

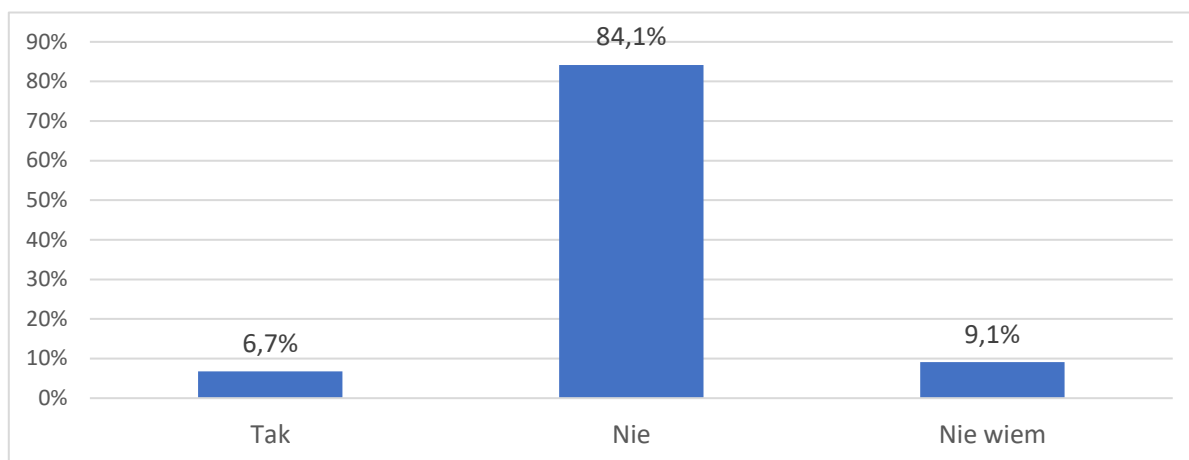
Wykres 16. Rozkład odpowiedzi na pytanie o posiadanie w rodzinie osoby, która doświadczyła handlu ludźmi

Źródło: badania własne.

Następne pytanie, które swoją treścią jest zbliżone do poprzedniego, dotyczyło stanu wiedzy o osobach spoza rodziny, którzy mogły bezpośrednio doświadczyć zjawiska handlu ludźmi („Czy zna Pan/Pani osobę spoza rodziny, która kiedyś bezpośrednio doświadczyła tego zjawiska?”). Okazało się, że ponad 84% respondentów nie zna nikogo takiego. Z kolei 17 respondentów odpowiedziało na to pytanie twierdząco, co stanowi 6,7% całej grupy. Nieco ponad 9% osób nie znało odpowiedzi na to pytanie. Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 17.

Wykres 17. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące znajomości osoby, która doświadczyła bezpośrednio zjawiska handlu ludźmi

Źródło: badania własne.

Ważnym zagadnieniem związanym z omawianą kwestią jest również uzyskanie informacji od respondentów na temat posiadanej wiedzy co do zysków, jakie podejmowany czyn przestępczy może generować. Wobec powyższego zapytano w ankiecie o to, jak duże zyski w ich opinii mogą czerpać grupy przestępcze z uprawiania handlu ludźmi („Handel ludźmi stanowi źródło nielegalnych dochodów w świecie. Jakie zyski według Pana/Pani przynosi wyżej wymieniony proceder w skali światowej?”). Pytanie to nie pojawiło się bez przyczyny, Międzynarodowa Organizacja Pracy podaje bowiem, że zorganizowane grupy przestępcze w skali roku uzyskują przychody mogące sięgać 150 bilionów dolarów¹.

W przeprowadzonym badaniu największa liczba osób (44,8%) zaznaczyła odpowiedź wskazującą zyski przekraczające kwotę 500 milionów dolarów. Najrzadziej udzielanymi odpowiedziami były: „do 20 milionów dolarów” (0,8%) oraz „od 21 milionów do 100 milionów dolarów” (5,2%). Nieco ponad 17% ankietowanych przyznało, że nie ma zdania na ten temat. Co prawda największa liczba ankietowanych (113 osób) wskazała, że zyski z przestępczego procederu przekraczają 500 milionów, ale – jak widać – kwota podawana przez międzynarodową instytucję jest o wiele większa. Dokładne wyniki z uzyskanych odpowiedzi przedstawiono w tabeli 8.

¹ W. Schrock, *Internet-Era Human Trafficking and the Need for a Better International Legal Instrument*, „Journal of Race, Religion, Gender and Class” 120, 2022, s. 120–121, <https://digitalcommons.law.umaryland.edu/rrgc/vol22/iss1/5>, dostęp: 21.11.2022.

Tabela 8. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące zysków z handlu ludźmi w skali światowej

Skala czerpania zysków z przestępstwa handlu ludźmi	N	%
do 20 mln dolarów	2	0,8%
od 21 mln do 100 mln dolarów	13	5,2%
od 101 mln do 200 mln dolarów	28	11,1%
od 201 mln do 500 mln dolarów	53	21,0%
powyżej 500 mln dolarów	113	44,8%
nie mam zdania	43	17,1%

Źródło: badania własne.

Na potrzeby niniejszych badań w oparciu o otrzymane od respondentów odpowiedzi skorzystano z testu niezależności chi-kwadrat wraz z tabelą krzyżową celem sprawdzenia, czy miejsce zamieszkania badanych osób mogło mieć bezpośrednie powiązanie z posiadaniem w rodzinie kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi. Wyniki realizowanego testu zostały przedstawione w tabeli 9.

Tabela 9. Zależność pomiędzy miejscem zamieszkania a opinią o posiadaniu w rodzinie kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi

Obszar pochodzenia	Pośrednie doświadczenie handlu ludźmi		Brak pośredniego doświadczenia handlu ludźmi		Ogółem		statystyka testu chi kwadrat
	N	%	N	%	N	%	
wieś	1	25,0%	69	30,0%	70	29,9%	1,89
miasto do 500 000 mieszkańców	2	50,0%	50	21,7%	52	22,2%	
miasto powyżej 500 000 mieszkańców	1	25,0%	111	48,3%	112	47,9%	
Ogółem	4	100,0%	230	100,0%	234	100,0%	

Źródło: badania własne.

Okazuje się, że testowany związek nie był istotny statystycznie. Oznacza to, że nie wystąpiła zależność pomiędzy zmiennymi, to jest miejscem zamieszkania a opinią o posiadaniu w rodzinie kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi.

Analizując przekazane przez respondentów odpowiedzi, sprawdzono również, czy istnieje związek pomiędzy znajomością kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi, a wiekiem badanych osób. W tym celu ponownie skorzystano z tabeli krzyżowej z testem niezależności chi kwadrat. Wyniki testu zostały przedstawione w tabeli 10.

Tabela 10. Zależność pomiędzy znajomością kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi a wiekiem badanych osób

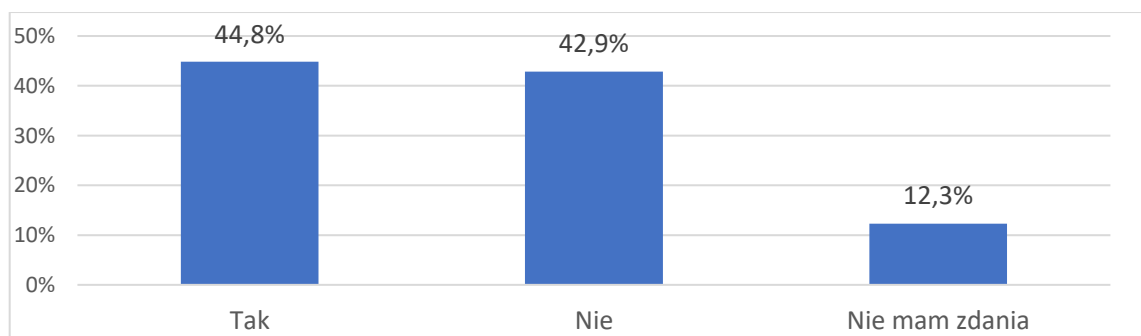
Wiek	Pośrednie doświadczenie handlu ludźmi		Brak pośredniego doświadczenia handlu ludźmi		Ogółem		statystyka testu chi kwadrat
Rok życia	N	%	N	%	N	%	
od 18. do 21.	4	23,5%	70	33,0%	74	32,3%	23,48
od 22. do 25.	2	11,8%	105	49,5%	107	46,7%	
od 26. do 30.	2	11,8%	11	5,2%	13	5,7%	
powyżej 31.	9	52,9%	26	12,3%	35	15,3%	
Ogółem	17	100,0%	212	100,0%	229	100,0%	

Źródło: badania własne.

Wynik przeprowadzonego testu okazał się istotny statystycznie. Nastąpiła bowiem zależność pomiędzy zmiennymi, którym w tym przypadku były znajomość kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi a wiekiem osób biorących udział w przeprowadzonych badaniach. Dane przedstawione w powyższej w tabeli krzyżowej ukazują bowiem, że spośród ankietowanych, którzy w swoim życiu znali osoby, mające bezpośrednią styczność z handlem ludźmi, wśród nich osoby powyżej 31. roku życia stanowiły aż 52,9% całej grupy. Z kolei w grupie badanych bez znajomości osób z doświadczeniem handlu ludźmi odsetek osób starszych niż 31 lat wynosił jedynie 12,3%.

Kolejne pytanie brzmiało: „Czy Pana/Pani zdaniem handlem ludźmi zajmują się tylko zorganizowane grupy przestępcze?”. Analiza wykazała, że niecałe 45% respondentów i respondentek uznaje zorganizowane grupy przestępcze za jedyne podmioty zajmujące się handlem ludźmi. Nieco ponad 12% osób badanych nie miała zdania na ten temat. Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 18.

Wykres 18. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące zajmowania się handlem ludźmi tylko przez zorganizowane grupy przestępcze

Źródło: badania własne.

Badanych, którzy na poprzednie pytanie odpowiedzieli twierdząco, poproszono o ominięcie kolejnego pytania. Z kolei tych, którzy odpowiedzieli przecząco, zapytano, kto jeszcze, poza organizacjami przestępczymi, może ich zdaniem zajmować się czerpaniem korzyści majątkowych z handlu ludźmi. To pytanie miało charakter otwarty i wśród odpowiedzi dominowały takie określenia, jak: osoba prywatna, rodzina bądź znajomi osób poszkodowanych, urzędy oraz władze kraju, pracodawcy i firmy prywatne, pośrednicy, osoby o dużych majątkach. Pojawiały się również takie jednostkowe odpowiedzi, jak: dewianci seksualni, prawnicy, lekarze, osoby chore psychicznie, sutenerzy i surogatki.

6.2. Grupy ryzyka najbardziej zagrożone handlem ludźmi według badanych

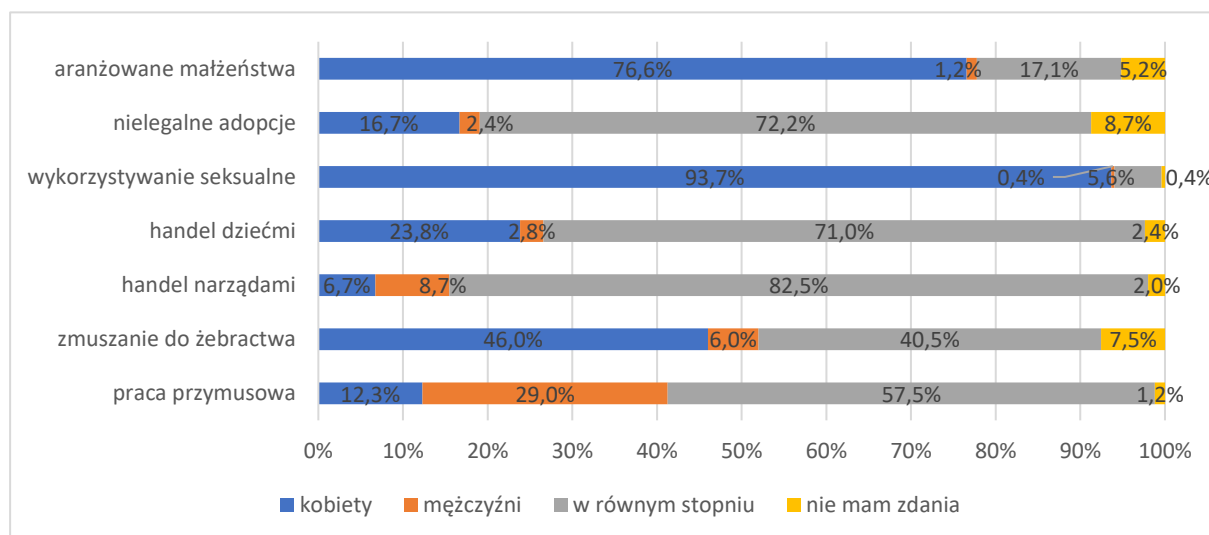
Świadomość istnienia zjawiska handlu ludźmi jest niezwykle ważnym czynnikiem ochrony człowieka przed prawdopodobieństwem stania się ofiarą tego przestępstwa. Zagrożenie to dotyczy każdego bez względu na wiek, płeć, rasę czy pochodzenie. Dynamicznie zmieniające się sposoby działania sprawców prowadzą do pogłębiającej się liczby ofiar i powiększania kapitału przestępczego. Przejawia się to między innymi w metodach werbowania potencjalnych ofiar. Odpowiedni poziom wiedzy na temat istniejących zagrożeń, które w obecnych czasach dotyczą człowieka na różnych płaszczyznach, w wielu przypadkach może doprowadzić do ocalenia ludzkiego życia i zdrowia.

W kolejnej części pracy poddano analizie odpowiedzi osób biorących udział w ankiecie. Zapytano o obszar i grupy ryzyka będące najbardziej narażone na zagrożenia. Odpowiadając na pytania, respondenci wyrazili swoją opinię między innymi na temat wieku ofiar, regionu pochodzenia, płci, a także przyczyn, które mogą powodować stanie się ofiarą tego procederu. Ta część kwestionariusza ankiety nawiązuje bezpośrednio do jednego z teoretycznych podrozdziałów niniejszej dysertacji, który w oparciu o międzynarodowe i krajowe raporty ukazuje skalę zjawiska handlu ludźmi w poszczególnych częściach globu.

W pierwszej kolejności zapytano, która płeć jest bardziej narażona na stanie się ofiarą handlu ludźmi („Kto według Pana/ Pani najczęściej jest narażony na stanie się ofiarą handlu ludźmi?”). Pytanie podzielono na segmenty dotyczące poszczególnych form handlu ludźmi, jak: praca przymusowa, zmuszanie do żebractwa, handel narządami, handel dziećmi, wykorzystywanie seksualne, nielegalne adopcje oraz aranżowane małżeństwa. Najwięcej badanych osób wskazało na kobiety jako na grupę bardziej zagrożoną takimi formami handlu ludźmi, jak: aranżowane małżeństwa (76,6%), wykorzystywanie seksualne (93,7%) oraz zmuszanie do żebractwa (46,0%). Jeżeli chodzi z kolei o nielegalne adopcje, handel dziećmi,

handel narządami i pracę przymusową, respondenci i respondentki w większości uważali, że kobiety i mężczyźni są w równym stopniu narażeni na stanie się ofiarami takiego postępowania. Wartości procentowe odpowiedzi „w równym stopniu” dla wymienionych podpunktów wahały się od około 57% do prawie 83%. Szczegółowy rozkład odpowiedzi ukazano na wykresie 19.

Wykres 19. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące płci najczęściej narażonej na stanie się ofiarą handlu ludźmi

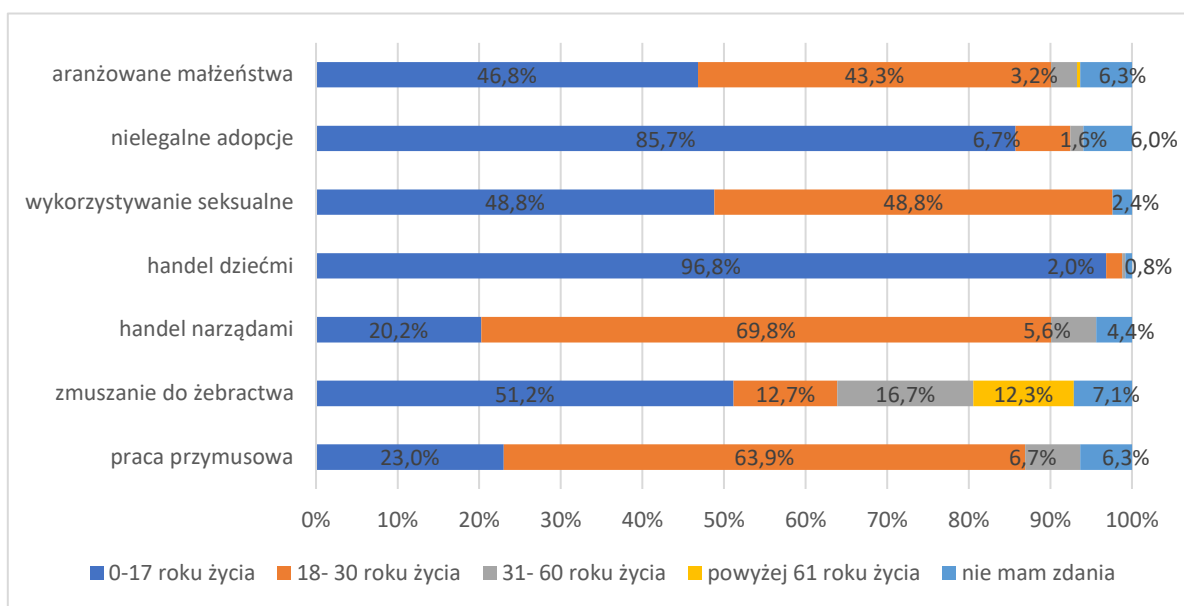
Źródło: badania własne.

W dalszej kolejności zapytano badanych o grupy wiekowe najbardziej narażone na stanie się ofiarami handlu ludźmi („Według Pana/ Pani, w jakim okresie życia człowiek jest najbardziej narażony na stanie się ofiarą handlu ludźmi?”).

Ankietowanych poproszono o odniesienie się do poszczególnych form handlu ludźmi: pracy przymusowej, zmuszania do żebractwa, handlu narządami, handlu dziećmi, wykorzystywania seksualnego, nielegalnych adopcji oraz aranżowanych małżeństw.

Najczęściej wskazywanymi grupami wiekowymi były osoby w wieku do 17. roku życia oraz od 18. do 30. roku życia. W odniesieniu do takich form handlu ludźmi, jak nielegalne adopcje, handel dziećmi i zmuszanie do żebractwa, najczęściej wskazywano na najmłodszą grupę wiekową, a odsetek tych odpowiedzi stanowił odpowiednio: 85,7%, 96,8% oraz 51,2%. Grupa wiekowa 18-30 lat była najczęściej wskazywana w odpowiedzi na pytania o zagrożenie pracą przymusową (63,9%) i handlem narządami (69,8%). Natomiast jeżeli chodzi o aranżowane małżeństwa i wykorzystywanie seksualne, obie wspomniane grupy wiekowe wybierano z podobną częstotliwością (około 40–50% badanych). Dokładny rozkład odpowiedzi przedstawiono na wykresie 20.

Wykres 20. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące najbardziej zagrożonych grup wiekowych

Źródło: badania własne.

Kolejne pytanie brzmiało: „W którym regionie świata w Pana/ Pani opinii występuje najwięcej ofiar handlu ludźmi?”. Rozkład odpowiedzi na to pytanie był zróżnicowany. W odniesieniu do pracy przymusowej największa liczba respondentów i respondentek wskazała na takie rejony świata, jak Azja (38,9%) oraz Afryka (25,0%). Badani uznali, że najwięcej osób jest zmuszanych do żebractwa w Europie (21,8%) oraz w Azji (20,6%). Ponadto szacowano, że handel narządami stanowi najczęstsze zjawisko w Azji (21,0%) oraz Ameryce Południowej (19,4%), a handel dziećmi – w Afryce (21,4%) oraz Azji (19,8%). Badani postrzegali wykorzystywanie seksualne za najczęstsze w Europie (21,8%) oraz Azji (20,2%), a nielegalne adopcje – w Europie (22,6%) oraz Ameryce Północnej (19,8%). Z kolei aranżowane małżeństwa uznano za najczęściej występujące na Bliskim Wschodzie (36,5%) oraz w Azji (22,2%). Konsekwentnie najrzadziej wskazywanymi regionami świata były Australia i Oceania (do 2,8% respondentów). Warto również zauważyć, że stosunkowo często wskazywanym przez respondentów i respondentki rejonem była Azja. Najwięcej odpowiedzi „nie mam zdania” pojawiło się przy takiej formie handlu ludźmi, jak nielegalne adopcje (26,6%). Rozkład odpowiedzi na to pytanie zaprezentowano w tabeli 11.

Tabela 11. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące najbardziej narażonych rejonów świata

Kontynent	Afryka	Australia i Oceania	Azja	Ameryka Północna	Ameryka Południowa	Europa	Bliski Wschód	nie mam zdania
	<i>N</i> %	<i>N</i> %	<i>N</i> %	<i>N</i> %	<i>N</i> %	<i>N</i> %	<i>N</i> %	<i>N</i> %
Forma handlu ludźmi								
praca przymusowa	63 25,0%	0 0,0%	98 38,9%	11 4,4%	15 6,0%	12 4,8%	22 8,7%	31 12,3%
zmuszanie do żebractwa	40 15,9%	1 0,4%	52 20,6%	12 4,8%	35 13,9%	55 21,8%	15 6,0%	42 16,7%
handel narządami	25 9,9%	3 1,2%	53 21,0%	31 12,3%	49 19,4%	32 12,7%	16 6,3%	43 17,1%
handel dziećmi	54 21,4%	2 0,8%	50 19,8%	19 7,5%	29 11,5%	38 15,1%	19 7,5%	41 16,3%
wykorzystywanie seksualne	29 11,5%	5 2,0%	51 20,2%	16 6,3%	15 6,0%	55 21,8%	31 12,3%	50 19,8%
nielegalne adopcje	19 7,5%	7 2,8%	26 10,3%	50 19,8%	14 5,6%	57 22,6%	12 4,8%	67 26,6%
aranżowane małżeństwa	37 14,7%	3 1,2%	56 22,2%	12 4,8%	3 1,3%	15 6,0%	92 36,5%	34 13,5%

Źródło: badania własne.

Następne pytanie dotyczyło sytuacji życiowych, które mogą przyczynić się do zwiększenia ryzyka stania się potencjalną ofiarą handlu ludźmi („Co w Pana/ Pani opinii jest powodem stania się ofiarą handlu ludźmi?”). Trudna sytuacja życiowa została oceniona przez większość osób badanych jako zwiększająca zagrożenie pracą przymusową (52,8%) lub zmuszaniem do żebractwa (23,0%). Chęć szybkiego wzbogacenia się przez znaczną część respondentów i respondentek została przyporządkowana do takich form handlu ludźmi, jak handel narządami (42,5%) oraz wykorzystywanie seksualne (23,4%). Z kolei naiwność i łatwowierność najczęściej podawano jako powód zwiększający ryzyko pracy przymusowej (22,2%) oraz wykorzystywania seksualnego (44,0%). Pochodzenie z rodziny dysfunkcyjnej wskazywano najczęściej jako wpływające na zagrożenie stania się ofiarą zmuszania do żebractwa (17,1%) oraz wykorzystywania seksualnego (39,7%), natomiast niski poziom wykształcenia – pracy przymusowej (50,8%) oraz zmuszania do żebractwa (26,2%). Brak doświadczenia życiowego, osobowość podatna na wpływ innych, a także bezkrytyczne podejście do różnych ofert reklamowych zostały wskazane przez największe grupy ankietowanych za zwiększające ryzyko pracy przymusowej (odpowiednio: 41,7%, 25,0%, 49,6%) oraz wykorzystywania seksualnego (odpowiednio: 23,8%, 32,5%, 27,4%). Szczegółowy rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono w tabeli 12.

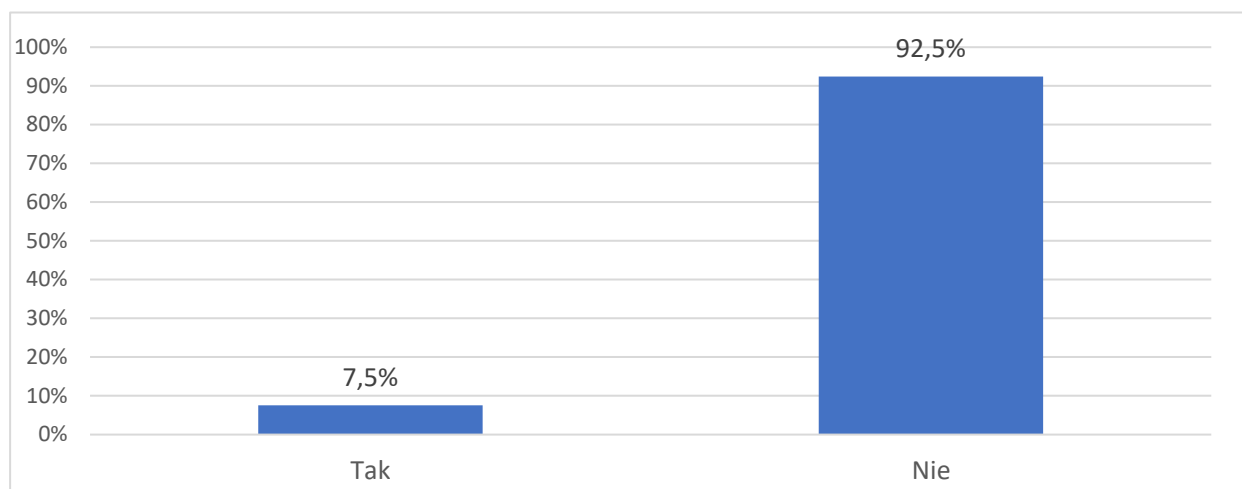
Tabela 12. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące sytuacji życiowych, które mogą przyczynić się do zwiększenia szans na zostanie potencjalną ofiarą handlu ludźmi

Forma handlu ludźmi	praca przymus owa	zmuszan ie do żebract wa	handel narząd ami	handel dzieć mi	wykorzy stywanie seksualn e	nieleg alne adopcj e	aranżow ane małżeńs twa
Warunki wpływające na możliwość doświadczenia handlu ludźmi	N %	N %	N %	N %	N %	N %	N %
trudna sytuacja życiowa	133 52,8%	58 23,0%	13 5,2%	5 2,0%	28 11,1%	7 2,8%	8 3,2%
chęć szybkiego wzbogacenia się	44 17,5%	11 4,4%	107 42,5%	15 6,0%	59 23,4%	6 2,4%	10 4,0%
naiwność i łatwowierność	56 22,2%	17 6,7%	13 5,2%	39 15,5%	111 44,0%	5 2,0%	11 4,4%
pochodzenie z dysfunkcyjnej rodziny	34 13,5%	43 17,1%	8 3,2%	24 9,5%	100 39,7%	19 7,5%	24 9,5%
niski poziom wykształcenia	128 50,8%	66 26,2%	6 2,4%	3 1,2%	26 10,3%	9 3,6%	14 5,6%
brak doświadczenia życiowego	105 41,7%	28 11,1%	11 4,4%	14 5,6%	60 23,8%	9 3,6%	25 9,9%
osobowość podatna na wpływ innych	63 25,0%	38 15,1%	10 4,0%	11 4,4%	82 32,5%	4 1,6%	44 17,5%
bezkrytyczne podejście do różnych ofert reklamowych	125 49,6%	10 4,0%	19 7,5%	7 2,8%	69 27,4%	15 6,0%	7 2,8%

Źródło: badania własne.

Kolejne pytanie dotyczyło wiedzy o organizacjach i instytucjach pomagających ofiarom handlu ludźmi („Czy posiada Pan/ Pani wiedzę o organizacjach i instytucjach pomagającym ofiarom handlu ludźmi?”). Okazuje się, że jedynie 7,5% respondentów i respondentek wie o istnieniu tego rodzaju organizacji i instytucji. Dokładny rozkład odpowiedzi na to pytanie zaprezentowano na wykresie 21.

Wykres 21. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące wiedzy o organizacjach i instytucjach pomagających ofiarom handlu ludźmi

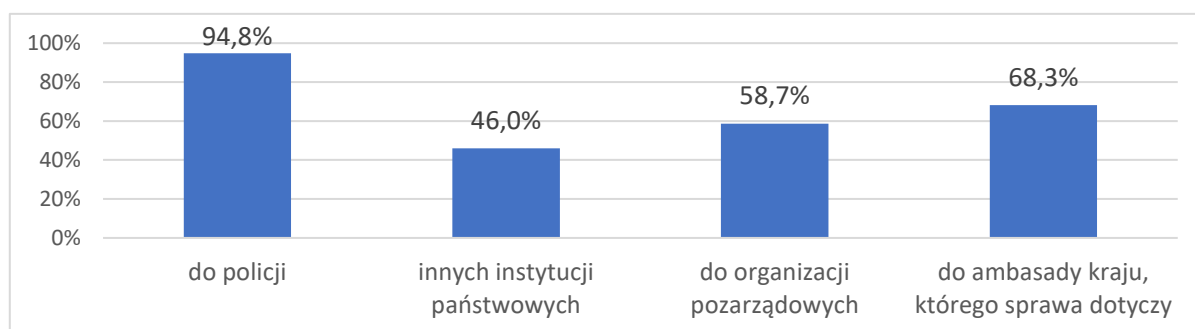

Źródło: badania własne.

Osoby badane, które udzieliły twierdzącej odpowiedzi na poprzednie pytanie, poproszono o wymienienie znanych im organizacji i instytucji działających na rzecz zwalczania handlu ludźmi i pomocy ofiarom tych przestępstw. Wśród odpowiedzi znalazły się takie podmioty, jak: Amnesty International, Sieć Bakhita, Armia Zbawienia, Fundacja Dzieci Niczyje, Fundacja La Strada, Itaka, Light House, EuroHelp, Krajowe Centrum Interwencyjno-Konsultacyjne, policja, prokuratura, straż graniczna, sąd.

Następne pytanie (wielokrotnego wyboru) brzmiało: „Do kogo można zwrócić się o pomoc w przypadku zagrożenia handlem ludźmi?”. Zdecydowana większość badanych osób wymieniła policję (94,8%). Drugą najczęściej wskazywaną odpowiedzią była ambasada kraju, którego dotyczy sprawa (68,3%). Szczegółowy rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono na wykresie 22.

Wykres 22. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące instytucji lub organizacji, do której można się zgłosić w przypadku zagrożenia handlem ludźmi

Źródło: badania własne.

Ostatnie pytanie, również wielokrotnego wyboru, dotyczyło sposobów zapobiegania handlowi ludźmi („W jaki sposób zapobiegać handlowi ludźmi?”). Największe grupy respondentów i respondentek wskazały na takie działania, jak zwiększenie świadomości zagrożenia poprzez informowanie opinii publicznej (90,1%), rozpowszechnienie wiedzy na dany temat (80,6%) oraz oddziaływanie profilaktyczne mediów (68,7%). Warto wspomnieć, że odpowiedzi zaprezentowano w rubryce „inne”. Respondenci wymienili między innymi: uszczelnienie granic zewnętrznych państw, dokładniejsze i skuteczniejsze egzekwowanie prawa, rozwój techniczny i etyczny społeczeństw, czy zwiększenie nakładów finansowych państw w walce z handlem ludźmi. Dokładny rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono w tabeli 13.

Tabela 13. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące sposobów zapobiegania handlowi ludźmi

Rodzaj działalności	<i>N</i>	%
zwiększenie świadomości zagrożenia poprzez informowanie opinii publicznej	227	90,1%
rozpowszechnienie wiedzy na dany temat	203	80,6%
oddziaływanie wychowawcze rodziny, szkoły i Kościoła	149	59,1%
zaostrezenie prawa	138	54,8%
oddziaływanie profilaktyczne mediów	173	68,7%
wsparcie finansowe organizacji pozarządowych, które zajmują się danym tematem	166	65,9%

Źródło: badania własne.

Na kolejnym etapie analiz sprawdzono, jakie czynniki socjodemograficzne mają wpływ na poziom wiedzy dotyczącej zjawiska handlu ludźmi, a dokładniej znajomość organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi. Pod uwagę wzięto takie czynniki, jak: **wiek, miejsce zamieszkania, forma i poziom studiów oraz znajomość kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi.**

Najpierw sprawdzono, czy wiek jest powiązany z wiedzą na temat organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi. W tym celu wykonano test niezależności chi-kwadrat wraz z tabelami krzyżowymi. Wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 14.

Tabela 14. Zależność pomiędzy wiekiem a wiedzą na temat organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi

Stan wiedzy	Nie ma wiedzy na temat organizacji pomocowych		Ma wiedzę na temat organizacji pomocowych		Ogółem		statystyka testu chi kwadrat
Rok życia	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	χ^2
od 18. do 21.	75	32,2%	4	21,1%	79	31,3%	22,91
od 22. do 25.	114	48,9%	3	15,8%	117	46,4%	
od 26. do 30.	14	6,0%	2	10,5%	16	6,3%	
powyżej 31.	30	12,9%	10	52,6%	40	15,9%	
Ogółem	233	100,0%	19	100,0%	252	100,0%	

Źródło: badania własne.

Wynik testu okazał się istotny statystycznie, co potwierdza występowanie zależności pomiędzy wiekiem osób biorących udział w ankiecie a wiedzą na temat organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi.

Na podstawie danych z tabeli krzyżowej można stwierdzić, że spośród osób, które znały organizacje lub instytucje zajmujące się pomocą ofiarom handlu ludźmi, 52,6% było w wieku powyżej 31. roku życia. Z kolei w grupie osób, które nie posiadały wiedzy w tym zakresie, odsetek osób starszych niż 31 lat wynosił zaledwie 13%. Siła związku między wiekiem a wiedzą dotyczącą znajomości organizacji pomocowych w przypadku zagrożenia zjawiskiem handlu ludźmi była umiarkowana.

Następnie sprawdzono, czy istnieje związek pomiędzy znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi a miejscem zamieszkania osób badanych. W tym celu ponownie skorzystano z testu niezależności chi kwadrat, którego wyniki zostały przedstawione w tabeli 15.

Tabela 15. Zależność pomiędzy miejscem zamieszkania a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi

Stan wiedzy	Nie ma wiedzy na temat organizacji pomocowych		Ma wiedzę na temat organizacji pomocowych		Ogółem		statystyka testu chi kwadrat
Obszar	N	%	N	%	N	%	
Wieś	68	29,2%	6	31,6%	74	29,4%	4,54
miasto do 500 000 mieszkańców	53	22,7%	8	42,1%	61	24,2%	
miasto powyżej 500 000 mieszkańców	112	48,1%	5	26,3%	117	46,4%	
Ogółem	233	100,0%	19	100,0%	252	100,0%	

Źródło: badania własne.

Okazuje się, że testowany związek nie był istotny statystycznie. Oznacza to, że fakt znajomości organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi nie jest powiązany z miejscem zamieszkania ankietowanych osób. Analiza danych w tabeli krzyżowej pokazuje, że w grupie osób, które posiadały wiedzę na temat podmiotów zajmujących się pomocą osobom z doświadczeniem handlu ludźmi, 31,6% osób mieszkało na wsi, 42,1% – w mieście o populacji nie przekraczającej 500 tysięcy mieszkańców, a 26,3% – w mieście o liczbie mieszkańców przekraczającej 500 tysięcy.

W dalszej kolejności sprawdzono, czy występuje zależność poziomu wiedzy badanych osób od formy ich studiów. Analogicznie jak poprzednio, skorzystano w tym celu z tabeli krzyżowej wraz z testem niezależności chi-kwadrat (tabela 16).

Tabela 16. Zależność pomiędzy formą studiów a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi

Stan wiedzy	Nie ma wiedzy na temat organizacji pomocowych		Ma wiedzę na temat organizacji pomocowych		Ogółem		statystyka testu chi kwadrat
Rodzaj studiów	N	%	N	%	N	%	
niestacjonarne	43	18,5%	9	47,4%	52	20,6%	8,97
stacjonarne	190	81,5%	10	52,6%	200	79,4%	
Ogółem	233	100,0%	19	100,0%	252	100,0%	

Źródło: badania własne.

Testowana zależność okazała się istotna statystycznie. Otrzymany wynik potwierdza występowanie zależności między formą studiów a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi. Analiza danych w tabeli krzyżowej pokazuje, że wśród osób, które nie miały wiedzy w zakresie organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi, 81,5% badanych stanowili studenci studiów stacjonarnych. Tymczasem w grupie osób deklarujących znajomość różnego rodzaju organizacji lub instytucji pomocowych odsetek studentów studiów stacjonarnych wynosił 52,6%. Studenci niestacjonarni stanowili odpowiednio 18,5% grupy osób nieposiadających wiedzy o organizacjach pomocowych oraz 47,4% grupy, która taką wiedzę posiadała.

Na dalszym etapie w oparciu o odpowiedzi przekazane przez studentki i studentów uczelni wyższych województwa małopolskiego sprawdzono, czy istnieje związek pomiędzy wiedzą na temat organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi a poziomem studiów badanych osób. W tym celu ponownie skorzystano z tabeli krzyżowej z testem niezależności chi kwadrat. Wyniki zostały zamieszczone w tabeli 17.

Tabela 17. Zależność pomiędzy poziomem studiów a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi

Stan wiedzy	Nie ma wiedzy na temat organizacji pomocowych		Ma wiedzę na temat organizacji pomocowych		Ogółem		statystyka testu chi kwadrat
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	
Poziom studiów							χ^2
jednolite studia magisterskie	35	15,0%	7	36,8%	42	16,7%	6,26
studia I stopnia	131	56,2%	7	36,8%	138	54,8%	
studia II stopnia	67	28,8%	5	26,3%	72	28,6%	
Ogółem	233	100,0%	19	100,0%	252	100,0%	

Źródło: badania własne.

Wynik testu okazał się istotny statystycznie. Otrzymany wynik potwierdza wystąpienie zależności pomiędzy poziomem studiów a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi. Analiza danych w tabeli krzyżowej pokazuje, że w grupie osób, które nie miały wiedzy w zakresie organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi, znajdowało się ponad 52% studentów studiów pierwszego stopnia, 28,8% studentów studiów drugiego stopnia oraz 15% studentów studiów jednolitych magisterskich. Z kolei w grupie osób deklarujących znajomość różnego rodzaju organizacji lub instytucji pomocowych studenci

studiów pierwszego stopnia stanowili 36,8%, studenci studiów drugiego stopnia – 26,3%, a studenci jednolitych studiów magisterskich – 36,8%.

Na koniec przeanalizowano zależności pomiędzy znajomością kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi, a wiedzą o organizacjach i instytucjach pomagającym ofiarom handlu ludźmi. Podobnie jak poprzednio skorzystano z tabel krzyżowych z testem niezależności chi-kwadrat. Wyniki przedstawiono w tabeli 18.

Tabela 18. Zależność pomiędzy znajomością kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi, a wiedzą o organizacjach i instytucjach pomagających ofiarom handlu ludźmi

Stan wiedzy	Nie ma wiedzy na temat organizacji pomocowych		Ma wiedzę na temat organizacji pomocowych		Ogółem		statystyka testu chi kwadrat
	N	%	N	%	N	%	
Doświadczenie handlu ludźmi							
pośrednie doświadczenie handlu ludźmi	13	6,2	4	22,2	17	7,4	6,23
brak pośredniego doświadczenia handlu ludźmi	198	93,8	14	77,8	212	92,6	
Ogółem	211	100,0	18	100,0	229	100,0	

Źródło: badania własne.

Testowany związek okazał się istotny statystycznie. Potwierdzono występowanie zależności między znajomością kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi, a wiedzą o organizacjach i instytucjach pomagających ofiarom handlu ludźmi. Analiza danych z tabeli krzyżowej pokazuje, że spośród osób, które nie posiadały wiedzy na temat podmiotów pomagających osobom z doświadczeniem handlu ludźmi, jedynie 6,2% znało kogoś, kto padł ofiarą takiego rodzaju przemocy. Z kolei w grupie osób, które posiadały wiedzę na temat organizacji i instytucji pomocowych, odsetek osób znających kogoś, kto sam doświadczył takiego zjawiska, wynosił 22,2%.

6.3. Wnioski

Handel ludźmi jest szeregiem różnych form przestępczych, naruszających w istotny sposób podstawowe normy funkcjonowania człowieka, wśród których wymienić należy elementarne, jakim jest prawo do wolności.

Obecnie zarówno formy handlu ludźmi, jak i wiedza na ich temat są dużo bardziej rozbudowane niż na początku ubiegłego stulecia. Ciągłe zwiększanie poziomu wiedzy na temat tego zjawiska jest niezwykle ważne, gdyż jego ciągle pogłębianie może mieć istotny wpływ na bezpieczeństwo człowieka. Jak wskazują autorzy raportu zrealizowanego przez Centrum Badań Opinii Społecznej na temat opinii Polaków na temat handlu kobietami: „Niedostateczna wiedza o handlu kobietami i kierujących nim mechanizmach stanowi poważną barierę w zapobieganiu temu zjawisku i zwalczaniu go”².

Analiza zjawiska handlu ludźmi, jego form i zagrożeń na przełomie ostatnich lat była przedmiotem realizacji badań naukowych. Odpowiednia znajomość zjawiska handlu ludźmi w wielu przypadkach może mieć istotny wpływ na uratowanie, ochronę życia i zdrowia ludzkiego. Wartym wspomnienia jest, że pierwsze przeprowadzone na terenie Polski badanie opinii społecznej dotyczące tego procederu dotyczyło zjawiska handlu kobietami (*Polacy o zjawisku handlu kobietami: wiedza o problemie, metody przeciwdziałania*) i zostało zrealizowane w 1998 roku przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej. W kolejnych latach na zlecenie instytucji rządowych i pozarządowych, wśród których wymienić należy: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, ambasadę brytyjską w Polsce, Fundację La Strada czy Ośrodek Badań Handlu Ludźmi UW, prowadzono badania dotyczących świadomości różnych aspektów zjawiska handlu ludźmi³.

Przykładem wartym przytoczenia jest badanie *Społeczna świadomość zagrożeń związanych z handlem ludźmi i podejmowaniem pracy za granicą 2015. Raport z badania*, przygotowane na zlecenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a zrealizowane przez TNS OBO, w którym analizie poddano różne aspekty zjawiska handlu ludźmi. Warto odnotować, że zastosowany w badaniu kwestionariusz ankiety przygotowano we współpracy z Fundacją La Strada, Międzynarodową Organizacją ds. Migracji i Ośrodkiem Badań Handlu Ludźmi Uniwersytetu Warszawskiego. Badanie przeprowadzono na losowej grupie reprezentatywnej

² Centrum Badań Opinii Społecznej, *Polacy o zjawisku handlu kobietami. Komunikat z badań*, Warszawa 2005, s. 1–14, źródło: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2001/K_124_01.PDF, dostęp: 30.01.2023.

³ Z. Lasocik, *Świadomość społeczna jako czynnik efektywnego eliminowania handlu ludźmi w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2, 2023, s. 91–126.

w dwóch modułach. Pierwszy z nich dotyczył obywateli Polski w wieku 15 lat i więcej, drugi zaś – ogółu ludności w wieku 18–25 lat na obszarze województw: lubuskiego, warmińsko-mazurskiego i opolskiego⁴. Warto zauważyć, że w szczególności drugi moduł powyższych badań ma zbliżoną tematykę z obszarem analiz przeprowadzonych w obecnej rozprawie w obrębie wieku osób badanych.

Jednakże odrębność prowadzonych badań w niniejszej dysertacji wynika z faktu, że w obecnej rozprawie analizowano odpowiedzi respondentów, przedstawiające poziom wiedzy studentów i studentek uczelni wyższych zlokalizowanych na terenie województwa małopolskiego na temat wielu płaszczyzn występowania zjawiska handlu ludźmi, w tym: jego form, częstotliwości i skali przestępstwa, a także opinii w obszarze osób najbardziej narażonych na działanie tego procederu. W analizach prowadzonych na zlecenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych uszczegółowiony został w dużej mierze, prócz zakresu wiekowego, obszar terytorialny obejmujący wybrane województwa.

W badaniu przeprowadzonym z inicjatywy ministerstwa respondenci odpowiadali między innymi na pytanie: „Czy następujące sytuacje to handel ludźmi?”. Warto wskazać, że wśród najczęściej wybieranych odpowiedzi, jako drugie po nielegalnym organizowaniu adopcji dzieci (81%), wybierano wykorzystanie drugiej osoby do świadczeń usług seksualnych (80%)⁵. Ma to odzwierciedlenie w badaniu ankietowym przeprowadzonym w niniejszej dysertacji – ta właśnie odpowiedź była wskazywana przez ankietowanych jako najbardziej znana im forma handlu ludźmi (94 % udzielonych odpowiedzi).

Informacją zbieżną w opinii ankietowanych – zarówno w badaniu przeprowadzonym na zlecenie instytucji rządowej, jak i w przedmiotowej pracy doktorskiej – jest również źródło pochodzenia informacji o zjawisku handlu ludźmi. W raporcie MSW zarówno grupa modułu pierwszego (71 %), jak i modułu drugiego (80%) wskazała, że wiedzę o tym zjawisku czerpie z telewizji. Ma to potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych na potrzeby niniejszej rozprawy, ponieważ studenci właśnie prasę/radio/telewizję uznali za jedno z najpopularniejszych źródeł informacji o handlu ludźmi (71% ankietowanych).

W obydwu porównywanych badaniach największa liczba ankietowanych podała również, że pomocy w przypadku ujawnienia handlu ludźmi należy oczekiwać od instytucji rządowych, wśród których wymienić należy policję czy prokuraturę. Policja jako instytucja niosąca pomoc została wskazana przez ponad 90% ankietowanych w badaniach prowadzonych

⁴ *Spółeczna świadomość zagrożeń związanych z handlem ludźmi i podejmowaniem pracy za granicą 2015. Raport z badania*, <https://www.gov.pl/attachment/375d508a-9fcd-4b63-8e42-9e40a4322f9c>, dostęp: 21.02.2023.

⁵ Tamże, s. 12.

przez autora niniejszej dysertacji, a Policja/Straż Graniczna/ prokuratura – przez ponad 3/5 ankietowanych w badaniu przeprowadzonym przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych⁶.

Mając na uwadze otrzymane wyniki badań, podjęto próbę postawienia odpowiedzi na główny i szczegółowe problemy badawcze przyjęte w niniejszej rozprawie. Jako główny problem badawczy rozprawy postawiono pytanie: **„Jaki jest stan wiedzy i opinie studentów uczelni wyższych w województwie małopolskim na temat zjawiska handlu ludźmi?”**

Jak wynika z otrzymanych odpowiedzi, studenci na płaszczyźnie znajomości sposobu działania sprawcy zawartej w definicji handlu ludźmi nie mieli wiedzy o wszystkich z proponowanych możliwości. Autor w niniejszym zapytaniu dał możliwość wskazania wielu odpowiedzi. Wyniki jednoznacznie wskazują, że tylko w trzech z pięciu możliwych wariantów ponad połowa respondentów wykazała znajomość tego problemu. Respondenci pojmują handel ludźmi jako czynności z zastosowaniem oszustwa, pod przymusem i wbrew woli ofiary.

Znaczna większość badanych odpowiedziała, że spotkała się w swoim dotychczasowym życiu z informacją o badanym zjawisku, którą najczęściej uzyskiwała z przekazu medialnego. Odpowiedzi studentek i studentów na pytanie dotyczące znajomości różnych form handlu ludźmi także są zróżnicowane. Respondenci mieli wiedzę o takich formach przestępczego zjawiska, jak wykorzystanie seksualne, handel dziećmi, handel narządami i praca przymusowa, jednak dużo rzadziej wymieniano inne formy. Jak ukazano w części teoretycznej niniejsze dysertacji, na ogół przestępczego zjawiska handlu ludźmi składa się wiele form, w tym także inne, mniejsze, których nie ujawniono w odpowiedziach przekazanych przez osoby biorące udział w ankiecie. Kwestia znajomości handlu ludźmi u badanych przejawia się głównie w ich podstawowej wiedzy o formach przestępczego procederu.

Uzyskane od studentek i studentów odpowiedzi pozwoliły na udzielenie odpowiedzi na problemy szczegółowe. Pierwszy z nich stanowi pytanie: **„Jaki jest poziom wiedzy badanych na temat form handlu ludźmi?”**

Jak wspomniano, badani najczęściej zaznaczali takie formy handlu ludźmi, jak: wykorzystanie seksualne, handel dziećmi i handel narządami. Wiele osób wybrało także odpowiedź: wykorzystanie do pracy przymusowej. Pozostałe formy zostały wybrane przez dużo mniejszą liczbę ankietowanych, co wskazuje, że nie wszyscy identyfikują dane zjawisko jako właśnie handel ludźmi. Respondentom dano również możliwość swobodnej wypowiedzi na temat znanych im „innych” form handlu ludźmi, jednakże tylko jeden ankietowany

⁶ Tamże, s. 31.

odpowiedział, że w jego opinii do form handlu ludźmi zalicza się „przeprowadzenie nielegalnych badań na ludziach”.

W niniejszej rozprawie w rozdziale drugim opisano istniejące form handlu ludźmi, charakteryzując w paragrafie 2.5. również „inne” formy, które badacze obszaru przestępczości zorganizowanej, w tym handlu ludźmi, zakwalifikowali jako spełniające ustawowe znamiona przestępstwa.

Poznanie wielowymiarowych zagrożeń, które może nieść za sobą handel ludźmi, jest niezwykle ważne. Odpowiedni poziom wiedzy na temat tego zjawiska może uchronić przed doprowadzeniem do sytuacji naruszającej bezpieczeństwo człowieka. Stąd w założeniach badawczych autor przyjął kolejny problem szczegółowy: **Kto w opinii respondentów jest najbardziej narażony na potencjalne bycie ofiarą handlu ludźmi?**

Jak już wielokrotnie wspomniano na kartach niniejszej dysertacji tak naprawdę bez względu na to jakiej jest płci, rasy czy pochodzenia człowiek może stać się ofiarom przestępstwa handlu ludźmi. Biorąc pod uwagę odpowiedzi respondentów dotyczących zagrożenia przestępstwem pod kątem płci to najwięcej respondentów wskazało, że kobiety są najbardziej zagrożone handlem ludźmi w przeważającej mierze poprzez takie formy przestępstwa jak: aranżowane małżeństwa, wykorzystywanie seksualne oraz zmuszanie do żebractwa. Wartym wskazania jest również, że inne znane formy takie jak nielegalne adopcje, handel dziećmi, handel narządami i pracę przymusową, ankietowani wskazali, że kobiety i mężczyźni są w równym stopniu narażeni na stanie się ofiarami przestępstwa.

W kontekście wieku osób narażonych na to przestępstwo najliczniej wskazywanymi przedziałami wiekowymi przez ankietowanych były: do 17. roku życia oraz od 18. do 30. roku życia. W swoich odpowiedziach studenci wymieniali następujące formy przestępcze nielegalne adopcje, handel dziećmi, zmuszanie do żebractwa, handel narządami, czy pracę przymusową.

Odpowiedzi respondentów odnoszące się do zagrożenia handlem ludźmi na poszczególnych kontynentach pokazały, że mają oni świadomość, że ten niebezpieczny proceder jest obecny praktycznie w każdym regionie świata.

Ważnym jest, że odpowiedzi ankietowanych pokrywają się z danymi znajdującymi się również w analizowanych raportach instytucji międzynarodowych dotyczących obecności zjawiska handlu ludźmi na świecie, które zostały przedstawione w poprzednim rozdziale niniejszej dysertacji.

Handel ludźmi jako przestępstwo transgraniczne obecne jest na każdym kontynencie, co odzwierciedlają dane pochodzące z wybranych raportów przygotowanych przez instytucje krajowe i międzynarodowe, które zaprezentowano na kartach niniejszej dysertacji. Wiedza w

temacie obecności handlu ludźmi i zagrożeń z niego płynących oraz skali zjawiska zarówno w obszarze krajowym, jak i globalnym niejednokrotnie może pomóc uświadomić człowiekowi, że gdziekolwiek będzie obecny – czy to zawodowo, czy też turystycznie – może doświadczyć tego procederu. Mając powyższe na uwadze podjęto w oparciu o odpowiedzi udzielone przez respondentów podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na kolejny problem szczegółowy: **Czy badani w swoim dotychczasowym życiu mieli styczność z którąkolwiek z form handlu ludźmi?** Odnosząc się do powyższego należy wskazać, że ponad 81% ankietowanych w badaniu odpowiedziało na postawione pytanie negatywnie.

Ostatni problem badawczy szczegółowy brzmiał on następująco: **Jakie są opinie studentów na temat skali zjawiska handlu ludźmi w wymiarze krajowym i międzynarodowym?**

W opinii respondentów w przedmiocie częstotliwości występowania handlu ludźmi do najczęściej występujących form zaliczono wykorzystanie seksualne i pracę przymusową. Właśnie te formy przestępcze zostały wskazane każdorazowo – zarówno w wymiarze światowym, europejskim, jak i krajowym – przez ponad 50% osób biorących udział w ankiecie. Powyższe ma pokrycie z danymi przedstawianymi w międzynarodowych raportach. Te właśnie wyżej wymienione formy handlu ludźmi przedstawiane są w statystykach jako najczęściej ujawniane pośród zarejestrowanych przypadków analizowanego działania przestępczego.

Ogólny problem badawczy w niniejszej rozprawie stanowiło pytanie o poziom wiedzy i opinie studentów o handlu ludźmi, stąd podsumowując można w odpowiedzi przyjąć, że:

- Odpowiedzi respondentek i respondentów wskazują, że ich wiedza w tym obszarze nie jest pełna, na podstawie udzielonych odpowiedzi należy bowiem uznać, że handel ludźmi jest im znany tylko poprzez niektóre formy przestępstwa.
- Wyniki badań dowodzą, że głównym źródłem informacji o handlu ludźmi i zagrożeniach z niego płynących dla studentów jest internet. Istnieje konieczność ciągłego pogłębiania wiedzy z zakresu zagrożeń płynących z wielorakich zachowań noszących przestępcze znamiona. Handel ludźmi nie należy do jedynych niebezpieczeństw, których ofiarą może stać się człowiek. W obecnych czasach zagrożenia znajdują się nie tylko „na zewnątrz”, w sytuacjach bezpośredniego zetknięcia z kimś mającym nieprawe zamiary. Cyberprzestrzeń w dzisiejszym świecie bywa bowiem nośnikiem zarówno wielkiego dobrodziejstwa, jak i wielu zagrożeń, w szczególności dla ludzi młodych.

- Badani studenci i studentki w dużej mierze są z racji swojego wieku osobami znajdującymi się u początku swoich życiowych wyborów. Drogi, które obierają, niejednokrotnie znajdują się z dala od ich miejsca zamieszkania. Poprzez realizację kierunków studiów w pewnym stopniu określają swój profil i ścieżkę zawodową, by po jej zakończeniu podjąć pracę, niejednokrotnie zlokalizowaną w dalekiej odległości od miejsca, w którym się wychowali. Otwarcie granic państw w dużym stopniu przyczyniło się do zwiększonego przemieszczania się ludności – zarówno z powodów zawodowych, naukowych, jak i turystycznych. We wszystkich tych obszarach potrzeba dużej ostrożności, gdyż podróżując w celach związanych z zarobkowaniem, samodoskonaleniem lub wypoczynkiem, istnieje ryzyko, że poprzez zakłamane intencje oprawców człowiek może stać się ofiarą handlu ludźmi.

Z tego właśnie powodu istnieje potrzeba nieustannego prowadzenia działań profilaktycznych i informacyjnych dotyczących zagrożeń, jakie niesie za sobą przestępstwo handlu ludźmi. Wśród wielu różnych społeczności, a więc i w środowisku akademickim, powinno się nieustannie mówić o tym problemie właśnie dlatego, że każdy może być narażony na stanie się ofiarą handlu ludźmi, a w szczególności człowiek młody. Handel ludźmi i inne zagrożenia, takie jak choćby narkomania czy płynące z cyberprzestrzeni, winny być tematy prelekcji, konferencji i wykładów odbywających się w ośrodkach akademickich, w których doświadczeniem swym dzielić się będą gremia eksperckie. Ważne, by na przedmiotową problematykę uwrażliwiać również kandydatów do zagranicznych wyjazdów naukowych i zawodowych, aby móc przestrzec jak największą liczbę osób przed zagrożeniami płynącymi z tego procederu.

Dbłość o bezpieczeństwo każdego człowieka jest jednym z podstawowych zadań należących do organów państwowych. Handel ludźmi stanowi tylko jeden z bardzo wielu elementów przestępczości zorganizowanej. Niemniej jednak ze względu na mnogość form zjawiskowych przestępstwa nie może on zostać potraktowany w sposób lekceważący.

Zakończenie

Zarówno dynamiczny rozwój gospodarczy krajów, jak i przemiany społeczno-kulturowe, które nastąpiły na przestrzeni ostatnich stuleci w skali całego świata, stały się powodem polepszenia standardów życia człowieka. Jednak ten postęp przyczynił się również na wielu płaszczyznach do rozwoju negatywnych obszarów społecznej egzystencji, w tym przestępczości zorganizowanej. Szereg tych zjawisk kryminogennych, którego rozwój przybliżono w jednym z rozdziałów niniejszej dysertacji pod różnymi postaciami, był obecny na kartach historii praktycznie od początku istnienia człowieka.

Analiza zjawiska handlu ludźmi z uwagi na złożoność swojej struktury pod kątem badawczym musi mieć charakter interdyscyplinarny. Opisu tego przestępstwa nie można ograniczyć wyłącznie do charakterystyki prawnokarnej. W niniejszej rozprawie doktorskiej ukazano go głównie z punktu widzenia dyscypliny nauk socjologicznych, jednak dla pełnego ukazania „spektrum” zjawiska wykorzystano również dorobek innych dyscyplin naukowych. Identyfikacja procedury jest również trudnym procesem z uwagi na dużą liczbę form, które wchodzi w jego zakres. Utrudnienie stanowi także coraz to bardziej wyrafinowany sposób postępowania sprawców. W niniejszej dysertacji ukazano te formy, które na podstawie dostępnych źródeł zostały przedstawione przez autorów zajmujących się problematyką przestępczości.

Przestępstwa handlu ludźmi należy ukazać w kontekście problematyki przestępczości zorganizowanej, której element stanowi. Sposób pojmowania zjawiska na przestrzeni ostatniego stulecia uległ znacznej przemianie. Dzięki licznym analizom i pracom badawczym obecna wiedza w obszarze przestępczości zorganizowanej, w tym również handlu ludźmi, jest dużo bardziej rozwinięta niż na początku XX wieku. Ukazanie zarysu historycznego i przyczyn cywilizacyjnych mogących mieć wpływ na powstanie zjawiska miało ułatwić zrozumienie jego ewaluacji.

Przywołując na myśl termin „handel ludźmi”, można mieć wrażenie, że jest to zagrożenie będące w oddali. Niemniej jednak, jak wynika z dostępnych danych statystycznych, również tych prezentowanych w niniejszej rozprawie, każdego roku zarówno w skali krajowej, jak i międzynarodowej ujawniane są liczne przypadki ofiar w każdej z opisywanych form handlu ludźmi.

Tematyka związana z handlem ludźmi pod wieloma aspektami stała się obszarem badań naukowców. Analizy prowadzono między innymi w ujęciu prawniczym i kryminologicznym,

sporządzano charakterystyki i portrety psychologiczne ofiar, a także opisywano sposób postępowania sprawców. Przyglądano się też regulacjom prawnym – krajowym i międzynarodowym – oraz wielu formom tego przestępczego procederu. Z wielką dozą zadowolenia stwierdzić należy, że ciągle powiększająca się liczba publikacji naukowych dotyczących różnych aspektów zagadnienia handlu ludźmi w istotny sposób przyczynia się do zwiększania poziomu wiedzy w tym zakresie.

Należy również wskazać na ważną rolę instytucji rządowych, pozarządowych i kościelnych w zwalczaniu procederu handlu ludźmi i pomocy ofiarom tych przestępstw. Skoordynowane i profesjonalne działania służb przeznaczonych do zwalczania przestępczości zorganizowanej w obszarze zarówno wewnętrznym, jak i międzynarodowym prowadzą do jej regularnego zwalczania. Nieoceniona jest również rola instytucji pozarządowych, wśród których wymienić należy Fundację Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu – La Strada i wiele innych, zaangażowanych w niesienie pomocy ofiarom handlu ludźmi. Pośród licznych działań realizowanych przez instytucje wymienić należy między innymi prowadzenie licznych prelekcji i warsztatów prewencyjnych związanej z handlem ludźmi czy umożliwienie sprawnego i bezpośredniego kontaktu z organami ścigania ofiarom przestępstw. Istotne miejsce w niesieniu pomocy zajmują też organizacje działające w ramach Kościoła katolickiego, takie jak między innymi Pomoc Kościołowi w Potrzebie czy Stowarzyszenie PoMoc dla Kobiet i Dzieci im. Marii Niepokalanej, które zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami prowadzą liczne akcje pomocowe dla dotkniętych różnymi formami tego przestępstwa oraz otaczają skrzywdzonych realną opieką.

Podstawą niniejszej pracy stało się poznanie stanu wiedzy i opinii studentek i studentów uczelni wyższych województwa małopolskiego na temat zjawiska handlu ludźmi. Z przeprowadzonego badania wynika, że stan wiedzy osób biorących udział w ankiecie jest nie jest pełny. Jako potwierdzenie powyższego należy wskazać między innymi, że nie wszystkie formy analizowanego przestępstwa są znane respondentom, co skłania do dalszych działań i refleksji w przedmiocie zagrożeń płynących z handlu ludźmi. Ukazane w niniejszej rozprawie dane i statystyki przedstawiają, jak wygląda sytuacja obecności zjawiska handlu ludźmi w różnych regionach świata, w tym również w Polsce.

W obliczu zagrożeń, jakie niesie za sobą przestępstwo handlu ludźmi, istnieje konieczność nieustannego poznawania i analizy tego zjawiska. Potrzeba ciągłej edukacji i nieustannego prowadzenia działań profilaktycznych dotyczących obecnych i nowo powstających znamion tego przestępstwa, by uchronić możliwie największą liczę osób od stania się jego ofiarą. Niezwykle ważny jest rozwój świadomości dotyczący obecności handlu

ludźmi. Niski poziom wiedzy w obszarze tego zjawiska może spowodować, że nie tylko nie będziemy świadomi obecności tego procederu, lecz – w najgorszym przypadku – staniemy się jego uczestnikiem.

Wiedzy o handlu ludźmi nie można ograniczyć wyłącznie do uznania, że jest to wykorzystanie człowieka do pracy czy czerpanie korzyści z wykorzystania seksualnego. Istnieje konieczność dostrzegania drobnych form tego przestępczego procederu, jakimi są choćby wykorzystanie człowieka do drobnych przestępstw czy żebractwa, co widać niemalże każdego dnia.

Zjawisko handlu ludźmi w obszarze naukowym wymaga ciągłej analizy. Problematyka obecności tego zagrożenia winna być przedmiotem cyklicznych badań przeprowadzanych w równych odstępach czasu i nacechowanych coraz to większą szczegółowością dotyczącą form i obszarów jego występowania. Skuteczne zwalczanie analizowanego przestępstwa to przede wszystkim profesjonalizm i odpowiednie mechanizmy działania służb bezpieczeństwa, w których zakresie kompetencji działania znajduje się zwalczanie handlu ludźmi. Należy mieć również świadomość, że właściwe, kompetentne i docierające do szerokiej liczby odbiorców działania prewencyjne i profilaktyczne są również cennym narzędziem, dzięki któremu można ograniczyć uczestnictwo potencjalnych ofiar w tym niebezpiecznym procederze stanowiącym zagrożenie dla życia i zdrowia ludzkiego.

Ponieważ handel ludźmi w wielu przypadkach ma charakter transgraniczny, niezbędne jest, by instytucje krajowe i międzynarodowe ciągle udoskonalały swoje narzędzia wzajemnej współpracy i skutecznej walki z handlem ludźmi. Instytucje rządowe i pozarządowe powinny też posiadać odpowiednią liczbę personelu, by skutecznie nieść pomoc i kierować odpowiednie siły i środki w celu zapewnienia odpowiedniej ochrony ofiarom omawianych w niniejszej dysertacji przestępstw. Istotne jest również prowadzenie częstych i merytorycznych szkoleń dla pracowników w tym zakresie.

W walce z omawianym procederem istotne znaczenie mają instytucje wyznaniowe, jak choćby organizacje działające w ramach Kościoła katolickiego. Powinny one nieustraszenie prowadzić starania mające na celu obronę godności i wartości osoby ludzkiej oraz poszanowania jej praw, w tym również niesienia pomocy osobom dotkniętym wykorzystaniem poprzez handel ludźmi.

Niniejsza dysertacja nie stanowi pełnego kompendium wiedzy w zakresie zjawiska handlu ludźmi. Nie rozwiązuje też wszelkiej problematyki dotyczącej poziomu wiedzy związanej z omawianym przestępstwem. Niemniej praca ta może stać się inspiracją do prowadzenia dalszych działań mających na celu uświadamianie społeczeństwa o ogromie

zagrożeń płynących z handlu ludźmi. Być może naukowcom zgłębiającym to zagadnienie wskaże dalsze kierunki analiz tego zjawiska, a w głównej mierze zwiększy poziom wiedzy i świadomości społecznej na temat analizowanego przestępczego procederu. Handel ludźmi jest tylko jednym z wielu elementów wchodzących w zakres licznych gałęzi przestępczości zorganizowanej.

Przeprowadzona analiza materiałów źródłowych dotyczących przestępczości zorganizowanej, a w szczególności handlu ludźmi, pozwoliła na uporządkowanie i usystematyzowanie wiedzy dotyczącej tej problematyki. Cennym jest również ukazanie spojrzenia na zjawisko handlu ludźmi z punktu widzenia Katolickiej Nauki Społecznej, co ukazano również w oparciu o nauczanie *Magisterium* Kościoła Katolickiego, podkreślono potrzebę nieustannej dbałości o poszanowanie godności istoty ludzkiej. Przedstawienie handlu ludźmi w świetle regulacji prawnych krajowych i międzynarodowych uwydatniło też, jak bardzo ingerują one w podstawowe prawa człowieka.

Opierając się zarówno na badaniach zrealizowanych na potrzeby niniejszej pracy, jak i dokonanej kwerendzie materiałów źródłowych stwierdzić należy, że istotny obszar – wymagający ciągłej i nieustannej uwagi, a będący przestrzenią do dalszych analiz zjawiska handlu ludźmi – stanowi los ofiar tego przestępstwa.

Najistotniejszym jest dotarcie do osób skrzywdzonych, w których niejednokrotnie pozostają trauma, ból i problem z właściwym powrotem do zdrowego funkcjonowania w społeczeństwie. Jednym z przyszłych aspektów analizy naukowej mogłyby stać się modele funkcjonowania instytucji niosących pomoc osobom doświadczonym tym procederem, by poprzez zdobyte wnioski móc jeszcze skuteczniej w sposób instytucjonalny i prawny nieść pomoc potrzebującym. Kolejnym wartym uwagi obszarem badań mogłaby stać się problematyka funkcjonowania ofiar w obszarze ich aktualnej sytuacji prosperowania w społeczeństwie, jak i pomocy im niesionej przez organy i instytucje.

Należy mieć na uwadze, by wprowadzanie i ciągle udoskonalanie wszelakich rozwiązań i narzędzi służących do zwalczania zjawisk kryminogennych miały na celu zagwarantowanie jednego z podstawowych dóbr funkcjonowania człowieka, jakim jest zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa.

Streszczenie

Głównym założeniem przygotowanej rozprawy doktorskiej jest analiza przestępstwa handlu ludźmi z punktu widzenia nauk socjologicznych oraz poznanie opinii na temat tego zjawiska osób studiujących w ośrodkach akademickich na terenie województwa małopolskiego. Zadanie zrealizowano zarówno poprzez kwerendę dokumentów i publikacji opisujących handel ludźmi, jak i przeprowadzenie badań własnych. Niezbędne do wykonania analizy porównawczej stało się wykorzystanie metody krytycznej analizy materiałów źródłowych i metody analizy historycznej. Na potrzeby realizacji badań własnych przeprowadzonych w niniejszej pracy wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego w postaci badania ankietowego, zrealizowanego za pomocą internetowego kwestionariusza ankiety. Grupę respondentów stanowili studenci i studentki szkół wyższych z obszaru województwa małopolskiego.

Rozprawa doktorska składa się z sześciu rozdziałów, wstępu, wniosków i zakończenia. W pierwszym omówiono pojęcie i istotę zjawiska przestępczości zorganizowanej. Następnie, w oparciu o wybrane przykłady dokumentów międzynarodowych, ukazano zmianę podejścia i pojmowania definicyjnego handlu ludźmi. Ponadto przedstawiono czynniki cywilizacyjne, które mogą mieć istotne znaczenie na rozwój i powstawanie zjawiska handlu ludźmi. Na podstawie dostępnych raportów krajowych i międzynarodowych ukazano też skalę zjawiska handlu ludźmi na świecie, w Europie i w Polsce.

Drugi rozdział rozprawy doktorskiej w całości poświęcono charakterystyce przestępczych form handlu ludźmi. Wśród nich rozróżniono pracę przymusową, prostytucję, handel dziećmi, handel narządami oraz mniejsze formy przestępcze.

Trzeci rozdział dotyczył głównie prawnych aspektów przestępstwa handlu ludźmi. Zaprezentowano wybrane regulacje prawne obowiązujące na terenie Unii Europejskiej, co umożliwia szersze spojrzenie na problem walki z procederem handlu ludźmi. Następnie przedstawiono sposoby penalizacji czynów związanych z handlem ludźmi w polskim ustawodawstwie. Z kolei analiza regulacji prawnych krajowych i międzynarodowych w zakresie przestępstwa handlu ludźmi pozwoliła na ukazanie, w jaki sposób wspomniane rozwiązania legislacyjne są ze sobą paralelne. W rozdziale scharakteryzowano też sposoby postępowania sprawcy przestępstwa handlu ludźmi i profil ofiary tego czynu. Przedstawienie zarówno sprawcy, jak i ofiary czynu zabronionego oraz analiza rozwiązań prawnych dotyczących karalności za handel ludźmi pozwalają w sposób bardziej dokładny zrozumieć

badane zagadnienie. W ostatniej części rozdziału autor zaprezentował społeczne nauczanie Kościoła katolickiego wobec zagrożeń płynących z różnych form handlu ludźmi.

W czwartym rozdziale przedstawiono zagadnienia metodologiczne prowadzonych badań ilościowych przy wykorzystaniu autorskiego internetowego kwestionariusza ankiety. Ukazano także charakterystyki społeczno-demograficzne osób uczestniczących w badaniach. Natomiast w rozdziałach piątym i szóstym zaprezentowano wyniki przeprowadzonych badań własnych.

Analiza materiałów źródłowych i przeprowadzenie badań własnych w dużym stopniu przyczyniły się do większego poznania szerokiej gamy aspektów zjawiska handlu ludźmi. Odpowiedzi osób biorących udział w badaniu pozwoliły na ukazanie poziomu wiedzy w obszarze form handlu ludźmi, częstotliwości i skali przestępstwa, opinii respondentów w obszarze osób najbardziej narażonych na działanie tego procederu oraz potencjalnych zagrożeń, które może nieść doświadczenie przestępstwa handlu ludźmi.

Summary

The PhD thesis mainly aims to focus on the crime analysis of trafficking in human beings in terms of sociological sciences and examining opinions on this phenomenon among students at the academic centers in the Malopolska Region. The project was accomplished both by querying documents and publications describing trafficking in human beings, and by conducting own research. In order to perform the comparative analysis, it became necessary to apply the method of critical analysis of the source materials and the method of historical analysis. For the purpose of the own research conducted in this work, the diagnostic survey method was used in the form of a survey being carried out in an online questionnaire. The group of respondents comprises students at the Malopolska universities.

The doctoral dissertation consists of six chapters, the introduction, conclusions and the completion of the thesis. The first chapter develops the concept and the essence of the phenomenon of the organized crime. Then, basing on selected examples of international documents, the change in the approach and understanding of the definition of trafficking in human beings is discussed in addition of civilization factors that may have a significant impact on the development and emergence of the phenomenon of human trafficking. Bearing in mind available national and international reports, the scale of human trafficking is presented as it develops in the world, in Europe and in Poland.

The second chapter of the doctoral dissertation is entirely devoted to the characteristics of criminal forms of trafficking in human beings. These include forced labour, prostitution, child trafficking, organ trafficking and minor crimes.

The third chapter mainly deals with the legal aspects of the crime of trafficking in human beings. Selected legal regulations in force in the European Union are presented, which allows to have a broader look at the problem of combating the crime of trafficking in human beings. Then, the ways of penalisation in terms of acts related to trafficking in human beings in Polish legislation are presented. In turn, the analysis of national and international legal regulations in the field of trafficking in human beings allows to show how the above-mentioned legislative solutions are parallel to each other. The chapter also describes the conduct of the perpetrators trafficking in human beings and the profile of a victim of this act. The presentation of both, the perpetrator and the victim of the prohibited act, and the analysis of legal solutions regarding the punishment for human trafficking allow for a more accurate understanding of the

issue. In the last part of the chapter, the author presents the social teaching of the Catholic Church on the threats of various forms of trafficking in human beings.

The fourth chapter presents the methodological issues of the conducted quantitative research using the author's online questionnaire. The socio-demographic characteristics of the participants in the research are also included there. On the other hand, chapters five and six also present the results of the author's own research.

The query of the source materials and own research contribute to better understanding of a wide range of aspects of the phenomenon of trafficking in human beings. The response of the people participating in the study allows to show the level of knowledge in the area of forms of trafficking in human beings, the frequency and the scale of the crime as well as the respondents' opinions in the area of people most exposed to this practice and potential threats that may be posed by the experience of trafficking in human beings.

Bibliografia

I Nauczanie Kościoła

Benedykt XVI, *Encyklika „Spe salvi” do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich o nadziei chrześcijańskiej*, Watykan 2007.

Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Pastoral orientations on human trafficking*, Watykan 2019, s. 8–14,
<https://migrants-refugees.va/documents/en/email/pastoral-orientations-on-human-trafficking.pdf>, dostęp: 17.01.2023.

Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelium gaudium” o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie*, Watykan 2013.

Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti” o braterstwie i przyjaźni społecznej*, Watykan 2020.

Franciszek, *Encyklika „Laudato si” o wspólny dom*, Watykan 2015.

Franciszek, *List apostolski „Motu proprio” ustanawiający Dykasterię ds. Integralnego Rozwoju Człowieka*,
https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20160817_humanam-progressionem.html, dostęp: 12.01.2023.

Jan Paweł II, *Bulla ogłaszająca Wielki Jubileusz roku 2000 „Incarnationis mysterium”*, Watykan 1994.

Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens” o pracy ludzkiej z okazji 90. rocznicy encykliki „Rerum novarum”*, Watykan 1981.

Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor” o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*, Watykan 1993.

Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. kanonizacyjnej*, Watykan 2000,
https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/kanonizacja_01102000.html,
dostęp: 23.01.2023.

Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Christifidei laici” o powołaniu i misji świeckich w kościele i w świecie dwadzieścia lat po soborze watykańskim II*, Watykan 1988,

https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_30121988_christifideles-laici.html, dostęp: 17.01.2023.

Katechizm Kościoła katolickiego, Ełk 1994.

Leon XIII, *Encyklika „Catholicae Ecclesiae” o niewolnictwie na misjach*, Watykan 1890,
https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_20111890_catholicae-ecclesiae.html, dostęp: 9.01.2023.

Leon XIII, *Encyklika „Rerum novarum” w kwestii socjalnej o położeniu robotników*, Watykan 1891.

Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, rozdział III, punkt 158,
https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_en.html, dostęp: 29.12.2022.

Paweł IV, *Bulla „Volens sceleribus”*, Watykan 1558.

Paweł VI, *Przedmowa do konstytucji j apostolskiej o Kościele we współczesnym świecie „Gaudium et spes”*, punkt 4,
https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html, dostęp: 29.12.2022.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Poznań 2007.

Pontifical Council for the Pastoral Care of the Migrants and Itinerant People, I° international Meeting of Pastoral Care for the Liberation of Women of the Street, Final Document,
https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/migrants/documents_1/rc_pc_migrants_doc_20210605_linc-past-don-strada-findoc_en.html, dostęp: 29.12.2022.

II Akty prawne i dokumenty

Deklaracja Praw Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów w 1924,
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiuxcTKlb39AhVXY4sKHxgHA_MQFnoECAkQAQ&url=https%3A%2F%2Funicef.pl%2Fcontent%2Fdownload%2F197%2Ffile%2FDeklaracja_Genewska.pdf&usg=AOvVaw2ed4-Rdj1ujKi2mxTo__Eg, dostęp: 25.05.2021.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW,
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0036&from=PL>, dostęp: 5.06.2022.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r.

w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW,

<https://www.gov.pl/attachment/a439f48d-5bb1-4963-9834-01f918323a8a>,
dostęp: 17.06.2022.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW,

<https://www.gov.pl/attachment/e3bc1982-2a4c-4271-b90a-fc7ff3bedea8>,
dostęp: 15.06.2022.

Europol's Report on Trafficking in Human Beings (THB) Financial Business Model,
<https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/trafficking-in-human-beings-financial-business-model#downloads>, dostęp: 15.06.2022.

Federalny Urząd Kryminalny w Weisbaden – Bundeskriminalamt, *Federalny raport o sytuacji w zakresie handlu ludźmi i ich wykorzystywania*,
<https://www.bka.de/SharedDocs/Downloads/DE/Publikationen/JahresberichteUndLagebilder/Menschenhandel/menschenhandelBundeslagebild2020.html;jsessionid=68BE78D1D4FD67C86C1005637E082C57.live611?nn=27956>, dostęp: 1.08.2022.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej,
<https://fra.europa.eu/pl/eu-charter/article/5-zakaz-niewolnictwa-i-pracy-przymusowej>,
dostęp: 4.01.2021.

Kodeks postępowania karnego, art. 49,
<https://lexlege.pl/kpk/art-49/>, dostęp: 1.04.2022.

Walkowiak W., *Prawa ofiar przestępstw*, „Homines Hominibus” 7 (2011), s. 115–125.

Komisja Europejska, *Zwalczanie handlu ludźmi: nowa strategia ma zapobiegać handlowi ludźmi, udaremnić przestępcom działanie, chronić ofiary i wzmocnić ich pozycję – komunikat prasowy*,

<http://www.europedirect.um.warszawa.pl/aktualnosci/zwalczanie-handlu-lud%C5%BAmi-nowa-strategia-ma-zapobiega%C4%87-handlowi-lud%C5%BAmi-udaremni%C4%87-przest%C4%99p>, dostęp: 17.06.2022.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Strategia UE w zakresie zwalczania handlu ludźmi na lata 2021–2025,

https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2021-

04/14042021_eu_strategy_on_combatting_trafficking_in_human_beings_2021-2025_com-2021-171-1_en.pdf, dostęp: 15.06.2022.

Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r, Dz.U. 2005, nr 18, poz. 158.

Konwencja numer 182 dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci,
<https://www.gov.pl/attachment/a24b057d-d235-47f1-b560-8ffcfde10da7>,
dostęp: 17.06.2022.

Konwencja Rady Europy przeciwko handlowi ludzkimi narządami, Santiago de Compostela 2015, s. 1–4,
<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/216>,
dostęp: 28.12.2020.

Konwencja Rady Europy w sprawie handlu ludzkimi narządami,
<https://handelludzmi.eu/hl/aktualnosci/6512,Polska-podpisala-Konwencje-Rady-Europy-w-sprawie-walki-z-handlem-ludzkimi-narzad.html>, dostęp: 25.05.2021.

Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090200107/O/D20090107.pdf>,
dostęp: 8.06.2022.

Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji, Dz.U. 1952, nr 41, poz. 278.

Konwencja o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjęta w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 roku,
<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/protokol-fakultatywny-do-konwencji-o-prawach-dziecka-w-sprawie-handlu-17344308>, dostęp: 19.01.2021.

Krajowy plan działań przeciwko handlowi ludźmi na lata 2020–2021,
<https://handelludzmi.eu/download/91/13190/KPDPHL2020-2021.pdf>, dostęp: 18.04.2021.

Krajowy plan działań przeciwko handlowi ludźmi na lata 2022–2024,
<https://www.gov.pl/attachment/1e9fc8cd-f9df-4614-8bbd-7ef63fcf4954>, dostęp: 22.11.2022.

Międzynarodowa konwencja dotycząca zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi, artykuł I, Dz.U. 1951, nr 59, poz. 405.

Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, Dz.U. 1925, nr 125, poz. 893, s. 1707–1712.

Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania obiegu i handlu wydawnictwami pornograficznymi, artykuł I, Dz.U. 1927, nr 71, poz. 621, s. 962–963.

Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji, *Bezpośrednia pomoc ofiarom handlu ludźmi*,

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiH8e7z0r39AhWOlosKHfQbCzoQFnoECAkQAQ&url=https%3A%2F%2Fpublications.iom.int%2Fsystem%2Ffiles%2Fpdf%2Fpodrecznikvot_wersja_ost.pdf&usg=AOvVaw09u0XoYS7ILWla7MzWq5OE, dostęp: 12.04.2022.

Międzynarodowa Organizacja Pracy, *Slavery is not merely a historical relic*, <https://www.un.org/en/observances/slavery-abolition-day>, dostęp: 2.01.2021.

Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, artykuł 2, New York 2000.

Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjęty w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r.,

<https://www.gov.pl/attachment/cf5dee4e-b2a5-4144-982c-0fa41aab0e6f>,
dostęp: 17.06.2022.

Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej,

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050180160/O/D20050160.pdf>,
dostęp: 6.11.2022.

Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160.

Raport Komisji Europejskiej, *Raport for the Study on Typology and Policy Responses to Child Begging in the EU*, Bruksela 2012, s. 19,

https://ec.europa.eu/antitrafficking/sites/antitrafficking/files/report_for_the_study_on_typology_and_policy_responses_to_child_begging_in_the_eu_0.pdf, dostęp: 16.01.2021.

Second European Commission report on the progress made in the fight against trafficking in human beings,

https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20181204_agenda-on-security-factsheet-report-thb_en.pdf,

dostęp: 18.04.2020.

The National Action Plan to Combat Human Trafficking, Waszyngton 2021, s. 59,
<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/National-Action-Plan-to-Combat-Human-Trafficking.pdf>, dostęp: 4.06.2022.

U.S. Department of State, *Trafficking in Persons Report 2019*,
<https://www.state.gov/reports/2019-trafficking-in-persons-report>, dostęp: 18.04.2021.

United Nations Office on Drug and Crime, *Global Report on Trafficking of Human in person*,

https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/glotip_2009.html, dostęp: 21.01.2021.

United Nations Office on Drugs and Crime, *Compendium of Promising Practices*,
<https://www.unodc.org/documents/NGO/PPP/UNODC-PPP-Interactive.pdf>,
dostęp: 25.10.2022.

United Nations Office on Drugs and Crime, *Executive summary: The effects of the COVID-19 pandemic on trafficking in persons*,

https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2021/EffectsCovidTraffickingInPersons_ExecutiveSummaryEN.pdf,
dostęp: 25.10.2022.

United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Report on Trafficking in Persons 2018, UNODC Research*, s. 10,

https://www.unodc.org/documents/southeasterneurope//GLOTiP_2018_BOOK_web_small.pdf,
dostęp: 16.01.2020.

United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Report on Trafficking in Persons 2020, UNODC Research*, s. 31–34,

https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTiP_2020_15jan_web.pdf, dostęp: 22.11.2022.

United Nations, *Report of the Fourth World Conference on Women*, New York 1996.

Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, art. 72, pkt. 4,

<https://www.gov.pl/attachment/022dab68-8941-4ee8-b170-aeaa83368cb2>,
dostęp: 4.06.2022.

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich,
Dz.U. 1982, nr 35, poz. 228.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 115§22.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.

Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1700.

Ustawa z dnia 1 lipca 2005 roku o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów, art. 2, Dz.U. 2005, nr 169, poz. 1411.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 115 § 22,
<https://arslege.pl/handel-ludzmi/k1/a21013/>, dostęp: 23.06.2022.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 189a,
<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683/art-189-a>,
dostęp: 24.06.2022.

van de Pol L., *The Burgher, and the Whore Prostitution in Early Modern Amsterdam*,
Wyd. OUP Oxford, Amsterdam 2011.

Zarządzenie nr 14 Komendanta Głównego Policji z dnia 22 września 2016 r. w sprawie wykonywania przez Policję, §3, pkt 2,
<https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/prawo/9536,Zarzadzenie-nr-14-Komendanta-Glownego-Policji-z-dnia-22-wrzesnia-2016-r.html>, dostęp: 19.04.2022.

III Literatura

Albański L., *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Jelenia Góra 2010.

Andrees B., *Praca przymusowa i handel ludźmi. Podręcznik dla Inspektorów pracy*,
Wrocław 2010.

Andrushko A.V., *Charakterystyka wiktymologiczna ofiar handlu ludźmi*, Użhorod 2021,
s. 232–246,
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39691>, dostęp: 6.12.2022.

Anique H., van Ginneken M., *Historical Dictionary of the League of Nations*,
Oxford 2006.

Antonopoulos G.A., Papanicolaou G., *Organized Crime: A Very Short Introduction*,
Oxford 2018.

Antonów R., *Handel ludźmi a bezpieczeństwo człowieka we współczesnym świecie*,
Wrocław 2012.

Antonów R., *Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar*, „Annales
Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 61, 2014, s. 7–16.

Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002.

Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa 2005.

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2005.
- Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2005.
- Babecki G., Bober S., *Słownik lekarski łacińsko-polski*, Warszawa 1979.
- Backer R., et al., *Metodologia badań politologicznych*, Warszawa 2016.
- Bała P., Wielomski A., *Prawa człowieka – refleksje krytyczne*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 4, 2010, s. 457–458.
- Bandiera O., *Land Reform, the Market for Protection and the Origins of the Sicilian Mafia: Theory and Evidence*, London 2002.
- Baum E., Wiertelowska-Bielarz J., *Z czyjej perspektywy dyskutować o legalizacji handlu narządami?*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 2, 2012, s. 141–143.
- Beisert M., Izdebska A., *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dzieci Niczyje” 39, 2012, s. 48–50.
- Biały S., *Macierzyństwo zastępcze jako plan subrogacji praw do dziecka wbrew zasadom sprawiedliwości i miłości*, „Studia Nad Rodziną” 42, 2017, s. 67–68.
- Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Warszawa 2018.
- Blake W.O., *The History of Slavery Trade. Ancient and Modern*, Ohio 1860, s. 23–36, <https://restavekfreedom.org/2018/09/11/the-history-of-slavery/>, dostęp: 30.12.2020.
- Borutka T., *Nauczanie społeczne papieża Jana Pawła II*, Kraków 1994.
- Borutka T., *Społeczne nauczanie Kościoła. Teoria i zastosowanie*, Kraków 2008.
- Bryk J., Kobylas M., Malinowska I., *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, Szczytno 2013.
- Bryk J., Malinowska I., *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, [w]: *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, red. B. Hołyst, J. Bryk, I. Malinowska, Szczytno 2008.
- Bryk J., *Żebractwo jako forma handlu ludźmi*, [w] Guzik-Makaruk E.M., Pływaczewski E.W., *Wybrane prawne, kryminologiczne i medyczne aspekty wykluczenia społecznego*, Białystok 2016.
- Buczyński Sz.M., Snopek P., *Aspekty kryminologiczne nielegalnego obrotu narządami, tkankami oraz komórkami ludzkimi*, „Hygeia Public Health” 49(2), 2013, s. 229–234.
- Budiani-Saberi D.A., Delmonico F.L., *Organ Trafficking and Transplantant Tourism: A Commentary on the Global Realities*, „American Journal of Transplantation” 8, 2008, s. 925–929.
- Bulenda T., *Przymus pracy i wykorzystanie pracowników – aspekty etyczne i prawne*, [w]: Lasocik Z., *Handel ludźmi – Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2001.

Cherneva I., *Human Trafficking for Begging*, „Buffalo Human Rights Law Review” 17, 2011, s. 32–33.

Cieślak W., *Prawo karne: Zarys instytucji i naczelné zasady*, Warszawa 2010.

Ciulkin-Sarnocińska K., *Surogacja w ujęciu karnoprawnym i kryminologicznym (rozprawa doktorska)*,
<https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/8739>, s. 21–31, dostęp: 23.12.2020.

Cohen R. *History of Migration*,
<https://www.striking-women.org/module/migration/history-migration>, dostęp: 25.05.2021.

Committee on International Relations, Subcommittee on International Operations and Human Rights, *Chinese Prison System „Laogai”*, Waszyngton 1995.

Cook S.A., *The laws of Moses and the Code of Hammurabi*, New York 2010.

Ćwiklińska-Surdyk D., Surdyk A., *Człowiek jako aktor na scenie życia. Teorie G.H. Meada i E. Goffmana a narracyjne gry fabularne*, „Homo Ludens” 1, 2012, s. 45–61.

Dawid-Olczyk I., *Dlaczego ofiary handlu ludźmi stanowią wyzwanie dla organów ścigania w Polsce*, „Kwartalnik Policyjny” 3, 2020, s. 40–45.

Dec-Piotrowska J., *Zjawisko handlu ludźmi – profil ofiary z Polski i z zagranicy*, „Rocznik Lubuski” 2 (32), 2006, s. 177–199.

Delap E., *Begging for Change. Research findings and recommendations on forced child begging in Albania/Greece, India and Senegal*, London 2009.

Dembowska I., *Kryminalistyczna problematyka zachowania się sprawcy po popełnieniu przestępstwa zabójstwa*, [w]: *Innowacyjne metody wykrywania sprawców przestępstw*, red. M. Szostak, I. Dembowska, Wrocław 2014.

Di Gennaro G., La Spina A., *Mafia-type Organisations and Extortion in Italy: The Camorra in Campania*, Routledge, Neapol 2018.

Diaz A., Todres J., *COVID-19 and Human Trafficking – the Amplified Impact on Vulnerable Populations*,
<https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/fullarticle/2770536>, dostęp: 21.10.2022.

Domańska J. M., *Zjawisko prostytucji – analiza teoretyczna*, Szczecin 2017.

Domańska J., *Zjawisko prostytucji – analiza teoretyczna*, „Edukacja Humanistyczna” 1, 2017, s. 33–44.

Donovan J., et al, *Traceing Human Trafficking – A Handbook for Policymakers, Law Enforcement Agencies and Civil Society Organisations*, s. 22–23,
<https://cbss.org/publications/traceing-human-trafficking-a-handbook-for-policymakers-law-enforcement-agencies-and-civil-society-organisations>.

- Dudzicz M., *Handel ludźmi – zarys problematyki*, [w:] M. Ochwat, *Bezpieczeństwo i prawa człowieka. Analiza wybranych problemów globalnych*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 4, 2014, s. 227–240; 235–236.
- Dźwigoł H., *Założenia do budowy metodyki badawczej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 78, 2015, s. 99–101.
- Fiktus P., *Kilka uwag na temat wybranych aspektów prawnych dotyczących niewolnictwa i handlu ludźmi*, [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, Wrocław 2013.
- Finklea K.M., *Organized Crime in the United States: Trends and Issues for Congress*, Congressional Research Service 2009.
- Florczak A., *Uchodźstwo*, [w:] A. Florczak, A. Lisowska, *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014.
- Flowers R.B., *The Prostitution of Women and Girls*, North Carolina and London 1998.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001.
- Gajek, A., *Adopcja dzieci na tle handlu ludźmi, Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, Kraków 2015.
- Gałaszka M., *Komercjalizacja ciała ludzkiego w społeczeństwie ryzyka biomedycznego*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica” 4, 2015, s. 37–39.
- Gębska M., *Handel ludźmi w Europie jako wyzwanie dla bezpieczeństwa państw i organizacji międzynarodowych w latach 2012–2020*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 1, 2022, s. 27–51.
- Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2012.
- Gimpel A., Martyka S., *Handel ludźmi w Polsce – zwalczanie i zapobieganie*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego” 1, 2014, s. 27–35.
- Głogowska A., *Handel ludźmi w celu usunięcia narządów w ujęciu prawnomiędzynarodowym*, „Białostockie Studia Prawnicze” 13, 2013, s. 137–145.
- Głogowska-Balczerzak A., *Standardy zwalczania handlu ludźmi w prawie międzynarodowym*, Łódź 2019.
- Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Poznań 1997.
- Gordon M., Fang Sh., Coverdale J., Nguyen P., *Failure to Identify a Human Trafficking Victim*, Houston 2018, s. 408–409,
<https://ajp.psychiatryonline.org/doi/pdf/10.1176/appi.ajp.2018.18010007>,
dostęp: 26.10.2021.

- Gwara M., *Prostytucja w aspekcie prawnym i jej skutki psychiczno-społeczne*, Olsztyn 2016.
- Hallett J., *Ballio's Brothe, Phoenicium's Letter and the Literary Education of Greco-Roman Prostitutes*, [w.] Glazebrook A., Henry M., *Greek prostitutes in the Ancient Mediterranean, 800 BCE – 200 CE*, Wisconsin 2011.
- Hellie R., *Slavery*,
<https://www.britannica.com/topic/slavery-sociology/The-law-of-slavery#ref24163>, dostęp: 1.01.2021.
- Hołub G., *O dwu sposobach pozyskiwania organów do transplantacji*, „Studia Gdańskie” 25, 2009, s. 129–146.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2001.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2016.
- Hope Ditmore M., *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work*, t. II, Westport 2006.
- Hryniewicz-Lach E., *Ofiara w Polskim Prawie Karnym. Interesy ofiar przestępstwa i karno-materiałne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Warszawa 2017.
<http://www publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=8894&fbclid=IwAR3FyOyJwRSONKdNsNd9DMH0b63W732NDipbZqXgYSRJAMB6atQxvg7MNxc>, dostęp: 21.03.2019.
<https://handelludzmi.eu/hl/baza-wiedzy/przepisy-prawne/polskie/6283,Kompilacja-najwazniejszych-przepisow-prawa-polskiego-zwiazanych-z-problematyka-h.html>, dostęp: 24.06.2022.
- Huang L., *The trafficking of women and girls in Taiwan: characteristics of victims, perpetrators, and forms of exploitation*, s. 1–11,
<https://bmcmwomenshealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12905-017-0463-2>,
dostęp: 18.05.2022.
- Imieliński K., *Manowce seksu. Prostytucja*, Łódź 1990.
- International Labour Organization, *Reporting on forced labour and rair recruitment – an ILO Toolkit for journalists in Pakistan*, Geneva 2019, s. 4,
https://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/events-training/WCMS_754466/lang--en/index.htm, dostęp: 4.01.2021.
- Janoszka K., *Dzieci jako ofiary handlu ludźmi*, Szczytno 2013.
- Jaouen R., *Male prostitution, 19th-20th centuries. Encyclopédie pour une histoire nouvelle de l'Europe*,
<https://ehne.fr/en/article/gender-and-europe/prostitution-19th-21st-centuries/male-prostitution-19th-20th-centuries>, dostęp: 7.10.2020.

- Jasińska M., *Problematyka prostytucji w Polsce*, Warszawa 1967.
- Jespersion S., Henriksen R., Barry A.M., Jones M., *Human Trafficking. An Organised Crime?*, London 2019.
- Joyce F., *Prostitution and the Nineteenth Century: In Search of the 'Great Social Evil'*, https://warwick.ac.uk/fac/cross_fac/iatl/reinvention/archive/volume1issue1/joyce/, dostęp: 18.04.2021.
- Kamiński J.M., *O prostytucji*, Warszawa 1870.
- Karan P.P., *The Non-Western World: Environment, Development and Human Rights*, New York 2004.
- Karłowicz J., *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1998.
- Karpiel D., *Przestępczość zorganizowana*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 7, 2017, s. 5,
https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/44667/internetowy_przeglad_prawniczy_tbsp_uj_nr_037_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y, dostęp: 18.04.2021.
- Kayle K., *Male Prostitution in the Twentieth Century: Pseudohomosexuals*, „Hoodlum, Homosexuals, and Exploited Teens, Journal of Homosexuality” 1–2, 2013, s. 1–77.
- Kilijański M., *Migracje międzynarodowe – zarys współczesnych trendów migracyjnych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 5, 2008, s. 101–102.
- Klebeko B., *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka*, Wrocław 2015.
- Klepacki B., *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 96 (2) (2009), s. 41–42.
- Koba L., *Prostytucja i pornografia dziecięca*, [w:] Florczak A., Lisowska A., *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, s. 309–319.
- Kocsis R.N., *Criminal Profiling: International Theory, Research, and Practice*, New Jersey 2007.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000.
- Koskenoja M., et al, *An unknown future: A report on the effectiveness of legislation concerning assistance for victims of human trafficking Conclusions and recommendations*, s. 1–28,
<https://tietokaytoon.fi/documents/1927382/2158283/An+unknown+future.pdf/de58c765-d4f7-4ddf-b23c-345ec1c65686/An+unknown+future.pdf.pdf>, dostęp: 12.04.2022.

- Kotowska M., *Wybrane cechy współczesnej prostytucji na tle zmian kulturowych, społecznych i prawnych w Polsce*, „Przegląd Policyjny. Kwartalnik” 3, 2012, s. 103–112.
- Kowalczyk M., *The Prostitution of Women – A Conscious Choice of a Life Path or Economic Duress*, „Rocznik Andragogiczny” 22, 2015, s. 215–227.
- Kozłowska U., *Problematyka prawna – handel ludźmi w dokumentach międzynarodowych ratyfikowanych przez Polskę*, Warszawa 2006, s. 12, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Materiały do raportu*, Warszawa 2007.
- Kraśniewski M., *Niewolnictwo we współczesnej Afryce. Zarys problematyki*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 1, 2007, s. 161–174.
- Kubacka K., *Prostytucja dziecięca jako zagrożenie dla współczesnego społeczeństwa*, <http://www publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=8894&fbclid=IwAR3FyOyjwRSO NKdNsNd9DMH0b63W732NDipbZqXgYSRJAMB6atQxvg7MNxc>, dostęp: 21.03.2019.
- Kucharczyk G., *Deportacje Polaków na Syberię w XX wieku*, Narodowe Centrum Kultury, http://nck.pl/upload/deportacje_polakw_na_syberi_w_xx_wieku433.pdf, dostęp: 4.01.2021.
- Kurzępa J., Lisowska A., Pierzchalska A., *Prostytucja „nieletnich” w perspektywie dolnośląszaków – raport z badań*, Wrocław 2008.
- Kurzępa J., *Młodość w objęciach seks biznesu*, „Kultura i Edukacja” 2–3, 2006, s. 75–89.
- Lasocik Z., Filipowicz J., Wieczorek Ł., *Handel ludźmi do pracy przymusowej w Polsce*, Warszawa 2010.
- Lasocik Z., *Handel ludźmi – aspekty socjologiczne i prawne*, „Studia Socjologiczne” 4, 2007, s. 31–33.
- Lasocik Z., *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXXVII, s. 233–253, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_7420_AK2005-2006P/c/316-475.pdf, dostęp: 25.01.2023.
- Lasocik Z., *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006.
- Lasocik Z., *O handlu ludźmi w Polsce, czyli o ewolucji zjawiska i budowie systemu jego eliminowania*, Warszawa 2012, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_7420_AK2012L, dostęp: 8.12.2022.

- Lew-Starowicz L., *Słownik seksuologiczny*, Warszawa 1986.
- Ligieża E., *Handel ludźmi – charakterystyka i skala zjawiska*, „Forum Pedagogiczne” 1, 2015, s. 19–27.
- Liżyńska K., Płońska A., *Uwagi o sposobie ustawowego ujęcia przestępstwa zajmowania się organizowaniem adopcji wbrew przepisom ustawy (art. 211a Kodeksu Karnego)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 3, 2011, s. 191–192.
- Loibl E. C., *The transnational illegal adoption market: A criminological study of the German and Dutch intercountry adoption systems*, Maastricht 2019.
- Lerum K., Brents B. G., *Sociological Perspectives on Sex Work and Human Trafficking*, „Sociological Perspectives” 1 (59), 2016, s. 17–26.
- Łabuz P., Malinowska I., Michalski M., Safjański T., *Handel ludźmi. Przestrzeń prawnokarna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, Warszawa 2017.
- Łabuz P., *Przestępczość zorganizowana w świetle polskiego prawodawstwa*, „Zeszyty Naukowe WSFiP” 3 (2014), s. 50.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2010.
- Machelski Z., *Mafia i państwo włoskie*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 9, 2008, s. 121.
- Mahato S. K., *Causes and consequences of child marriage: a perspective*, „International Journal of Scientific & Engineering Research” 7, 2016, s. 698–702.
- Makara-Studzińska M., Kowalska A.J., Jakubowska K., *Poziom wiedzy oraz opinie pielęgniarek na temat transplantacji organów*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 1, 2012, s. 31–36.
- Makarska M., *Refleksje nad statusem pokrzywdzonego przestępstwem handlu ludźmi w postępowaniu sądowym*, [w]: *Ofiary handlu ludźmi*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2014.
- Malinowski R., *Family in Africa – (Not) a Safe Haven from Human Trafficking*, „Roczniki Teologiczne” 10, 2015, s. 205–214.
- Massari M., Motta C., *Women in the Sacra Corona Unita*, New York 2007.
- Mayntz R., Holm K., Hubner P., *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Warszawa 1985.
- Mazurczak W., *Kolonializm – dekolonizacja – postkolonializm. Rozważania o istocie i periodyzacji*, „Przegląd Politologiczny” 3, 2016, s. 131–143.
- McNeill W.H., *Human Migration in Historical Perspective*, „Population and Development

Review” 10, 1984, s. 1–18.

Michalczyk T., *Zachowania społeczne a sfera racjonalnych wyborów — aspekt komunikacji społecznej*, Częstochowa 2004.

Miczewska A., *Problematyka przestępczości zorganizowanej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie”, Wrocław 2009, s. 121–122.

Milek M., Wilk-Jakubowski G., Brzoza R., *Wschód i Zachód w wymiarze globalnym. Doświadczenia z przeszłości a perspektywy na przyszłość*, Kielce 2012.

Ministerstwo Edukacji i Nauki, *Migracje ludnościowe związane z Polską oraz ich skutki*, Podręcznik internetowy,
<https://epodreczniki.pl/a/migracje-ludnosciowe-zwiazane-z-polska-oraz-ich-skutki/DVjyDzG3n>, dostęp: 5.05.2021.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, „*Współpraca polsko-ukraińska w zakresie zwalczania i zapobiegania handlowi ludźmi*”, Warszawa 2012, s. 49–50,
<https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/wspolpraca-polsko-ukrainska-w-zakresie-zwalczania-i-zapobiegania-handlowi-ludzmi>, dostęp: 4.06.2022.

Miszcza A., Walasek J., *Techniki wyboru próby badawczej*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2(6), 2013, s. 100–108.

Moczyłowska J., *Wybrane aspekty prostytucji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 3, 1996, s. 12–15.

Modrzejowski M., *Przestępczość zorganizowana – system zwalczania*, Warszawa 2008.

Moore T.J., *Music in Roman Comedy*, Cambridge 2012.

Morawska A., *Proceder handlu dziećmi – perspektywa doświadczeń europejskich*, [w:] *Problem handlu dziećmi i dzieci cudzoziemskich bez opieki*, „Dziecko Krzywdzone” 4, 2005, s. 7–24.

Nabehen S., *Child marriage in The Gambia*, Centre for Human Rights, Petoria 2018.

Namysłowska-Gabrysiak B., *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia prawnokarne i kryminologiczne*, Warszawa 2018.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, *Dadermonitor mensenhandel 2017–2021*,
<https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2022/12/06/dadermonitor-mensenhandel-2017-2021>, dostęp: 12.12.2022.

Nawrot O., *Macierzyństwo zastępcze – aspekty moralno-prawne*, „Etyka” 33, 2000, s. 175–194.

- Nebojša J., Marios T., *The miracle of the black leg: eastern neglect of western addition to the hagiography of saints Cosmam and Damian*, AMHA, „Acta Medico-Historica Adriatica, Croatian Scientific Society for the History of Health”, Belgrad 2015, s. 329–344.
- Nogueira-Volpato A., *Metáfora del escenario: Roles y actores en la escena organizacional mediatizada*, „InMediaciones De La Comunicación” 2 (15), 2020, s. 139–156, <https://revistas.ort.edu.uy/inmediaciones-de-la-comunicacion/article/view/3017/3372>, dostęp: 23.01.2023.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2012.
- Olak, A. Krauz A., *Surogatka to już zawód, banal, czy globalne społeczne zapotrzebowanie*, „Kultura Bezpieczeństwa, Nauka – Praktyka – Refleksje” 21, 2016, s. 179–192.
- Olszewska E., *Wiktymologiczne aspekty handlu kobietami*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 3, 2014, s. 152.
- Oppenheim, A.N. *Kwestionariusze, wywiady, Pomiary podstaw*, Poznań 2004.
- Paoli L., *The Oxford Handbook of Organized Crime*, Oxford 2014.
- Pawłowski M., *Międzynarodowe standardy ścigania handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2014.
- Pawłowski M., *Międzynarodowe standardy ścigania handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Warszawa 2014.
- Pietras A. Kawecki M., *Ustawowe znamiona czynów zabronionych w części wojskowej kodeksu karnego w tabelach*, Warszawa 2017.
- Pilecki K., *Był sens walki i sens śmierci*, Bydgoszcz 1998.
- Piórecka E., *Przestępczość zorganizowana na terenie Włoch oraz jej wpływ na przestępczość zorganizowaną w niektórych państwach Europy*. Świat Idei i Polityki, Bydgoszcz 2018.
- Piper F., *Funkcje KL Auschwitz. Eksterminacja, eksploatacja i dystrybucja siły roboczej*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi XXX”, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 3039, 2008, s. 371–376.
- Pomarańska-Bielecka M., *Adopcja ze wskazaniem i zagrożenia z nim związane. O granicy między handlem dziećmi, a stosowną korzyścią majątkową należną rodzinie biologicznej oddającej dziecko do adopcji*, „Dziecko Krzywdzone” 14, 2015, s. 2, <https://dziekokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/478/344>, dostęp: 29.11.2020.

- Popławska A., *Wykorzystywanie małoletnich w prostytucji charakterystyka i dynamika zjawiska ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy polskiej*, „Dziecko Krzywdzone” 4 (33), 2010, s. 52–63.
- Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Warszawa 2008.
- Potaczek T., *Wybrane aspekty współczesnej prostytucji mężczyzn*, [w:] Kowalczyk R., Leśniak M., *Prostytucja – studium zjawiska*, Kraków 2013.
- Prokuratura Krajowa, *Handel ludźmi. Praktyczne aspekty prowadzenia postępowań. Podręcznik dla organów ścigania i wymiarów sprawiedliwości*, Warszawa 2022.
- Pytliński J., *Zjawisko handlu ludźmi na terenie województwa lubuskiego w latach 2010–2015*, „Forum Historyczno-Społeczne” 7, 2019, s. 7–23.
- Raczyński R., *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2, 2015, s. 13–14.
- Raczyński S., *Handel kobietami i dziećmi*,
<https://polona.pl/item/handel-kobietami-i-dziecmi,Njc4NjY5NTQ/4/#info:metadata>,
dostęp: 27.10.2020.
- Rishi S., *Sexual Violence and Human Trafficking in India: Legislation, Enforcement, and Recommendations*, Loyola University Chicago International Law Review 17, 2021, s. 47–63,
<https://lawecommons.luc.edu/lucilr/vol17/iss1/4>, dostęp: 21.11.2022.
- Rubiś – Kulczycka J., *Handel ludźmi jako forma współczesnego niewolnictwa*, „Zeszyty Naukowe UJW. Studia z Nauk Społecznych” 9, 2016, s. 27–61.
- Rubiś-Kulczycka J., *Handel ludźmi jako forma współczesnego niewolnictwa*, Zeszyty Naukowe Uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z Nauk Społecznych, Polkowice 2016, s. 27–62.
- Safjański T., *Działalność organizacji terrorystycznych związana z handlem narządami*, Warszawa 2017.
- Sanger W.W., *The history of prostitution: its extent, causes and effects throughout the world*, New York 2013.
- Sawicki K., *Handel ludźmi*, Piła 2011.
- Sąsiada M., *Modus operandi jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie – Zeszyty Studenckie” 1, 2008, s. 204–222.
- Schneider H.J., *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, 33–34, 2018, s. 13–44.
- Schneider S., *Iced: The Story of Organized Crime in Kanada*, Kanada 2009.

- Schrank J., *Die Prostitution in Wien in historischer, administrativer und hygienischer Beziehung*, Wiedeń 1886.
- Schrock W., *Internet-Era Human Trafficking and the Need for a Better International Legal Instrument*, „Journal of Race, Religion, Gender and Class” 120, 2022, s. 120–121, <https://digitalcommons.law.umaryland.edu/rrgc/vol22/iss1/5>, dostęp: 21.11.2022.
- Serenata N., *The 'Ndrangheta and Sacra Corona Unita: The History, Organization and Operations of Two Unknown Mafia Groups*, New York 2014.
- Shanty F., Mishra P.P., *Organized Crime: From Trafficking to Terrorism*, t. I, California 2008.
- Siostrzonek-Sergiel A., *Zmuszanie do żebractwa a godność człowieka. Naganność czynu (wnioski de lege ferenda)*, [w:] Woszczek L., Stanik J.M., *Psychologiczne i kryminologiczne zagrożenia przestępczością pospolitą w środowisku lokalnym – diagnoza i sposoby zapobiegania*, Katowice 2018.
- Sirgediene R., *The Relationship Between Recruitment Practices and Trafficking in Human Beings for Forced Labour, Exploitation for Forced Labour, and Other Exploitative Labour Situations of Lithuanians Abroad*, s. 61–73, <https://cbss.org/publications/the-relationship-between-recruitment-practices-and-trafficking-in-human-beings-for-forced-labour-exploitation-for-forced-labour-and-other-exploitative-labour-situations-of-lithuanians-abroad>, dostęp: 12.02.2023.
- Skwierczyński K., *Vademecum historii średniowiecznej seksualności*, „Przegląd Historyczny” 3, 1998, s. 437–443.
- Smykowski K., *Wybrane moralne aspekty prostytucji*, Lublin 2017.
- Sołtysiak T., *Młodzież o patologii społecznej i jej niektórych zjawiskach: alkoholizm, narkomanii, prostytucji*, Bydgoszcz 1993.
- Stec T., *Handel organami ludzkimi – problem nadal aktualny*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 26, 2017, s. 83–88.
- Stolarek D., *Quasi Adultera – rozważania na gruncie Lex Iulia de adulteriis coercendis*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2, 2010, s. 135–164.
- Suda A., *System wsparcia i ochrony ofiar handlu ludźmi oraz jego beneficjenci w latach 2006–2014*, [w:] *Handel ludźmi w Polsce. Kompendium wiedzy*, s. 80–88, <https://www.gov.pl/attachment/156a6ea1-9efc-4ef6-9302-b749a95ece54>, dostęp: 18.05.2022.
- Sulek A., *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa 2002.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008.

- Sztobryn-Giercuskiewicz J., *Psychologiczne aspekty prostytucji*, Łódź 2004.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995.
- Szwiec P., *Dzieci w seks-biznesie*, „Czasopismo Niebieska Linia” 2 (2007), s. 19–22.
- Szydłowska A., *Problematyka prostytucji i jej przeciwdziałania w świetle wartości*, „Rocznik z Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Administracji” 2, 2011, s. 9–11.
- Szyjewski Z., Szyjewski G., *Wiarygodność metod badawczych*, „Informatyka Ekonomiczna Business Informatics” 2, 2017, s. 118–130.
- Świętochowska U., *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1999.
- Telak J., Gad K., *Międzynarodowa przestępczość zorganizowana – wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2, 2018, s. 145–156.
- Tobaszewski R., *Prawo do przeszczepu i jego ograniczenia w świetle Deklaracji stambulskiej o obrocie narządami i turystyce transplantacyjnej*, [w:] Białek A., Wróblewski M., *Wybrane aspekty praw człowieka a bioetyka*, Warszawa 2016, s. 127–141,
https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wybrane%20aspekty%20praw%20cz%C5%82o%20wieka%20a%20bioetyka_0.pdf, dostęp: 28.12.2020.
- Tokarczyk R., *Zarys regulacji transplantacji organów ludzkich*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1, 2000, s. 15–17.
- Toroń B., *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Kraków 2013.
- Walerian B., *Nowe dylematy medycyny – zjawisko macierzyństwa zastępczego w perspektywie społeczno-etycznej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 12, 2009, s. 35–44.
- Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, Kraków 2012.
- Welskop W., *Wykluczenie prostytutek z dyskursu społecznego. Sytuacja formalno-prawna zjawiska prostytucji w Polsce*, „Pro Publico Bono” 5, 2009, s. 1–6.
- Wenzel M., *Charakterystyka społeczna ofiar handlu ludźmi. Raport z badań jakościowych*, Zakład Badań Naukowych Polskiego Towarzystwa Socjologicznego 2005, s. 2–40,
<https://documentation.lastradainternational.org/lisidocs/raport%20Wenzel%20.pdf>,
dostęp: 22.10.2021.
- West D. J., *Male prostitution*, New York 2010.
- Węglowski A., *Wieki bezwstydu*, Kraków 2018.

Spis tabel

Tabela 1 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące miejsca zamieszkania	111
Tabela 2 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące miast, w których studiowały osoby badane.....	112
Tabela 3 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące kierunku studiów	114
Tabela 4 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące definicji handlu ludźmi.....	117
Tabela 5 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące źródeł, z których pochodziły napotkane informacje o handlu ludźmi	118
Tabela 6 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące znajomości form handlu ludźmi	119
Tabela 7 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące styczności osób badanych z różnymi formami handlu ludźmi	127
Tabela 8. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące zysków z handlu ludźmi w skali światowej.....	130
Tabela 9. Zależność pomiędzy miejscem zamieszkania a posiadaniem w rodzinie kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi	130
Tabela 10. Zależność pomiędzy znajomością kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi a wiekiem badanych osób	131
Tabela 11. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące najbardziej narażonych rejonów świata.....	135
Tabela 12. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące sytuacji życiowych, które mogą przyczynić się do zwiększenia szans na zostanie potencjalną ofiarą handlu ludźmi	136
Tabela 13. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące sposobów zapobiegania handlowi ludźmi.....	138
Tabela 14. Zależność pomiędzy wiekiem a wiedzą na temat organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi	139
Tabela 15. Zależność pomiędzy miejscem zamieszkania a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi	140
Tabela 16. Zależność pomiędzy formą studiów a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi	140
Tabela 17. Zależność pomiędzy poziomem studiów a znajomością organizacji i instytucji pomagających ofiarom handlu ludźmi	141

Tabela 18. Zależność pomiędzy znajomością kogoś, kto stał się ofiarą handlu ludźmi, a wiedzą o organizacjach i instytucjach pomagających ofiarom handlu ludźmi	142
---	-----

Spis wykresów

Wykres 1. Rozkład płci badanych osób	110
Wykres 2 Narodowość badanych osób.....	111
Wykres 3. Rozkład wieku badanych osób.....	112
Wykres 4. Forma studiów badanych osób.....	113
Wykres 5. Poziom studiów badanych osób	113
Wykres 6. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące powszechności informacji na temat handlu ludźmi.....	117
Wykres 7. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania zjawiska handlu ludźmi w skali świata	120
Wykres 8. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania zjawiska handlu ludźmi w skali Europy.....	121
Wykres 9. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania aranżowanych małżeństw w skali kraju	122
Wykres 10 Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania nielegalnych adopcji w skali kraju	122
Wykres 11. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania wykorzystywania seksualnego w skali kraju	123
Wykres 12. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania handlu dziećmi w skali kraju.....	123
Wykres 13. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania handlu narządami w skali kraju.....	124
Wykres 14. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania zmuszania do żebractwa w skali kraju	124
Wykres 15. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstości występowania pracy przymusowej w skali kraju.....	125
Wykres 16. Rozkład odpowiedzi na pytanie o posiadanie w rodzinie osoby, która doświadczyła handlu ludźmi	128
Wykres 17. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące znajomości osoby, która doświadczyła bezpośrednio zjawiska handlu ludźmi.....	129
Wykres 18. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące zajmowania się handlem ludźmi tylko przez zorganizowane grupy przestępcze.....	131

Wykres 19. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące płci najczęściej narażonej na stanie się ofiarą handlu ludźmi.....	133
Wykres 20. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące najbardziej zagrożonych grup wiekowych	134
Wykres 21. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące wiedzy o organizacjach i instytucjach pomagających ofiarom handlu ludźmi.....	137
Wykres 22. Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące instytucji lub organizacji, do której można się zgłosić w przypadku zagrożenia handlem ludźmi	137

Aneks

Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo!

Handel ludźmi jest jednym z największych przestępstw współczesnego świata. To niebezpieczne zjawisko jest wyzwaniem nie tylko dla instytucji przeznaczonych do zwalczania go, ale także dla każdego z nas.

Ważnym jest, by rozpoznać aktualną świadomość tego procederu wśród społeczności akademickiej. Temu właśnie celowi ma służyć prezentowana ankieta.

Ma ona charakter anonimowy i będzie służyć wyłącznie w celach naukowych. Ankieta zawiera trzy rodzaje pytań: zamknięte, półotwarte i otwarte.

Pytania zamknięte pozwalają na wybór i podkreślenie tylko jednej ze wskazanych możliwości (na przykład tak lub nie).

Pytania półotwarte są formułowane w sytuacji, w której na kształt rzeczywistości może mieć wpływ wiele czynników. W takim wypadku należy podkreślić dwa lub więcej czynników, które naszym zdaniem mają największy wpływ, na kształt tej rzeczywistości.

Pytania otwarte pozwalają na prezentację osobistego stanowiska w podnoszonej przez pytanie materii.

Serdecznie dziękuję za życzliwe podejście do wypełniania ankiety i proszę o jej czytelne wypełnienie, które zajmie maksymalnie kilkanaście minut.

Metryczka

1. Płeć

- a) kobieta
- b) mężczyzna

2. Miejsce zamieszkania (proszę zaznaczyć jedną odpowiedź)

- a) Wieś
- b) miasto do 50 000 mieszkańców
- c) miasto od 51 tys. do 100 tys. mieszkańców
- d) miasto od 101 tys. do 500 tys. mieszkańców
- e) miasto powyżej 500 000 mieszkańców

3. Wiek

- a) od 18. do 21. roku życia
- b) od 22. do 25. roku życia
- c) od 26. do 30. roku życia
- d) powyżej 31. roku życia

4. Miejsce studiowania

.....

5. Forma studiów

- a) stacjonarne
- b) niestacjonarne

6. Poziom studiów

- a) studia I stopnia
- b) studia II stopnia
- c) jednolite studia magisterskie

7. Kierunek studiów

.....

8. Narodowość

- a) polska
- b) inna – jaka?

Część zasadnicza

9. Co oznacza według Pana/Pani handel ludźmi? (istnieje możliwość zaznaczenia dowolnej liczby odpowiedzi)

- a) werbowanie osób, transport osób, przekazywanie i przechowywanie osób,
- b) przyjmowanie osób, z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły,
- c) prowadzenie, oszustwa, wprowadzenia w błąd
- d) nadużycie władzy lub wykorzystania słabości,
- e) wręczenie lub przyjęcia płatność,
- f) inne

10. Czy spotkał się Pan/Pani z informacją o handlu ludźmi?

- a) tak
- b) nie

W przypadku udzielenia odpowiedzi negatywnej proszę pominąć pytanie numer 11.

11. Z jakich źródeł Pan/ Pani zdobył/ła informację o przestępstwie handlu ludźmi? (istnieje możliwość zaznaczenia dowolnej liczby odpowiedzi)

- a) z dyskusji rodzinnych/towarzyskich
- b) z prasy/radia/telewizji
- c) z internetu
- d) z zajęć oraz spotkań w szkole lub na uczelni
- e) z broszur, plakatów, ulotek
- f) z innych źródeł (jakich?)

12. Która z niżej wymienionych form handlu ludźmi jest Panu/ Pani znana? (istnieje możliwość zaznaczenia dowolnej liczby odpowiedzi)

- a) praca przymusowa
- b) zmuszanie do żebractwa
- c) handel narządami
- d) handel dziećmi
- e) wykorzystywanie seksualne
- f) nielegalne adopcje
- g) aranżowane małżeństwa
- h) inna – jaka?

13. Czy w swoim dotychczasowym życiu Pan /Pani miał/a osobiście styczność z którąkolwiek z niżej wymienionych form handlu ludźmi? (istnieje możliwość zaznaczenia dowolnej liczby odpowiedzi)

- a) praca przymusowa
- b) zmuszanie do żebractwa
- c) handel narządami
- d) handel dziećmi
- e) wykorzystywanie seksualne
- f) nielegalne adopcje
- g) aranżowane małżeństwa
- h) inna – jaka?

14. Czy ktoś z Pana / Pani rodziny stał się ofiarą handlu ludźmi?

- a) tak
- b) nie
- c) nie wiem

15. Czy zna Pan/Pani osobę spoza rodziny, która kiedyś bezpośrednio doświadczyła tego zjawiska?

- a) tak
- b) nie
- c) nie wiem

16. Jak często występującym zjawiskiem według Pana/Pani jest handel ludźmi w skali świata? Proszę o wstawienie jednego znaku X w wybranej rubryce.

	znikomym	rzadkim	powszechnym	nie mam zdania
praca przymusowa				
zmuszanie do żebractwa				
handel narządami				
handel dziećmi				
wykorzystywanie seksualne				
nielegalne adopcje				
aranżowane małżeństwa				

17. Jak często występującym zjawiskiem według Pana/Pani jest handel ludźmi w skali Europy? Proszę o wstawienie jednego znaku X w wybranej rubryce.

Formy handlu ludźmi	Handel ludźmi w skali świata jest zjawiskiem:		
	rzadkim	Częstym	nie mam zdania
praca przymusowa			
zmuszanie do żebractwa			
handel narządami			
handel dziećmi			
wykorzystywanie seksualne			
nielegalne adopcje			
aranżowane małżeństwa			

18. Jak często występującym zjawiskiem według Pana/Pani jest handel ludźmi w skali kraju? Proszę o wstawienie jednego znaku X w wybranej rubryce.

Formy handlu ludźmi	Handel ludźmi w skali Europy jest zjawiskiem		
	rzadkim	częstym	nie mam zdania
praca przymusowa			
zmuszanie do żebractwa			
handel narządami			
handel dziećmi			
wykorzystywanie seksualne			
nielegalne adopcje			
aranżowane małżeństwa			

19. Czy Pana/Pani zdaniem handlem ludźmi zajmują się tylko grupy przestępcze?

- a) tak
- b) nie
- c) nie mam zdania

W przypadku udzielenia odpowiedzi pozytywnej proszę ominąć pytanie numer 20.

20. Kto inny może zajmować się czerpaniem korzyści majątkowych z handlu ludźmi ?

.....

21. Handel ludźmi stanowi źródło nielegalnych dochodów w świecie. Jakie zyski według Pana/ Pani przynosi wyżej wymieniony proceder w skali światowej?

- a) do 20 mln dolarów
- b) od 21 mln do 100 mln dolarów
- c) od 101 mln do 200 mln dolarów
- d) od 201 mln do 500 mln dolarów
- e) powyżej 500 mln dolarów

22. Kto według Pana/ Pani najczęściej jest narażony na stanie się ofiarą handlu ludźmi?

Proszę o wstawienie jednego znaku X w wybranej rubryce.

	kobiety	mężczyźni	w równym stopniu	nie mam zdania
praca przymusowa				
zmuszanie do żebractwa				
handel narządami				
handel dziećmi				
wykorzystywanie seksualne				
nielegalne adopcje				
aranżowane małżeństwa				

23. Według Pana/ Pani, w jakim okresie życia człowiek jest najbardziej narażony na stanie się ofiarom handlu ludźmi? Proszę o wstawienie jednego znaku X w wybranej rubryce.

	Wiek (rok życia)				nie mam zdania
	0–17.	18.–30.	31.–60.	powyżej 61.	
praca przymusowa					
zmuszanie do żebractwa					
handel narządami					
handel dziećmi					
wykorzystywanie seksualne					
nielegalne adopcje					
aranżowane małżeństwa					

24. W którym regionie świata w Pana/ Pani opinii występuje najwięcej ofiar handlu ludźmi? Proszę o wstawienie jednego znaku X w wybranej rubryce.

Forma handlu ludźmi	Region						
	Europa	Afryka	Azja	Ameryka Północna	Ameryka Południowa	Australia i Oceania	Nie mam zdania
praca przymusowa							
zmuszanie do żebractwa							
handel narządami							
handel dziećmi							
wykorzystywanie seksualne							
nielegalne adopcje							
aranżowane małżeństwa							

25. Co w Pana/ Pani opinii jest powodem stania się ofiarom handlu ludźmi? Proszę o wstawienie jednego znaku X w wybranej rubryce.

	praca przymusowa	zmuszanie do żebractwa	handel narządami	handel dziećmi	wykorzystywanie seksualne	nielegalne adopcje	aranżowane małżeństwa
trudna sytuacja życiowa							
chęć szybkiego wzbogacenia się							
naiwność i łatwowierność							
pochodzenie z dysfunkcyjnej rodziny							
niski poziom wykształcenia							
brak doświadczenia życiowego							
poczucie marginalizacji społecznej							
ekstrawertyczna osobowość podatna na wpływy innych							
bezkrytyczne podejście do różnych ofert reklamowych							

26. Czy posiada Pan/ Pani wiedzę o organizacjach i instytucjach pomagającym ofiarom handlu ludźmi?

- a) tak
- b) nie

W przypadku udzielenia odpowiedzi negatywnej proszę ominąć pytanie numer 27.

27. Proszę o wymienienie znanych Panu/ Pani organizacji i instytucji działających na rzecz zwalczania handlu ludźmi i pomocy ofiarom tych przestępstw?

.....

28. Do kogo można zwrócić się o pomoc w przypadku zagrożenia handlem ludźmi?

Istnieje możliwość zaznaczenia dowolnej liczby odpowiedzi.

- a) do policji
- b) do organizacji pozarządowych
- c) innych instytucji państwowych
- d) do ambasady kraju, którego sprawa dotyczy
- e) inne – proszę o wskazanie

29. W jaki sposób zapobiegać handlowi ludźmi? Istnieje możliwość zaznaczenia dowolnej liczby odpowiedzi.

- a) zwiększenie świadomości zagrożenia poprzez informowanie opinii publicznej
- b) rozpowszechnienie wiedzy na dany temat
- c) oddziaływania wychowawcze rodziny, szkoły i Kościoła
- d) zaostrzenie prawa,
- e) położenie nacisku na oddziaływania profilaktyczne mediów
- f) wsparcie finansowe organizacji pozarządowych, które zajmują się danym tematem

Dziękuję za udzielone odpowiedzi.

Dodatkowe uwagi dotyczące poszczególnych pytań:

.....
.....
.....
.....